

ЗЕМЉА И ЉУДИ

ПОПУЛАРНО НАУЧНИ ЗБОРНИК

Свеска 73

БЕОГРАД, 2023.

Издавач

Српско географско друштво, Београд,
Студентски трг 3/III, тел. 011/2184065
e-mail: info@sgd.org.rs, web адреса: www http://sgd.org.rs

Уређивачки одбор

Др Ненад Живковић, др Мирољуб Милинчић,
др Снежана Вујадиновић, др Славољуб Драгићевић, др Рајко Гњато,
др Јован Плавша, др Даница Шантић, др Јелена Луковић,
др Јелена Ћалић, мр Ивица Шантић

Уредник

Др Драгица Гатарић

Технички уредник

Др Драгица Гатарић

Штампа

„Форма Б“, Београд, тел. 011/2777104

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

91

ЗЕМЉА И ЉУДИ: популарно научни зборник / уредио
Драгица Гатарић. – 1951. св. 1 – . – Београд (Студентски
трг 3/III): Српско географско друштво, 1951 – (Београд:
Форма Б). – 20 cm

Годишње

ISSN 0513-9449 = Земља и људи

COBISS. SR-ID = 106309383

С А Д Р Ж А Ј

Др Стеван М. Станковић: АКАДЕМИК ПЕТАР С. ЈОВАНОВИЋ – Поводом 130-те годишњице рођења	5
Др Стеван М. Станковић: ЈЕЗЕРА – НЕОБИЧНИ ХИДРОГРАФСКИ ОБЈЕКТИ	17
Теодор Говедарица: СУРДУК – СРЕМСКО НАСЕЉЕ НА ОБАЛИ ДУНАВА	35
Зорица Марковић: ПРИРОДА ТАРЕ КАО ТУРИСТИЧКА ВРЕДНОСТ ...	43
Др Ђока П. Јовановић: САОБРАЋАЈ СА ВРЊАЧКОМ БАЊОМ (приредио проф. Др Стеван М. Станковић)	53
Милка Секулић: ТУРИЗАМ НА СЕЉУ У ОПШТИНИ ЧАЈЕТИНА	57
Теодора М. Стевановић: КРАТАК ВОДИЧ КРОЗ СРПСКИ МАНЧЕСТЕР	65
Емилија Смиљанић: СРЕДЊОВЕКОВНО УТВРЂЕЊЕ ВИШЕГРАД СА КОМПЛЕКСОМ МАНАСТИРА СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА	75
Емилија Смиљанић: ЦРКВА СВЕТОГ СПАСА	83
Јелена Илинчић: БОКА КОТОРСКА – РАЗВОЈ ТУРИЗМА И ХОТЕЛИЈЕРСТВА	91
Анђела Радојичић, др Добрила Лукић: ОСТРВО ПАГ	97
Мср Војислав Деђански: ЧУДЕСНИ МАРОКО	107
Dr Lejla Žunić, dr Boris Avdić, msc Aida Avdić: SVEMIRSKI TURIZAM – NOVI LUKSUZNI TREND U TURISTIČKOJ INDUSTRIJI	111
Катарина Марић: ТУРИЗАМ И ПАРАНОРМАЛНО	123
Срђан Марковић: УТИЦАЈ СВЕТСКИХ ПРВЕНСТАВА У ФУДБАЛУ НА ТУРИЗАМ ЗЕМАЉА ОРГАНИЗАТОРА	131
Др Бојана Јанџиковић: БОГОТА	141
Миле Сајчић: ДНЕВНИЦИ СА ПУТОВАЊА КРИСТИФОРА КОЛУМБА	147
Миодраг Радановић: МАРКО ПОЛО – 700 ГОДИНА ОД СМРТИ	155

РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

у овом 73. броју популарно-научног зборника „Земља и људи“, можете прочитати:

- О животу и научном раду академика Петра С. Јовановића.
- О необичним хидрографским објектима – језерима.
- Неке чињенице о насељу Сурдук код Старе Пазове.
- По чему је препознатљива планина и национални парк Тара?
- Неке интересантне чињенице из књиге о нашој најпосећенијој бањи.
- О сеоском туризму на територији општине Чајетина.
- Који град у Србији носи епитет „српски Манчестер“?
- Где се налази локалитет Вишеград, са манастиром Свети Арханђели?
- Неке српске светиње на Косову и Метохији.
- Развој туризма и смештајних капацитета у Боки Которској.
- Које острво у Хрватској су Римљани називали „златним острвом“?
- Кратак путопис о „чудесном“ Мароку.
- Историјски развој свемирског туризма.
- Паранормалне појаве у служби мрачног туризма.
- О хронологији светских првенстава у фудбалу.
- Који је главни град државе Колумбије?
- Интересантне чињенице из дневника са путовања Колумба.
- 700 година од смрти Марка Пола.

Уредник

Др Драгица Гатарих

Др Стеван М. Станковић

АКАДЕМИК ПЕТАР С. ЈОВАНОВИЋ
Поводом 130-те годишњице рођења

У време када пригодним свечаностима обележавамо 130. година постојања Географског факултета Универзитета у Београду, који се развио из Географског завода Велике школе, на иницијативу Јована Цвијића, указујемо на још једну значајну годишњицу. Када се, из Беча у Београд, током марта 1893. године, вратио Јован Цвијић и када је постављен за редов-

Слика 1. – Петар С. Јовановић (1893–1957)

ног професора географије и етнологије Велике школе, у селу Добрачи, недалеко од Крагујевца, 10. марта 1893. године, родио се Петар С. Јовановић (мајка му се звала Роса, а отац Светозар), касније један од најдоследнијих Цвијићевих сарадника из домена геоморфологије, ратник, универзитетски професор и академик.

Ратник, професор и академик

Петар С. Јовановић је основну школу завршио у селу Рамаћа, а гимназију у Крагујевцу 1912. године, јер се породица 1900. године овде доселила из Добраче. Данас у ходнику Прве крагујевачке гимназије, међу портретима најзначајнијих њених ученика, налази се и портрет Петра С. Јовановића. После завршене гимназије, уписао се на студије географије Универзитета у Београду. Време студија било је страдалачко и ратно, јер су се одвијала два балканска рата и Први светски рат. Студије је прекидао 1912-1913. и 1914-1918. године. Као студент је мобилисан за потребе одбране земље у Првом светском рату. После кратке војничке обуке, унапређен је у чин каплара и послат на ратиште, као појачање Првој армији у Колубарској бици, која се између Аустроугарске и српске војске одвијала од 16. новембра до 15. децембра 1914. године. Био је један од знаменитих 1.300 каплара, младих ратника протеклих са универзитета, онаквих какве свет не памти. На ратишту је најпре био подофицир, а затим официр. Када се српска војска, са делом становништва, почела повлачити преко Косова, Метохије и Албаније, ка Грчкој, Петар С. Јовановић је био међу њима и доспео на Солунски фронт и ту, на разним положајима и дужностима, остао две године, напредујући од каплара до потпоручника.

Због ратних догађаја није могао да редовно студира, полаже испите и обавља теренска истраживања. Универзитет у Београду није радио четири године. Од маја 1918. до јуна 1919. године, научно се усавршавао у Риму, Фиренци и Паризу, што му је било од велике користи за каснији истраживачки и професорски рад. Многи објекти су му бомбардовани, имовина уништена, библиотеке спаљене. Студије географије Петар С. Јовановић је завршио 1920. и најпре радио као асистент Географског завода и краће време као суплент у Другој београдској гимназији. Две године касније, под менторством Јована Цвијића, 7. маја 1922., одбранио је докторску дисертацију под насловом „Прибрежни језерски рељеф београдске околине – гео-

морфолошка испитивања". Асистент Географског завода био је до 1922. године. Под утицајем Цвијића, научно се определио за теренска геоморфолошка истраживања, али је добре резултате постигао и у другим географским дисциплинама, што га је чинило широко образованим. Тада, и касније, поред теренских истраживања, наставе, публикација радова и обављања радних и руководећих задатака у Географском заводу у Београду, на Филозофском факултету у Скопљу, Српској академији наука и Географском институту Јован Цвијић, истицао се као добар познавалац радова неких страних научника и превођењем истих са страних језика, на српски језик.

Студија о насељима и становништву Сокобање

Посебно је интересантно да је 1914. године Петар С. Јовановић почео антропогеографска истраживања Сокобањске котлине. Прекинут ратним догађајима, истраживања је наставио после Великог рата 1922. и 1923. године, уз новчану помоћ за теренска антропогеографска, социолошка и економска истраживања Аустралијске задужбине. Године 1924., у серији Српске краљевске академије, Насеља и порекло становништва, објавио је научну монографију на 122 стране, под насловом „Бања – насеља и порекло становништва". Основни садржај књиге представљен је следећим насловима: Област, Границе, Везе са околним областима, Природни утицаји, Друштвени утицаји, Унутрашње сељакање, Исељавање и Насеља (укупно 22). Посебно плене богата статистичка грађа и висок ниво обраде материје. Када се књига појавила из штампе, Јован Цвијић је констатовао да се Јовановићева монографија Бања, по распореду излагања унеколико разликује од раније публикованих књига на ту тему, али је у сагласности са њима. Због изузетног значаја ово дело је, као репринт издање, публиковано у серији Сведоци епохе, едиција Корени, књига 23, 2013. године у издању Службеног гласника из Београда.

Петар С. Јовановић је, попут Јована Цвијића, био добар теренски истраживач пространих делова Србије и Македоније. Уз увид у постојећу литературу, на више језика и из више периода, изванредно је познавао бројне географске објекте, појаве и процесе у природи и друштву. Радове је објављивао у домаћим и страним часописима и то у Скопљу, Београду и Паризу. Научна, стручна и апликативна дела му се одликују детаљношћу, студиозним приступом проблему, објекту, простору, појави, процесу. Анализе и закључци су му високо вредни, а примена статистичких, матема-

тичких и графичких научних метода у решавању географских, посебно геоморфолошких проблема, јединствена код нас, што се посебно запажа у његовом најзначајнијем делу о уздужним речним профилима Вардара, Мораве и Тимока, као и у анализи климатских промена током плеистоцена и њихових утицаја на флувијалну ерозију и акумулацију.

Климатске промене и обликовање рељефа

Утицај климе на мора, језера, реке и обликовање рељефа, Петар С. Јовановић је доводио у везу са променама температуре ваздуха за време летњих месеци, која је била од значаја за количину воде у атмосфери, кондензациони ниво и испаравање, тј. кружење воде у природи. Утврдио је да је током хладнијих летњих месеци, испаравање воде са хидрографских објеката на Земљи било слабије (мање), јер су протицаји река били мали, а водостаји ниски. Такво стање утицало је на ниске водостаје у водним басенима језера и мора. Истовремено је, због нижих температура ваздуха, у вишим географским ширинама, долазило до нагомилавања снега, појаве нових и надирање постојећих ледника, што је утицало на снижавање морског и језерског нивоа у таквим просторима. За разлику од ових процеса, за време топлијих летњих месеци, растао је ниво хидрографских објеката, повећавао се протицај река, а самим тим јачала је ерозија у њиховим сливовима. Због тих дуготрајних, палеогеографских комбинованих природних процеса, вршило се усецање речних корита и речних долина, тј. смењивале су се фазе ерозије и акумулације и самим тим мењали уздужни профили река.

Градоначелник Скопља

Пошто је добро познавао школске и научно-истраживачке установе и прилике у Македонији, Јован Цвијић је Петра С. Јовановића, 1922. године упутио у Скопље. Исте године је биран за доцента, 1925. године за ванредног професора и 1932. године за редовног професора Филозофског факултета у Скопљу, који је извесно време, радио у склопу Универзитета у Београду. Задаци Петра С. Јовановића, за време боравка у Скопљу, били су формирање Катедре за географију, Географског института, одељења Српског географског друштва и да студентима предаје основне географске предмете.

Петар С. Јовановић се у Скопљу истицао као добар организатор и неуморан прегалац на различитим пословима и обавезама. Најпре је био

секретар Одсека Географског друштва у Скопљу, затим, његов председник од 1926. до 1934. године. Неколико година је био уредник (четири свеске) Гласника Скопског научног друштва. Поред бројних јавних предавања и окупљања географа, покренуо је истраживања Скопске котлине и у часопису Скопског научног друштва, књига 10 за 1930. годину, објавио студију „Скопска котлина“, за коју је написао предговор и дао лични допринос изградњи хидроцентрале Матка у клисури реке Треске. Познато је да је од јануара 1922. до јануара 1935. године Одсек Географског друштва у Скопљу одржао 31 предавање за своје чланове. Међу предавачима је био и Петар С. Јовановић. Истицао се у раду спортског Соколског друштва, допринео изградњи спортског стадиона, учествовао у планинарским походи-ма. Посебно значајним чини се избор професора Петра С. Јовановића 1936. године, за градоначелника Скопља.

Повратак у Београд и рад са студентима

После вишегодишњег боравка и рада у Скопљу, Петар С. Јовановић се вратио у Београд 1941. године, где га затиче Други светски рат. Године 1942. је пензионисан, али је две године касније враћен на радно место редовног професора Географског одсека Филозофског факултета у Београду. Студентима географије је до 1957. године предавао физичку географију и геоморфологију. Поред тога, геоморфологију је предавао студентима геологије и ученицима техничке школе у Београду. За овај предмет 1960. године, у издању „Научне књиге“, објавио је универзитетски уџбеник Основи геоморфологије, који је на студијама географије у Београду, коришћен до седамдесетих година прошлог века. Од интереса је и то да је извесно време полазницима Дипломатско-новинарске школе у Београду предавао економску географију.

Петар С. Јовановић је редовно пратио рад даровитих студената, указивао им на савремену литературу, неке водио на теренска истраживања, саветовао и подстицао на наставни и научни рад. Настојао је да они, према исказаним способностима, нађу права радна места и докажу се као истраживачи. Међу студентима Петра С. Јовановића, касније познатим геоморфолозима, професорима и научним радницима истицали су се: Чедомир Милић, Раденко Лазаревић (1924-2022), Драгутин Петровић (1924-2016), Јован Марковић (1924-2005), Бранислав Јовановић (1921-1984) и Милош Зеремски (1926-2011). Имао је искрен и срдчан однос са студен-

тима, те се и данас повремено цитирају њима упућене реченице, пре полагања испита: Ја сам о овоме предавао два семестра, а на вама је да за 15 минута покажете шта сте научили. Ауторитетом и личним примерима непрестано је подизао научни ново географије и учествовао у јавном животу Скопља, Македоније, Београда, Србије и Југославије. Говорио је мало, јасно, језгровито и конкретно, исто онако како је писао научне радове и монографије. Тихе нарави, уживао је нескривено поштовање својих студената и сарадника. Одликовао се моралном и духовном смелошћу, непресушном иницијативом, интелектуалном и радном даровитошћу, смисленошћу у постављању, развијању и решавању радних, организационих, научних и животних проблема.

Петар С. Јовановић је извесно време био шеф Катедре за географију Природно-математичког факултета Универзитета у Београду и уредник њеног Зборника радова који је покренут 1954. године и који се, једном годишње, штампа и данас. Посвећена му је пета свеска Зборника радова, штампана 1958. године, тј. годину дана после изненадне смрти. Поред осталог, тада је истакнуто и следеће: „Као научни радник Петар С. Јовановић се одликовао комплексним прилажењем у решавању одређеног проблема. При томе је он испољавао ванредно велики смисао у брзом одвајању потребних од непотребних чињеница, важних од мање важних факата и сав потребни материјал излагао концизно и јасно. Због тога је он био у стању да објави толико научних радова, бележака и приказа, и да истовремено обавља низ разноврсних друштвених дужности, које су му одузимале много драгоценог времена. Савестан, истрајан, педантан и самопрегнран на послу Петар С. Јовановић је био изванредан организатор научноистраживачког рада, чиме је заслужио опште признање.”

Активиста Српског географског друштва

У рад Српског географског друштва Петар С. Јовановић се рано укључио. Поред осталог био је његов потпредседник од 1947. до 1955. године, писац радова објављених у издањима Друштва и предавач на седницама Научног и Наставног одсека. Године 1947. у Гласнику Српског географског друштва, свеска XXVII, првој после завршетка рата и обнове рада Српског географског друштва, као уводни рад, одштампано је његово предавање под насловом Федеративна Народна Република Југославија. У наведеном раду је детаљно представио задатке и обавезе географије и гео-

графа у новим условима насталим после ослобођења Југославије у Другом светском рату. Констатовао је да се сада рад обавља у сасвим новим условима, да научни рад спада у део потреба државе и друштва, које је истраживачким организацијама дало довољно средстава за рад, при чему су задаци географије бројни и разноврсни, а тичу се научног и апликативног рада на упознавању појава и догађаја у земљи и свету, као и унапређењу наставе географије у школама.

Године 1947. 31. маја, Петар С. Јовановић је учествовао на прослави Карловог универзитета у Прагу. Исте године, изабран је за професора Природно-математичког факултета Универзитета у Београду. На иницијативу Петра С. Јовановића 1947. године, основан је Географски институт Јован Цвијић Српске академије наука, на чијем је челу, као директор, био до 1957. године. Током вишегодишњег мандата, уредио је 13 свезака Гласника Географског института Српске академије наука и уметности и 13 књига из серије Посебна издања. Петар С. Јовановић је за ванредног члана Српске академије наука изабран 2. марта 1946. године, а за редовног 18. марта 1948. године. Генерални секретар наше највише научне установе био је од 1948. до 1957. године. Истицао се као сарадник и уредник академијиних научних издања. Биран је за члана Издавачког савета САН, члана Председништва академијског савета ФНРЈ, али и за секретара секције за географију УНЕСКО, Савета Етнографског института САН, Националног комитета Географске уније за Југославију, Управе националног географског одбора у Краљевини СХС, Савета за хидрологију института Јарослав Черни, члана Научног савета САН за проучавање села. Извесно време је био члан Управе Коларчевог народног универзитета. Биран је за дописног и почасног члана Чехословачког географског друштва из Прага. Као експерт, учествовао у раду светских мировних конференција министара иностраних послова 1945. године у Лондону и 1946. године у Паризу.

Опис о Јовану Цвијићу

Петар С. Јовановић је добро познавао научно стваралаштво, живот и рад Јована Цвијића, јер је код њега студирао и са њим сарађивао до 1912. до 1957. године, и о томе повремено писао. Наводимо неколико прилога: Тридесетогодишњи рад Јована Цвијића 1924, Јован Цвијић и Јужна Србија 1927, Живот и рад Јована Цвијића 1927, Јован Цвијић 1928, Јован Цвијић као наставник 1930, Ректор Јован Цвијић и студенти 1948, Јован

Цвијић и значај његовог рада 1949, Велики српски научник Јован Цвијић 1950. Испред Српске академије наука, као управник Географског института, али и као управник Географског завода Природно-математичког факултета Универзитета у Београду, Петар С. Јовановић је 1957. године, уредио Споменицу посвећену тридесетогодишњици смрти Јована Цвијића (Посебно издање, САН, књига CCLXXVI, Споменица, књига 12, Географски институт, књига 13, страна, 41, Београд) и у истој објавио прилог (6 страна) под насловом Цвијићев физичко-географски рад. Поред осталог, тада је написао и следеће: „Време пролази, али праве вредности остају. Оне управо служе као мерило времена и као основа на којој се изграђују нове вредности и даљи прогрес. Велики људи и њихова дела су огледало прошлости и залога будућности. То у пуној мери важи и за Јована Цвијића. Прошло је 30 година од завршетка његова живота, али је остало његово дело, с којим он живи и данас и за будућност. Какво је то дело? Оно је велико и по садржини и по обиму. Значај и вредност те његове делатности најбоље ћемо оценити, ако је размотримо из аспекта стања те научне области у времену почетка Цвијићевог рада. Као што је познато, модерна физичка географија (геоморфологија, хидрологија и климатологија, а нарочито прва) заснивају се и почињу свој развој тек у последњој четврти прошлог века. Најизразитији центар тог развоја формирао се у Бечу, са тектоничарем Едуардом Сисом, геоморфологом Албрехтом Пенком и метеорологом, климатологом Јулусом Ханом (прим. писца ових редова, сва тројица су били професори Јовану Цвијићу). Ј. Цвијић је почео свој рад на почетку формирања модерне географије и физичке географије и својим радом је успео да активно сарађује на изграђивању те науке. Цвијић је почео научно географско проучавање готово непознатог Балканског полуострва и својим радом је успео да се та велика област боље упозна. Цвијић је радио у малој Србији и својим залагањем је успео да стекне реноме светског научника и да у тако малој Србији створи један од признатих светских научних центара у географској науци.”

Абразионе површи и уздужни речни профили

Пошто је детаљно проучио еволуцију рељефа Шумадије и Цвијићеве радове Стари прибрежни рељеф око Панонског басена и Старе обале и абразионе површи у Шумадији, публикованим у првој књизи Геоморфологије 1924, године, Петар С. Јовановић је, на основу својих истраживања,

исказао критички осврт о стварању и постојању највиших абразионих површи у Шумадији, тј. по јужном ободу Панонског басена. Рад, под насловом Осврт на Цвијићево схватање о абразионом карактеру рељефа по ободу Панонског басена, објављен је у првом броју Зборника радова Географског института Српске академије наука, 1951. године и предочава нове погледе на рељеф овог дела наше земље. Петар С. Јовановић, поред осталог, истиче следеће: „...постојање понтијских седимената чија висина не прелази 300-350 м искључује могућност да су понтијске воде уопште моле да досегну висину обалске линије која се, по Цвијићу, налази на висини од 940 м и при чему је абразионим радом усечена највиша Мачкатска тераса од 850 м висине. Постојање епигенетских клисура искључује могућност да се испод висина њихових горњих граница усецају абразионе терасе.”

Највиши научни домен Петар С. Јовановић је постигао радом Уздужни речни профили, њихови облици и стварање, који је 1938. године, на 247 страна, уз 21 скицу, објавио у Државној штампарији Краљевине Југославије у Београду. Исти рад је, у нешто краћем обиму (192 стране) објављен на француском језику у Паризу, 1940. године под насловом „Les profils fluviatiles en long-leurs formes et leurs genèse, Essai de méthodes morphigénétiques nouvelles”. Реч је о уздужним профилима Вардара, Велике Мораве и Тимока, које је представио на до тада непознат аналитичко-синтезни начин, користећи математичко-статистичке и графичке методе. Ова студија му је донела значајна међународна признања. Било је и извесних примедби, које је тумачио несхватањем научног поступка који је применио у истраживању. Такав став је потврдио радом Равнотежни профил и саобразни профил, који је 1954. године објавио у Зборнику радова Географског института Српске академије наука и уметности, књига XL, у Београду, на 54 стране. Од интереса је и рад Утицај колебања плеистоцене климе на процес речне ерозије, штампан 1955. године на 46 страна у Зборнику радова Српске академије наука.

Наводимо још неколико радова Петра С. Јовановића, како би читаоци стекли увид у широку обухватност његовог научног и стручног стваралаштва: Географски положај и комуникација јужне Србије 1924, Résultats et méthodes des études du relief fossile marin et lacustre autour du bassin panonien dans la Péninsule Balkanique 1924, Геоморфологија Сокобањске котлине 1925, Врело у селу Рашче 1925, Жеденска пећина Дона Дука 1925, Знаменитости у Скопљу, антропогеографска расправа 1926, Наш Војно-географски институт 1926, Абразиони и флувијални елементи у рељефу По-

речног басена 1927, Београдска област 1927, Катлановска бања 1928, Глацијација Јакупице 1928, Прилог хидрологији Јужне Србије 1928, Карсне појаве у Поречу 1928, Некоординирани водени токови, њихова ерозија и облици 1930, Рељеф Скопске котлине 1930, Хидрографске особине серпентина 1930, Рељеф јужне Србије 1930, Пореч 1931, Однос између абразионих и речних тераса 1931, Југословенски крас 1931, О односу између језерских и речних тераса 1931, Rapport des terrasses d'abrasion et des terrasses fluviales 1931, Проучавање абразионих и флувијалних елемената рељефа 1932, Прегледна геоморфолошка карта Краљевине Југославије 1933, Равнотежни профил и саобразни профил 1935, Природно-географске одлике Јулијске Крајине око Трста 1945, Развој географске наставе у највишим нашим школама 1952, Урвине у околини Београда 1954.

Професор у енциклопедијама

Петра С. Јовановића у четвртој књизи Енциклопедија Југославије, издање Лексикографског завода ФНРЈ, Загреб, 1960. године, на страни 543, релативно кратко, али веома документовано, представио је академик, професор Боривоје Ж. Милојевић, његов савременик у Географском заводу и Академији наука. Текст гласи: Јовановић Петар (Добрача, срез гружански, 10. III 1893 – Београд, 15. XI 1957). Студирао је географску групу наука на Универзитету у Београду 1913-14, у Риму, Фиренци и Паризу 1918 и поново у Београду 1919-20. Дипломски рад из физичко-географске групе положио је на Универзитету у Београду 1920, а докторат 1922. Године 1919. постао је асистент Географског института у Београду, 1922. доцент, 1925 ванредни и 1932. редовни професор Филозофског факултета у Скопљу, 1941. прешао у Београд, где је за време окупације, 1942, пензионисан, а 1944, по ослобођењу постављен за професора Филозофског и затим Природно-математичког факултета.

Значајну делатност на организовању научног рада обавио је као управник Географског института САН (1947-57), а као генерални секретар САН (1948-57) учествовао је и у организовању научног рада Академије, за чијег је редовног члана изабран 1948. Највише радова објавио је и геоморфологије. У тим радовима, особито каснијим, јасно је изражена тежња за решавањем општих проблема. По значају и обиму истиче се дело о уздужним речним профилима, у коме се – на примерима Вардара, Мораве и Тимока – расправља о изграђивању поменутих профила и притом води ра-

чуна о свим чиниоцима значајним за тај процес (о протицајној води, ерозионој бази, геолошком саставу, тектоници, вегетацији и трајању самог процеса). За прве свеске Енциклопедије Југославије написао је велики број чланака из области географије. Као ученик Цвијићеве школе. Ј. се бавио и проучавањем насеља и становништва и из те области објавио ове радове: Бања, Српски етнографски зборник СА, 1924, XXIX и Пореч. Ибид. 1931, LI. Био је уредник Гласника Скопског географског друштва, Одељења природно-математичких наука, а нарочито је развио живу делатност као уредник Зборника радова и Посебних издања Географског института САН.

Петар С. Јовановић је представљен и у Енциклопедији српског народа, коју је 2008. године, публиковао Завод за уџбенике из Београда. Одредница о нашем професору, штампана на 459. страни, из пера Светлане Вујовић, је следећа: Јовановић Петар (Добрача, Крагујевац, 1893 – Београд, 1957), географ, члан САНУ. Докорирао 1922, проф. Филоз. Фак. У Скопљу. После II светског рата прелази на ПМФ у Београду. Основао је Катедру за географију и Географски институт у Скопљу, као и Географски институт САНУ 1947. Бавио се геоморфологијом али и др. географским дисциплинама. Објавио је преко 30 научних радова и већи број чланака у разним енциклопедијама. Значајна дела: Загаћени карст, Уздужни речни профили – њихови облици и стварање, Осврт на Цвијићево схватање о абразионом карактеру рељефа по ободу Панонског басена, Епигенетске особине слива Топчидерске реке.

Године 2013. Центар за научно-истраживачки рад Српске академије наука и уметности и Универзитет у Крагујевцу, организовали су скуп посвећен академику Петру С. Јовановићу. Материјали са скупа су 2014. године објављени у књизи под насловом „Петар С. Јовановић, истраживач у географији, прегалац у друштву“, која има 143 стране, богат и разноврстан садржај и изванредне прилоге. О Петру С. Јовановићу објављивани су пригодни радови на страницама Гласника Српског географског друштва, Зборника радова Географског факултета, Издањима Географског института Јован Цвијић и издањима Српске академије наука и уметности. Списак публикованих радова професора и академика Петра С. Јовановића је обиман и разноврстан по тематици. У многим је био близак академику и професору, свом савременику и колеги у Географском заводу и у Академији наука, Павлу Вујевићу (1881-1966), посебно у примени статистике, анализе, математике и синтезних закључака, а на основу свеукупног сагледавања истраживаног простора, проблема, појаве и процеса. Први је ука-

зао на постојање загађеног карста у источној Србији и особености кретања подземних вода на таквим теренима, што је представљало новину у односу на ранија тумачења о циркулацији воде у крашким теренима.

Породица и наследници Петра С. Јовановића

Петар С. Јовановић се оженио 1920. године. Супруга Емилија (девојачко презиме Лучић), била је студент географије. У вихору Првог светског рата, са српском војском је прешла преко Албаније, затим боравила у Бизерти и школовала се на лицеју у Ници. У гимназијама у Скопљу и Београду, између два светска рата, предавала је географију. Петар и Емилија су имали сина Бранислава, рођеног 1921. године и ћерку Паву, рођену 1924. године. Бранислав је завршио географију и радио у Географском институту Јован Цвијић, где је, поред осталог, објавио знамениту студију о красу околине Ваљева. Његова прва жена Оливера, студирала је географију, док је друга, Бранислава, била истакнути ихтиолог. Бранислављеви синови, Петрови унуци, су Иван (доктор наука) и Радмило. Радмило је завршио студије географије и радио у Географском институту Јован Цвијић. Радмилова супруга Верка (девојачко презиме Ранитовић), је завршила географију, докторирала, радила у Географском институту Јован Цвијић, а затим на Универзитету Мегатренд и Универзитету Сингидуном у Београду. Петров брат од стрица, Адам Јовановић, такође је био географ, професор у Крагујевцу и Београду. Сасвим је сигурно да су сви били инспирисани животом и делом свог претходника, настојећи да га достигну.

Из књиге посвећено нашем професору и академику Петру С. Јовановићу, коју смо промовисали на Универзитету у Крагујевцу и у Српској академији наука и уметности у Београду, цитирамо следеће реченице др Ивана Б. Јовановића, редовног професора Универзитета у Београду „Страхovit радни темпо, а вероватно и непомирљива страст према дувану, оставили су видљивог трага на Петрово здравље. О томе говори фотографија снимљена 1956. године у Петровом кабинету у Академији, недуго пошто је прележао први инфаркт – са 63 године изгледао је као да му је 80. Све га то није спречавало да ради са несмањеном страшћу. Преминуо је на седници факултета 15. новембра 1957 године. Очевици су говорили како је изгледало као да му је тог кобног часа наливперо испало на под и да се сагао да га дохвати. Када је дошла хитна помоћ било је већ касно, Петар С. Јовановић је умро.” Сахрањен је на Новом гробљу у Београду.

Др Стеван М. Станковић

ЈЕЗЕРА – НЕОБИЧНИ ХИДРОГРАФСКИ ОБЈЕКТИ

Језера су интересантни хидрографски објекти којих има у готово свим деловима наше планете. Многа од њих људи су давно упознали, јер су им вишеструко корисна. Током времена развила се посебна хидролошка научна и апликативна дисциплина која проучава природна и вештачка језера. Назива се Лимнологија и потиче од грчких речи лимно – језеро и логос – наука. За ову научну дисциплину у Русији постоји назив Озероведение. Најразвијенија је у Русији, Финској, Шведској, Пољској, Канади, САД и још неким земљама, које имају велики број језера. У приобаљу неких језера постоје специјализовани лимнолошки научно-истраживачки лимнолошки институти, чије особље до детаља истражује бројне појаве и процесе на језерима и у њиховим сливовима.

Један од најпознатијих лимнолошких института налази се у граду Листвјанка у југозападном приобаљу Бајкалског језера у Сибиру, који је писац ових редова упознао за време једног боравка у Русији. Најближи нама су хидробиолошки институт у приобаљу Скадарског језера, код села Врањине, у Црној Гори и Хидробиолошки институт на Охридском језеру, подигнут поред познатих Биљаниних извора, а на заузимање академика, еколога Синише Станковића (1892-1974), професора Биолошког факултета Универзитета у Београду, писца књиге Охридско језеро и његов живи свет, штампане 1957. године у Скопљу.

Примери угрожених језера

Хенри Дејвид Тило је написао следеће реченице: Језеро, то је око Земље. Загледавши се у њега, ми меримо дубину своје душе. Два руска истраживача великих језера Африке, Гусаков и Дружинин, написали су: Језера, као и људи, имају своје лице и своју судбину. Када је Аралско језеро почело да се смањује, услед све мањег притицања воде река Сир-Дарје и Аму-Дарје, и када су нека приобална насеља остала километрима удаљена од језера, појавили су се панои са натписом Арале, опрости нам врати се. Наравно, Арал се није вратио у првобитне границе, те је песник Мухамед Салих из Ташкента, написао: Арал се сузама напунити не може. Епископ

охридски, Николај Велимировић (1881-1956), један од највећих беседника са наших простора, у књизи Молитве на језеру, 1921. године, поред осталог, записао је и следеће: Бели галебови лете над мојим плавим језером, као бели ангели над плавим небом. Нити би галебови били бели нити језеро плаво, да велико сунце није отворило своје око над њима. Лепо је језеро моје док мирно лице сунчево стоји наднето над њим, и сви пролазници хвале лепоту језера мога. Није главно нешто воде у шкољкама око језера, но језеро је главно. Језеро моје црно је блато, ако се оката вода из њега исцеди.

Инспирација фотографа, сликара, песника, приповедача, филмских режисера и документариста, језера су чест мотив у средствима туристичке пропаганде, јер сликовитошћу воде, приобаља и објеката, мало кога остављају равнодушним. Језера су еволутивни хидрографски објекти, мале моћи самопречишћавања и одржавања, те им савремено човечанство мора посвећивати посебну пажњу, јер иако су у односу на нека мора и океане, мале површине, за многе земље и народе су значајнија и од неких мора и од океана. У том смислу нека језера и појезерја законом су заштићена као резервати природе или национални паркови.

Лепота Охридског језера

Знаменити научник Јован Цвијић (1865-1927) у монографији Основе за географију и геологију Македоније и Старе Србије, која је у два тома, на 1.272 стране, штампана између 1906. и 1911. године, после двонедељног проучавања Охридског језера, инспирисан његовом лепотом, поред осталог, написао је и следеће: „После дана са кишом и буром настало је било лепо време. Сунце пече, ваздух је над језером провидан, а на обалама трепери јара или чај, који обавија и највише врхове око језера: Јабланицу, Крстац и Галичицу. Око чамца је топла плава језерска вода, у коју вид далеко продира, а где она изда, настају оне плавенкасто-црнкасте дубине, од којих страха нема, јер је језеро тихо и глатке површине; у њима има, кажу рибари, тако много рибе као дробног песка. Око језера се развија, према планинама, благ ветрић, који управо не дува, већ пирка, ћарлија у зове се ветерник, најпријатнији ветар Охридског језера; то управо није ветар, јер нема правца, већ нас са свих страна облива свеж ваздух, који има мирис воде; због њега је Охридско језеро лети нарочито пријатно. Он не прави таласе, већ fine наборе на језерској површини, који изгледају као они на притиснутом плишу, и ти су наборићи тако обли као да је језерска површина уљем покривена;

негде се групе набора пресецају и имају план мреже. Тада лепоту језера увећавају и лепе језерске птице: особито бели лабуди, који високо над језером лете, јата кречмана, који ниско лете и сваки час падају по језеру и црни нарови, који се по језеру гњурају. Оно тада и људима оживи, особито ако је пазарни дан у Охриду, Струзи или Подградецу; као посути по језеру, искрсну многобројни чамци, који у даљини као црне мрље изгледају, ближе као мрке неправилне масе, док се једва разазнају као чамци пуни људи, жена и земљорадничких производа из околних села.”

Законом заштићена Плитвичка језера

Посебно интересантан лимнолошки објекат су Плитвичка језера, која се налазе у горњем делу тока реке Коране, десне притоке Купе, која припада сливу Саве. Има их 16 и степеничасто су поређана, тј, међусобно повезана бројним водопадима, слаповима и каскадама. Деле се на горња и доња језера и позната су под следећим називима: Прошћанско (Прошће или Прошчански), Цигиновац Округљак (Округлић или Кругиновац), Батиновац, Велико језеро, Мало језеро (Јовиновац, Црно језеро), Вир, Галовац, Милино језеро (Јовиновац), Градинско језеро, Бук, Козјак, Милановац, Гавановац (Осредак), Калуђевовац и Новаковућа брод (Крављи брод). Највише је Прошћанско језеро (636 м), а најниже Новаковића брод (503 м). Највећу површину има Прошћанско језеро (682.700 м²) а најмању Милино језеро (1.300 м²). Најдубље је језеро Козјак (46,4 м), а најплиће Новаковића брод (3,8 м). Плитвичка језера су први пут законом заштићена 1893. године, када је у Загребу, који је од Плитвица удаљен 130 км, основано Друштво за уређење и пољепшање Плитвичких језера и околице. За национални парк Плитвичка језера су проглашена 8. априла 1949. године. Европску диплому за очуваност природе добила су 1976. године, а награду АВНОЈ-а 1979. године. Спадају у туристички најпосећенији део континенталне Хрватске.

Инспириран лепотом Плитвичких језера, професор Стеван Вујадиновић (Чачак, 1906 – Београд, 1996), вишедеценијски уредник нашег часописа Земља и људи, у свесци 39 за 1989. годину, поред осталог, написао је и следеће: „Чедо мајке природе пригрљено у недрима Лике између огранака Мале Капеле и Пљешевице, ниска драгуља која усхићује и заноси наша срца, станиште вила и змајева, природни феномен какав се ретко може наћи у свету – Плитвичка језера су један од најлепших бисера. Њихове воде, смарагднозелене и тиркизноплаве, уз шум и буку многих во-

допада и слапова, преливају се из језера у језеро, прште и пене на бигреним баријерама, ковитлају се и руше низ њихове стрме одсеке.

Слика 1. – Поглед на део Плитвичких језера

Контрасти боја голих литица високих кањонских страна и околних брегова, обраслих светлозеленим лишћарима и тамнозеленим четинарима, хармонично се уклапају у дивне пејзаже који бљескаку по огледалима језерских разина, стварајући слике таквих утисака какве не могу да створе ни кичице највећих уметника света. Простране околне шуме у којима живе јелени и срне, сочне ливаде и пропланци ишарани разнобојним пољским цвећем, тамне пећине, бистра врела, брзи потоци и шумне речице допуњују њихову чар. Зими, у снежном и леденом руху, Плитвичка језера претворе се у свет из бајки.”

Франсоа Алфонсо Форел, оснивач науке о језерима

Оснивач савремене Лимнологије, науке о језерима, је швајцарски научних Франсоа Алфонсо Форел (1841-1912), професор Универзитета у

Лозани, једном од туристички најпривлачнијих градова у северном приобаљу Женевског (Леманског) језера. Године 1885. Ф. А. Форел је на Међународном географском конгресу одржаном у Лондону, представио основна начела лимнологије и указао на циљеве и задатке ове научне дисциплине. На значај изучавања језера показао је својим књигама о Женевском језеру. У три тома значајне студије, на 1.904 стране, штампане 1892-1894. године, до детаља је представио велико ледничко језеро на граници између Швајцарске, на северу, и Француске, на југу. Поред тога, 1901, године Ф. А. Форел је објавио књигу уџбеничког садржаја Основи лимнологије, коју је наш научник Јован Цвијић (1865-1927) анализирао и приказао у Географским аналима у Паризу, одакле је текст преведен на српски језик и објављен у његовој књизи Говори и чланци, књига прва, Београд, 1921.

О језерима, чији број у свету још увек нико није тачно исказао, јер док једна настају, друга нестају. Највише језера имају Русија, Канада, Кина, САД, Шведска, Финска, Пољска, Швајцарска, а најмање Аустралија, Алжир, Тунис и још неке земље изразитог пустињског и степског климата. Поред појединачних језера у неким земљама постоје области са већи бројем језера на одређеног површини. Има их у Пољског, Канади, Русији, Финској и другим земљама. У сливу реке Об има 479.233 језера, а у сливу реке Лене 314.596 језера, а само у њеној делти 58.728. У делти реле Јане има 20.059 језера, а у делти Волге 1.680 језера. На планини Кавказ истраживачи су забележили 1.600 језера. На језерима Севан и Рица, боравио је писац ових редова. За језера Кавказа је забележено да овде и планине виде, њихове очи су велики тиркизи, горске очи. Шведска има око 200.000 језера, Финска 187.870 језера. У Пољској су картирана 9.296 језера, а у Румунији 3.450 језера. За разлику од тога, пространа Аустралија има само 763 језера. Наша земља има око 200 језера, при чему су вештачка (акумулације), бројнија од природних. Укупна површина језера на нашој планети процењена је на 2.680.000 км², што је 30,3 пута више од површине Србије.

Језера необичних назива

За топономастичка истраживања (хидроними) посебно су интересантни називи бројних језера и њихова значења. Бајкалско језеро на монголском језику значи велика вода, а на Јакутском то је богато море или језеро богато рибом. Кинези су га у прошлости називали Северно море, док је на неким картама означено као Море Бајкал. Помиње се и као Златно је-

зеро, Огњено језеро је Црно језеро, док је Цаган Нур Бело језеро. Куконор језеро на Тибету у Кини, преводи се као језеро голубије боје. Јашикуљ на Памиру је зелено језеро, Сирикуљ је жуто језеро, Алакуљ златно језеро. Назив језера Винипег у Канади, значи прљава вода. Назив језера Балхаш значи издужено блатно пространство. Језеро Исик Кул је топло језеро, а Онтарио лепо језеро. Туз на турском језику значи слано језеро. Оњега, у преводу са старофинског језика значи језеро које се дими. Ладога се у легендама помиње као Аљдога, што се поистовећује са валовитим језером, јер таласи повремено достижу висину 4 до 6 м. Арал на туркменском значи острво, а назив Аралско језеро значи језеро са много острва. Афричко језеро Њаса на језику Банту црнаца значи велика вода. Назив језера Чад доводи се у вези са великим пространством.

Назив језера Лаго Мађоре на италијанском језику значи велико језеро, назива се и Вербано. Ту су и језера Лугано или Чересио, Комо или Ларио, Гарда, Изео или Себино, Идро или Еридео, Орта, Ритом, Ледро, Валвестино, Вересе, Монате, Камабио, Грице, Молвено, Мазола и Мергозо. У непосредној близини тј. у италијанско-швајцарској подгорини Алпа, нека на самој граници ових земаља, налазе се и следећа језера: Арона, Луино, Лавено, Стреза, Меина и Бавено, Аскона, Фосано и Локарно. Блејк лејк значи црно језеро. У Русији постоје језера са називима по дрвећу које расте у околини (Брезово, Липенац, Борово, Јетово, Дубец, Ивово), затим по врстама риба које се ту лове (Укљево, Сомино, Штучино), по птицама које се ту гнезде (Јастребово, Совино, Чајка, Гусино, Врана), као и по животињама које ту живе (Видрино, Кунино, Вучје, Жабље). Сличних назива има и у другим земљама. Бивер лејк значи даброво језеро, а Буфало, бизоново језеро. Језера Никарагва и Манагва су добила имена по одговарајућим птицама. Назив језера Севан (црни манастир) је у прошлости називано Гергамско море, Гехаркуни, Чекча, Гокча и Горко.

Језеро Ејр у Аустралији, названо је по Едварду Џону Ејру. По истраживачима су названа канадска језера Шемплен, Тернор, Фробишер и Питер Понд. Језеро Викторија у Африци названо је по енглеској краљици Викторији (1819 – 1901). У новијој литератури за ово језеру се срећу и називи Ухуру (слобода), Уможде (јединство) и Ширикша (уједињење). Едвардово језеро је названо по сину краљице Викторије, али се означава и као Иди Амин Дада, по официру и бившем председнику Уганде. Рудолфово језеро у Африци, названо је по аустроугарском престолонаследнички Рудолфу. Албертово по принцу Алберту, супругу краљице Викторије. Извесно време је

називано Мобуту Сесе Секо. Леополдово језеро носи име белгијског принца, али је на неким картама означено као Ман-Ндоме. У част персијског шаха Резе Пахлавија, једно језеро названо Резеае. После свргавања шаха, враћен му је ранији назив Урмија. У држави Масачусет у САД, постоји језеро чији назив са староседелачког индијанског, транскрибован на енглески и код нас, у слободном преводу, гласи: Ви ловите рибу на тој обали, ми ћемо ловити рибу на овој обали, а у средини нико неће ништа ловити. Назив овог језера је врста уговора између племена са наспрамних обала.

Велика америчка језера

Специфичну групу лимнолошких објеката представљају Велика америчка језера, позната и под називом Лауренцијска језера, која се налазе на граници између САД и Канаде. Има их пет, и то су: Горње или Супериор, Мичиген (на језику домородаца Велико језеро), Хјурон, Ири и Онтарио (на језику домородаца Лепо језеро). Први бели човек видео је језеро Хјурон 1612. године, када је живео са једним индијанским племеном. Данас у приобаљу Великих америчких језера постоје бројна насеља, међу којима и велики, густо насељени, вишемилионски градови. У некима од њих раде лимнолошки институти, као и организације за заштиту језера и регулисање пловидбе, која се због великог пространства организује по поморском праву. Укупна површина ових језера је 245.692 км², што значи да су 2,7 пута пространија од наше земље. Површина слива им је 736.000 км², од којих је 59 % на територији САД, а 41 % на територији Канаде. Најпространије је Горње језеро (82.382 км²), што је приближно површини Србије. Најмање је језеро Онтарио (19.33 км²). Најдубље је Горње језеро (397 м), а најплиће језеро Ири (65 м).

Из језера Ири, према суседном језеру Онтарио, истиче широка, мирна, дубока и водом богата река Нијагара, дугачка 58 км. Позната је по укупном паду корита од 100 м, од којих је 49 на водопаду Нијагара, који је Козјим острвом подељен на већи канадски и мањи амерички део. Један део воде реке Нијагаре и велики пад искоришћен је за производњу електричне енергије у хидроелектрани коју је пројектовао Никола Тесла (Смиљан, Лика, 1856 – Њујорк, САД 1943). Њему је у част, на Козјем острву 1976. године постављен споменик, исти као онај испред Техничког факултета у Београду. Нешто даље, у парку, на канадској страни водопада, поред једног стабла јавора, постављена је спомен плоча са следећим тек-

стом: „Овај јавор је засађен сарадњом Комисије паркова Нијагаре и Друштва Канађана југословенског порекла као знак захвалности и сећања на Николу Теслу (1865-1943), великог научника и проналазача, чији су епохални проналасци у области савремене електроенергије први пут били примењени приликом изградње хидроелектричне централе на водопадима Нијагаре”. Године 2006., крај водопада Нијагаре, постављен је нови споменик нашем научнику у знак сећања на 150.-ту годишњицу његовог рођења. Овде се повремено организују пригодне свечаности посвећене великом истраживачу и иноватору из домена електричне енергије, телефоније, радиотехнике, турбина, пумпи и др.

Кавијар из риба Каспијског језера

Риболов на Каспијском језеру има дугу традицију и представља уносну привредну грану. Улов премашује домаће потребе, те се знатне количине улова извозе. Највећи значај имају харинга, јесетра, кечига, белуга и северјуга, икросне врсте, значајне за производњу кавијара, најскупље животне намирнице на свету. У литератури се среће податак да је једна уловљена белуга била тешка 1.300 кг и дугачка 8,5 м. Из икре белуге се добија црни кавијар. У укупној светској производњи кавијара, Каспијско језеро учествује са 90 %. Због тога је Стални комитет Конвенције о међународној трговини дивљим животињама и биљкама, извесно време, земљама у приобаљу Каспијског језера, забранио улов јесетре, јер је рибљи фонд био јако угрожен. Констатовано је да већи део улова изван званичне контроле. Познато је да је највећи увозник каспијског кавијара Француска и да један килограм кавијара јесетре достиже комерцијалну угоститељску цену преко 7.000 евра, а кавијар северјуге 1.900 евра. Контролисани и илегални риболов, често су у сукобу, јер ово језеро припада већем броју земаља. У новембру 1996. године, у граду Каспијску, кавијарска мафија, дигла је у ваздух деветоспратну зграду у којој су живели полицајци и чувари ловишта. Било је 40 мртвих. Кавијарски рат је веома суров. У јужном делу Каспијског језера постављене су бушотине за експлоатацију нафте. Временом су изграђена вештачка острва на којима живе људи запослени на експлоатацији нафте. На једном од вештачких острва постоји град Нафтјание камни, који има пошту, библиотеку, дом културе, ресторан, трговачке радње, болницу и хотел, а уређена је и платформа за слетање хеликоптера.

Слика 2. – Икросна белуга из Каспијског језера

Бајкалско језеро – бисер Сибира

Групи најпространијих, најдубљих и најбоље проучених језера на свету, припада Бајкал у руском делу југоисточног Сибира. Припада сливу реке Јенисеј, са којом је повезано отоком Ангаром. Површина му је 31.500 км², што је два пута више од Црне Горе или 90,5 пута више од Охридског језера. Дугачко је 636 км, просечно широко 48 км, док му је највећа ширина 79,4 км. Пошто лежи на надморској висини од 454,5 м, а највећа дубина, по старим подацима му је 1.629 м, а по новим 1.742 м, представља најдубљу криптодепресију на Земљи. То значи да му је најдубљи део басена 1.175 м, односно 1.288 м нижи од нивоа светског мора. У пространом и дубоком басену Бајкалског језера акумулирано је 23.389 кубних километара бистре, чисте и до 41 м провидне воде, која потиче од падавина, извора и 520 притока. Бајкал губи воду испаравањем и отоком Ангаром, каја је на излазу из језера водоноснија од Дрине на ушћу у Саву.

Бајкал, драгуљ Сибира, и његова отока Ангара, помињу се у бројним песмама, приповеткама и народној традицији. Овом приликом цитирамо једну руску скаску (бајку) о Бајкалу и његовој отици Ангари: „Давно је то било, живео је стари Бајкал, коме по снази и богатству нико није био раван. Био је строг, окрутан. Кад би се наљутио таласи су разбијали стене. Многе реке и потоци били су његове слуге. Имао је јединицу кћерку, звала се Ангара. Волео је Бајкал своју Ангару, али је био строг. Она је била затворена у његовим плавим дубинама. Једног дана, долетео је галеб на обалу и запевао песму о јунаку Јенисеју. Слушала је Ангара песму галеба и рекла: О, богови, дајте ми снаге да разбијем стене и полетим свом Јенисеју. Отац Бајкал је галеба отерао силним ветром. Он је за јединицу изабрао другог јунака – Иркуту. Али, Ангара је мрзела Иркуту и чезнула за Јенисејем. И дошао је дан венчања. Читаву ноћ хиљаде потока и речица разједало је стене и пред зору размакло камена врата. Кроз дубок кањон ослобођена Ангара похитала је вољеном јунаку, журила је у наручје Јенисеја. Бесан и преварен, Бајкал је за њом бацао стене, али је није могао стићи. Једна од тих стена, Киклопска стена, и данас штрчи из корита Ангаре. Легенда каже и да је, хитајући кроз горске кланце ка вољеном Јенисеју, Ангара ожеднела и затражила мало воде од оца Бајкала, који јој је одговорио: Могу ти дати само своје сузе. Од тада је Ангара бистра као суза.”

Када су у приобаљу Бајкалског језера почела изградња фабрика целулозе, запретила је опасност да оно буде загађено отпадним водама, иако је оно 1962. године стављено под заштиту УНЕСКА, као светска природна баштина. У одбрану Бајкала укључило се читава културна јавност Русије и света. Познати руски песник и прозаиста Андреј Вознесенскиј (1933–2010), посветио је језеру једну песму. Неколико стихова гласи: Кад ти болујеш, болујемо и ми/Бајкале, јетра си земље нам ти/ Пред историјом бићемо криви/ Они су моћни Бајкал убили/Он не сме постати басен нечисти/Савест народа нек буде чиста/Ето зашто се не штедећ слуха/Боре предњаи нашега духа/ Да строги забран би Бајкал остао/Да отпад воду не би тровао/Да никад не кажу гледајући у даљ/ Мртво је море свети Бајкал.

Тешкоће истраживања Балхашког језера

Балхашко језеро се налази у југоисточном Казахстану. Дугачко је 614 км, широко 74 км и дубоко 26 м. Површина му је 18.200 км². Давно је привукло пажњу истраживача. Детаљно проучавање овог лимнолошког

објекта 1903. године почео је познати научник Лев Семенович Берг. Први сусрет са пространим језером, чија је надморска висина 342 м, описао је следећим речима: „Велики таласи разбили су мали чамац, који је био привезан за већи. Настала је ноћ, нико није могао ока склопити. Морска болест избацила је из строја све раднике. Међу њима ни један није никада пловио по мору или језеру, неки од њих су сада први пут видели једра. Један од Казаха наглас се почео опраштати од живота, исповедајући се Богу. У зору, с великом муком, достигли смо јужно острво из групе Уч-Арал. Чамац, који је у току ноћи разбила бура, брзо се пунио водом. Тешко је описати наш положај. Непрестано нападнути комарцима, ноћу, при светлости фењера, сви ми, десет људи, грозничавим темпом избацивали смо воду из чамца. Све ствари, инструменти и животне намирнице су покисли. Срећом, инструментима за хидролошка испитивања, вода не смета, а остало, мада много пострадао, брзо је осушило жарко туркестанско сунце. На нашу радост, од свих ствари некаквим чудом само су шибице остале суве, иначе крај нашој експедицији био би запечаћен.”

Титикака – језеро у врлетима Анда

У планинском делу Јужне Америке, међу тешко приступачним врховима Анда, налази се језеро Титикака, чији назив на језику домородаца значи оловна стена. Припада Боливији и Перуу, између којих се одржавају редовне путничке и теретне бродске везе. Налази се на 3.812 м надморске висине, што значи да је од Панчићевог врха на Копаонику више за 1.795 м. Површина му је 8.300 км, што значи да је од Охридског језера простране је 24 пута. Дужина Титикаке је 174 км, максимална ширина 75 км, просечна 50 км, најмања 5 км, а дубина 304 м. Обала му је стрма и стеновита. Неколико залива и острва повећавају лепоту и привлачност овог високопланинског језера, чија је вода светлозелене боје. Језеро се храни водом падавина и притока, а губи је испаравањем и отоком Десагуедеро, која се после 290 км тока улива у језеро Попо, које је на надморској висини од 3.690 м. Пловидба на језеру има дугу традицију и значајна је за повезивање приобалних насеља. За разлику од староседелаца, чији трагови грађевина потичу из шестог и седмог века, језеро је Европљанима постало познато тек 1535. године, када га је открио шпански освајач Дијего де Аљмагро (1475–1538). Посебно су интересантна, повремено или стално настављена, плутајућа острва начињена од наслага трске и шибља, са мало зе-

мље. Када острва почну да тону, људи их ојачавају новим слојем трске, која најбоље успева у заливу Поно. Такве су им и скромне колибе, као и чамци којима иду у риболов. У скромним колибама жене израђују рукотворине и продају их туристима. Острва има око 50 и настањује их 3.000 људи, који се баве риболовом, ловом и гајењем живине. Због сликовитости локалног становништва, туристи их радо посећују.

Слика 3. – Становници плутајућих острва на језеру Титикака

Луцерн, језеро у четири шумска кантона

Међу земљама централне Европе, већим бројем природних, ледничких, језера, као и створеним акумулацијама, одликује се Швајцарска. Сва језера ове земље су добро проучена и валоризована, како за потребе туризма, риболова и пловидбе, тако и за производњу електричне енергије. Низом особености истиче се Луцернско језеро (Lac de Lucerne) или Фир-

валдштетско језеро (Vierwaldstätter See) или Језеро четири шумска кантона (Lak des quatre Cantons). Надморска висина му је 437 м. Дугачко је 39 км и широко 3 км. Површина му је 113 км², а највећа дубина 214 м.

Слика 4. – Луцернско језеро са надкриљени мостом из 14 века

Језерски басен, настао је за време леденог доба. Има четири про-страна залива, који образују крст, те му је обала дугачка и разуђена. Луцернско језеро има више притока и једну отоку. Највеће градско насеље у приобаљу је Луцерн са више од 110.000 становника, 70 хотела и више од 7.000 лежаја намењених туристима. Символ града је капела Светог Петра, тј. надкриљени мост из прве половине 14 века, који дијагонално пресеца реку Реус. Мост, дугачак 170 м, је украшен са 158 троугластих уметничких слика. Поред моста је осмоугаони водо-торањ, висок 34 м, саграђен 1300. године. Временом је служио као архив, склониште, затвор и тамница за мучење. Године 1993. пожар је уништио више од две трећине моста. Годину дана затим, је обновљен и поново је отворен за туристе и домаће становништво. Туристички је привлачан и град Вегис, који има 25 хотела са 2.000 ле-

жаја. Ова град је познат по изложбама ружа, вечерима швајцарског фолклора, музичким концертима и туристичким пловидбама по језеру.

Туристичке маришуте по језерима Финске

Финску, земљу на северу Европе, често називамо земљом хиљаде језера. Познато је да Финска има 187.870 природних и око 200 вештачких језера. Финска је позната као земља са четири различите предеоне целине. То су: Saaristo-Suomi (острвска Финска), Suomeniemi (полуострвска Финска), Sale-Suomi (шумовита Финска) и Jervi-Suomi (језерска Финска). Језера Финске се користе за сплаварење дрвне грађе, водоснабдевање, теретну, путничку и туристичку пловидбу, наутичке спортове и риболов. Из домета туризма посебно су интересантна она језера у чијем се приобаљу, и на острвима, налазе значајни објекти. Туристичке агенције, за време лета, организују пловидбу по језерима Финске. Туристичким маршрутама по језерима Финци су дали сликовита имена. Маршрута Финска сребрна линија повезује девет насеља на обалама четири језера на југозападу земље. Туристичка маршрута Песнички пут, названа тако по песнику Јохану Рунебергу, повезује осам насеља почев од Тампереа на југу до Вирата на северу, са разгледањем неколико језера и знаменитости у њиховом приобалном појасу. Маршрута Златни пут је на језеру Сајма, једном од највећих у Финској (1.800 км²), чији је један део проглашен националним парком, који захвата 800 хектара и има 20 мањих и већих острва, настањених ретким биљним и животињским врстама. Пловидба по језеру Сајма, укључује посету познатој тврђави Олавлина. До неких језера Лапоније, дела на крајњем субполарном делу Финске, током лета саобраћа специјални туристички воз, познат под називом Експрес поноћног сунца.

Викторија – афричко језеро на екватору

Међу језерима Африке низом особености истиче се Викторија, преко којег пролази екватор, те је реч о лимнолошком објекту на обе земљине хемисфере. Назив језеру дао је енглески истраживач Африке Џон Хенинг Спик (1837-1864) у част енглеске краљице Викторије. До једног језерског залива, први пут дошао 30. јула 1858. године. Велико пространство највећег језера Африке, пред њим се отворило четири дана касније. Спик је картирао део јужне обале и претпоставио да је Викторија извориште реке Нил (глава Нила), реке која је са изворишним краком Ка-

гером најдужа на свету (6.671 км), што је од Волге, најдуже реке Европе више за 2.971 км). Језеро Викторија је дугачко 320 км и широко 275 км. Лежи на надморској висини од 1.134 м. Највећа дубина му је 80 м, а просечна 39 м. По површини (68.800 км²) треће је језеро у свету, а по запремини воде (2.700 км³) осмо.

Језеро Викторија припада групи великих тектонских језера источног дела Африке и једно је од најпространијих на овом континенту и нашој планети. Пространо и плитководно језеро Викторија има неколико вулканских острва, од којих су нека насељена. Вода Викторије је све загађенија отпадним водама из приобалних насеља. Уз то, пре тридесетак година у језеро је, из Јужне Америке, доспео водени зумбул, коровска биљка бледо-љубичастих цветова, која се овде размножава невероватном брзином. Све веће површине језера су покривене воденим зумбулом, који смањује размену кисеоника, онемогућава риболов (у језеру живи 100 врста риба) и пловидбу. Због тога, као и неких тропских вируса, купање у језеру Викторија је забрањено. Стручњаци Светске уније за очување животне средине нису оптимисти, јер и када би се отровном супстанцом 2,4 Д, коју су Американци користили за уништавање вегетације у Вијетнаму, Викторија спасла од воденог зумбула, појавила би се нека друга коровска врста.

Палић – језеро на северу Бачке

На северу Бачке, недалеко од Суботице и Хоргоша, односно, границе према Мађарској, налази се језеро Палић, из прошлости познато под називима Палиј, Палегухаза и Палиго Палус. Настало је ерозивним еолским процесом, на контакту Бачке лесне заравни и Суботичко-бајске пешчаре. Пространо (5,6 км²) и дубоко 2 до 3 м, има ситно разуђену обалу дугачку 17 км. Смештено на надморској висини од 102 м, лако је приступачно. Познато је да је за време изразито сушних година у прошлости неколико пута пресушивало. Било је то 1794. и 1863. године, када су по овом језерком дну пролазила запрежна кола. Изразито ниски водостаји забележени су 1932., 1946. и 1952. године.

Због високог степена минерализације, вода језера Палић је давно привукла истраживаче, као и индустријалце, који су желели да упаравањем језерске воде добију различите базе и соли. Било је и оних који су настојали да се Палић изгради као бањско место. У том смислу уређена су купатила, формиран простран парк, подигнуте приватне виле, ресторани и хотели.

Уређење парка почело је 1840. године. Прве каде, за лечење посетилаца, постављене су у приобаљу језера 1845. године. Први хотел је саграђен 1852. године. Хотел Парк, који и данас ради, потиче из 1860. године, вила Лујза из 1892. године, а вила Конен 1900. године. Хотел Језеро из 1903. године.

Слика 5. – Спомен обележје са старим називима Палићког језера

Средином маја 1972. године језерска вода је била толико загађена да је изумро сав језерски живи свет. Ђула Селеши, један од најбољих познавалаца воде Палићког језера, поред осталог, написао је и следеће: „Средином маја, пре него што је Скупштина општине донела одлуку о санацији, изгледало је језеро овако: на дну дебели смрдљиви слој муља, потпуно позеленела вода, ретка болешљива трска дуж обала, безброј црвених водених буба, а површина воде покривена десетинама хиљада угинуле рибе. Ускоро се изглед језера поново изменио, јер су угинуле и алге, у непри-

родно чистој води дошло је до несташице кисеоника, а угинуле рибе, заривене главом у муљ, почеле су да се распадају. Искупило се мноштво народа да са чуђењем посматра агонију језера, више никоме није било до купања, посматраче је обузело осећање сажаљења и саучешћа.” Скупштина општине Суботица донела је одлуку да се прокопа канал и испусти језерска вода и да се дна језерског басена, багерима, уклони 2 до 3 м дебео загађени муљ, што је био подухват јединствен у свету. Палић је извесно време био језеро без воде. После више година басен је напуњен водом, али још увек нису успостављени прави природни еколошки односи и процеси. Без обзира на то, Палићко језеро је један од најпосећенијих туристичких центара, не само у Војводини, већ и у Србији. Појединих година овде је регистровано више од 54.000 туриста и више од 107.000 њихових ноћења.

Бифуркација дурмиторског Црног језера

Највећи лимнолошки објекат Дурмитора је Црно језеро, које је мање од једног километра удаљено од Жабљака, највишег градског насеља у Црној Гори. Црно језеро је ледничког порекла, на шта је први указао Јован Цвијић проучавајући трагове плеистоцене глацијације на планинама Црне Горе. Надморска висина Црног језера, у зависности од водостаја, је 1.418 до 1.422 м. Језеро има облик броја 8, тј, састоји се из Малог језера и Великог језера, која су спојена језероузином. Мало језеро је дугачко 605 м, широко 400 м и дубоко 49 м. Површина му је, при пролећном високом водостају 177.750 м². Велико језеро је дугачко 855 м, широко 615 м и дубоко 24 м. Површина му је 338.450 м². За време високих пролећних водостаја вода из Малог језера се прелива у Велико, из којег истиче Жабљачки поток, чија се вода, на периферији Жабљака губи у понорима. Бојењем воде је утврђено да се она, после дугог подземног тока, појављује на Бијелим врелима, са десне стране реке Таре, удаљене од понора око 10 км. За време ниских водостаја, када се изгуби површинска веза између Малог и Великог језера, вода се губи у пукотинама и по дну Малог језера. Бојењем је утврђено да се после подземног тока, појављује на Дубровским врелима у средњем делу тока реке Комарнице. Ваздушно растојање од понора до врела је 20 км. Овако сложен систем губљења воде указује на то да је Црно језеро својеврсна бифуркација, јер му се воде одливају у два различита слива, тј. у слив реке Таре и слив реке Пиве, које се код Шћепан Поља састају и граде реку Дрину.

Бледско језеро, туристичко средиште Словеније

Међу лимнолошким објектима Словеније низом особености истиче се Бледско језеро у западним делу Радовљишко-бледске котлине. Вода је акумулирана у ледничком ерозијом и акумулацијом створеном терминалном басену, недалеко од састава реке Саве Бохињке и Саве Долинке, на надморској висини од 475 м. Бледско језеро је дугачко 2.130 м, широко 1.030 м и дубоко 30 м. Током лета на језеру је могуће купање, а током зиме упражњавање спортова на његовој залеђеној површини. Бледско језеро је један од најпосећенијих и најбоље опремљених туристичких центара Словеније. За развој туризма посебно је значајан Швајцарац Арнолд Рикли (1823-1906), који је 1851. основао Природни здравствени завод, саградио дрвене кућице за смештај посетилаца, објавио прве проспекте, препоручивао дуге шетње око језера, купање у језеру и одговарајућу исхрану. Зна се да су 1887. Блед посетила 1.094 туриста. Пред Први светски рат их је било више од шест хиљада, а пред Други светски рат више од 24.000. У данашње време Бледско језеро годишње посети више од 250.000 туриста, који остваре више од 1.000.000 ноћења.

Слика 6. – Панорама Бледског језера и планинске околине

Теодор Говедарица

СУРДУК – СРЕМСКО НАСЕЉЕ НА ОБАЛИ ДУНАВА

Сурдук је ратарско-сточарско, збијено панонско, подунавско (десна обала Дунава) и сремско село (вински Срем), као и периферно насеље у општини Стара Пазова, која припада Сремској управној области Аутономне Покрајине Војводине и Републике Србије. Површина атара износи 3.849 ha. Координате села су 45°04'17"СГШ и 20°19'20"ИГД. Насеље лежи на 110 m надморске висине. Са северне стране граничи се сеоским насељима општине Инђија, Новим Сланкаменом и Старим Сланкаменом (наспрам којег се у Дунав улива река Тиса). Са јужне стране граничи се са сеоским насељем Белегиш (Стара Пазова). Са западне стране граничи се са Новим Карловцима (Инђија). На истоку, географски се граничи са Банатом, тј. административно са сеоским насељем Чента, које припада Граду Зрењанину. Такође и са насељем Дунавац које припада београдској Градској општини Палилула. Географски положај села је изузетно повољан. Сурдук је 16 km удаљен од општинског центра Старе Пазове, 80 km од Сремске Митровице (административног седишта Сремске управне области), 50 km од Новог Сада (административног центра Аутономне Покрајине Војводине) и 40 km од Београда (главног града Србије).

У Сурдуку влада континентална клима, са сва четири годишња доба и великом променљивошћу температуре. Лета су топла и сува, а зиме хладне и са снегом, док је у пролеће и јесен претежно топло. Најтоплији месец је јул са просечном температуром 22°C и максималном која достиже 40°C. Најниже температуре се бележе у јануару, са просеком -1°C. Просечна годишња температура износи 11°C. Просек годишњих падавина је 648 mm. Највише кише има у јуну, мају и јулу. Минималне падавине се бележе у октобру и марту. Највеће испаравање је у јулу и августу, а најмање у јануару, фебруару и децембру. Снег је редовна појава, а ни сушни периоди нису реткост.

Простор села се највећим делом одликује квалитетним земљиштем за потребе пољопривредне производње. Заступљени су различити типови

---

* teodor98.govedarica@gmail.com

земљишта и то највише чернозем (76,2%), ливадске црнице (21,8%), ритске црнице (0,5%) и алувијална земљишта (1,5%). Село има мале површине покривене шумском вегетацијом која се налази поред Дунава, која спречава еолску ерозију. Доминантан пејзаж на територији села представљају орнице и друге пољопривредне површине (90%), док изграђене површине обухватају 10% атара.

Све важне саобраћајнице налазе се у близини села, а то су: аутопут Београд – Загреб (Е– 70), аутопут Београд – Нови Сад (Е–75). У близини села пролазе значајни међународни железнички правци који иду ка Суботици и даље ка Мађарској и Немачкој на север, а према западу за Шид и Загреб и даље ка Аустрији и Швајцарској. Београдски аеродром „Никола Тесла“, удаљен је 15 km од Сурдука. Дунав тече поред села, где је у плану изградња пристаништа за речне крузере. Кроз село пролази међународна бицикличка рута „ЕуроВело“ 6. Магистрални (М – 22) и регионални путеви (R – 106 и R – 121) унутар општине Стара Пазова, су у одличном стању. Главне саобраћајнице су регионални путеви ка Белегишу и Сланкамену. Пољским путевима повезан је са околним селима. Мана ових путева је та да кад падне киша они постају непроходни. Њихова примарна намена је да омогући пољопривредним машинама приступ до њиве. Остатак становништва које није ратарско, ретко користи летње путеве.

Историја Сурдука и садашње стање у селу

Сурдук је турска реч и значи провалија. Име означава провалију близу Дунава, на чијој узвишеној обали село лежи. До овог села су допирали огранци Винчанске културе. У античко доба место је било познато као Rittium. Насеље је развијано на узвишици поред Дунава, што га је сачувало од поплава. Крајем 19. века и у првој половини 20. века село је имало изузетан развој и у том периоду је добило изглед какав и данас познајемо. У другој половини 20. века долази до стагнације, због миграције становништва у градове. Село није настало планским путем, већ се на том месту где се данас налази, село налазило вековима уназад. Спада у стара села. Кроз историју помиње се више пута: средином 15. века, у другој половини 16. века, у првој половини 17. века, 1702. године као село, 1726. године као пустара, 1774. и 1791. године, када је имао 111 житеља и 59 домова. Панонски тип села настао је у 18. веку, карактеришу га улице које се секу под правим углом. У центру села налазе се зграде важнијих установа.

Православна црква у центру села, храм Светог Оца Николаја, је подигнута 1816. године.

Слика 1. – Православна црква Светог Николе у Сурдуку

Пошто је становништво ратарско-сточарско (37%), индустрија и свака њена грана тотално је изостављена. Становници села углавном се баве риболовом, ратарским и сточарским пословима. Водећи пољопривредни производи су пшеница, кукуруз, бостан. Одлагање отпада врши се сваке среде, а по исто долази јавно предузеће ЈКП „Чистоћа“ које отпад одвози на депонију у Старој Пазови. Село електричну енергију добија 1929. године, а савремени водовод 1992. године. Извори воде налазе се у самом селу. Извори су артешки и успешно доводе воду до домаћинства. Канализација није урађена, стога претпостављамо да домаћинства користе септичке јаме. Од образовних установа Сурдук поседује ОШ „Вера Мишчевић“, која је основана 1773. године. Мали број ђака похађа исту. Пракса је да кад остане мало деце у разреду та деца прелазе у ОШ „Вера Ми-

шчевић“ у Белегишу. До Дунава се може спустити уз помоћ „сурдука“ морфолошке појаве везане за лес. Настаје када човек морфолошки измени првобитну јаругу и обезбеди себи прилаз води. Из спроведене анкете чуо сам да су сурдуци настали у време римског царства.

Сурдук има укупно 180 пољопривредних газдинстава, од тога 139 или 77,2% газдинстава држи стоку на својим газдинствима. Говеда држи 47 газдинства (укупно имају 363 грла). Свиње има на 126 газдинства (укупно 1.427 свиња). Постоје 32 газдинства која имају 416 оваца и 11 газдинства која имају укупно 42 козе. Газдинства која држе живину укупно је 107 газдинстава која имају 9.365 живине. Постоје још и 14 газдинства која имају 32 коња.

Опремљеност села је на завидном нивоу. Постоји једна пекара, две радње, три кафане, фудбалски стадион, основна школа, православна црква, винарија, ресторан, базени „Хоризонт“ и одређена преноћишта. Рурално насеље поседује амбуланту и апотеку. Амбуланта и апотека слабо су снабдевени и не нуде претерано велике услуге. У центру села дијагонално од основне школе налази се православна црква Светог Николе, а ту су пошта и месна заједница. Занимљивост села огледа се у неговању традиције глумачке секције и КУД „Митанче“. Обе културноуметничке секције освајале су бројне награде упркос чињеници да у овом селу живи мали број деце. У селу се сваке године одржава такмичење у спремању рибљих специјалитета „Златни котлић“ и Госпојинска фијакеријада.

Рељефне и педолошке карактеристике

На простору Сурдука су заступљене три рељефне целине, настале под утицајем тектонских покрета и радом егзогених сила, и то:

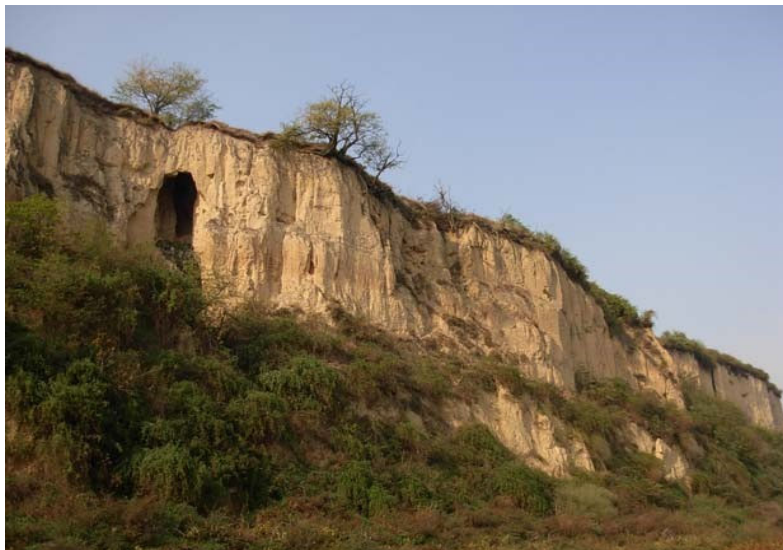
Лесна зараван. Од алувијалне равни Дунава је јасно одвојена високим одсеком, а према западу благо опада и без јасно изражене границе прелази у лесну терасу. Највиша њена вредност износи 120 m и налази се северозападно од Сурдука.

Лесна тераса захвата југоисточни део села. Граница према вишој лесној заравни је слабо изражена. У њеним јужнијим деловима су све чешћи облици фосилних токова затрпани лесом.

Алувијална раван Дунава заузима узак појас земљишта на крајњем истоку, између корита реке и високог лесног одсека, а њој припадају и једна дунавска ада (Сурдучка ада). Алувијалну раван прекривају дебеле на-

слаге песка и муља. Висина овог геоморфолошког члана опада низ Дунав и креће се од 72 до 74 m код Сурдука до 71 m код Нових Бановаца.

Простор села се највећим делом одликује квалитетним земљиштем за потребе пољопривредне производње. Заступљени су различити типови земљишта и то највише чернозем 76,2%, ливадске црнице 21,8%, ритске црнице 0,5% и алувијална земљишта 1,5%.

Слика 2. – Сремска лесна зараван са одсеком код Сурдука

Чернозем, као најраспрострањенији тип земљишта на подручју Сурдука, настао је под утицајем континенталне климе и степске травне формације. Високе је производне способности од лаке до средње тешке текстуре и мрвичастом и зрнастом структуром у горњем – обрадивом слоју. У дубљим слојевима је већи садржај глине него у горњем, ораничном делу. Водне, ваздушне и топлотне особине су такође повољне, више него код других типова земљишта. рН вредност је неутрална до слабо алкална што нарочито погодује гајењу готово свих ратарских култура. Биолошке особине стварају услове за присуство бактерија и микроорганизама, што ово земљиште чини још квалитетнијим.

Ливадска црница је претежно иловастог гранулометријског састава, што њене физичке особине чини еколошки повољним. Садржај хумуса

је у дијапазону од 2 до 5%. рН реакција је од неутралне до слабо алкалне (код карбонатних варијанти), или неутралне до слабо киселе (код бескарбонатних варијанти). „Плодност“ се повећава уколико се у профилу налази фосилни хумусни хоризонт.

Ритске црнице су земљишта која настају под утицајем површинских и подземних вода као и барске вегетације. Садржај хумуса је 3 до 6%. Претежно су глиновита земљишта која су у већем делу године анаеробна и пре-засићена водом. У најсувљим месецима долази до њиховог исушивања при чему се стварају пукотине. Због тога су веома тешка за обраду. Мелиоративне мере које могу значајно побољшати квалитет овог земљишта и учинити га повољнијим за обраду су: дубока обрада, ђубрење и наводњавање.

Алувијална земљишта заузимају алувијалну раван Дунава и настају на алувијалним наносима. У већини случајева то су земљишта велике производне способности, одличних физичких својстава, јер настају акумулацијом најпродуктивнијег дела еродираних земљишта. Боја земљишта зависи од терена кроз који пролази река. Механички састав је неуједначен, јер се у горњим токовима река таложје наноси већих димензија (шљунак, песак), а у доњим токовима глина. Алувијални тип земљишта је погодан за ратарско – повртарску производњу, како са аспекта заступљености основних хранљивих елемената, тако и физичких особина које омогућавају лаку и квалитетну обраду. Ово земљиште на простору Сурдука заузима малу површину.

Хидрографска мрежа, водни ресурси и ваздух

Сурдук нема водотокова на свом атару, већ постоје само вештачки прокопани канали. Хидрологија терена представљена је кроз два поточића Комаревац и Будовар, и свакако реком Дунав. На том потесу Дунав има одлике мирне и споре панонске реке. Са друге стране, Сурдук је богат подземним водама (фреатске, субартешке и артешке воде). У влажним деловима године ниво прве издани се пење изнад 2,5 m. У алувијалној равни Дунава, код Сурдука, налази се на дубини од 1 m, а на лесном платоу изнад, у истом насељу на дубини од 3 m и више. Храњење фреатске издани врши се углавном инфилтрацијом атмосферских вода, док се дренажење врши путем отицања у Будовар и Дунав. Сиромаштво површинских вода, а упркос томе је обиље подземних вода које се користе као пијаће воде. ЈКП “Водовод“ тврди да је вода која се користи као пијаћа доброг квалитета. Анкетом добио

сам другачија сазнања. Мештани тврде да је вода лошег квалитета и већина домаћинстава купује флаширану воду.

Слика 3. – Дунав код Сурдука и Сурдучка ада

Пошто у близини села нема озбиљнијих загађивача, индивидуална ложишта представљају најштетнију карику загађења ваздуха. Али због велике честине дувања ветрова загађени ваздух не остаје изнад насеља. AQI углавном се креће између 20–49 %, ти бројеви представљају низак ниво загађености али не и непостојање исте.

Флора и фауна

Најзаступљеније дрвенасте биљке у атару су јавор, брест, багрем, бреза, зова, липа и топола. У долини Будовара срећемо шумарке врбе и багрема. У ритском предели наилазимо на самоникле тополе и врбе. Што се тиче дивљачи, ту су зечеви, срндаћи, фазани, јазавци, јаребице, дабар, орао белорепан, дивље свиње и шакали као експанзивна врста данашњице. Од осталих животиња срећемо и лисице, соколове, птице пчеларице, роде, сове итд.

Закључна разматрања

Сурдук се налази на десној обали Дунава и једно је од девет насељених места које се налази на територији општине Стара Пазова. Сурдук

се простире у јужном делу Панонске низије, и заузима подручје источног Срема. Смештено у равничарском подручју, а земљиште на територији села је изванредне плодности. Основне предности села су непосредна близина Београда и Новог Сада, одличан саобраћајно – географски положај, развијена пољопривреда, одличан квалитет земљишта, значајне просторне могућности за привредни развој, као и добро сачувана природа и река Дунав. Према Закону о просторном плану Републике Србије од 2010. до 2020. године општина Стара Пазова у ширем регионалном смислу требало би да се повеже са Градом Београдом и са другим општинама у окружењу (Пећинци, Рума, Панчево) и формира са њима метрополитенску основу заједно са градом Новим Садом преко Инђије. На овај начин ће ово подручје путем инструментализације своје позиције и капацитета постати једно од водећих метрополитена у овом делу Европе, захваљујући пре свега свом институционалном и кадровском капацитету, као и економском и културном потенцијалу.

У новије време Сурдук постаје туристички центар општине Стара Пазова. Погодни терени за лов и риболов, обала Дунава, пријатан сеоски амбијент са кафанама и ресторанима, и најновији спортско – туристичко – рекреативни комплекс базена „Хоризонт“, пружа велике могућности за развој ове привредне гране. Градови Нови Сад и Београд су у његовој непосредној близини, што пружа одличне могућности за једнодневне излете, одмор и разоноду.

Зорица Марковић

ПРИРОДА ТАРЕ КАО ТУРИСТИЧКА ВРЕДНОСТ

Оно што нас асоцира на природне атрактивности Националног парка Тара су природне лепоте, разноликост пејзажа, еколошка очуваност; река Дрина и планина Тара као главни елементи који карактеришу цео простор; реликтне и ендемичке биљне и животињске врсте; угодна клима; богатство културно-историјске баштине; богатство локалне традиционалне гастрономије; простор са ниским степеном загађења ваздуха и воде;

Планина Тара проглашена је Националним парком 13. јула 1981. године на површини од 19.175,00 ха. Од 5. октобра 2015. године територија парка је проширена и заузима 24.991,82 ха, док је дужина Таре 50 км, а ширина 22 км. Разлози за проглашење националним парком су очувани шумски комплекси, природна популација Панчићеве оморике, велика разноврсност биљног и животињског света.

Планина Тара представља површ динарског правца пружања. Припада делу старовлашких планина (Старовлашко-рашка висија). Налази се на крајњем западу Србије, захватајући простор ограничен лактастим током Дрине, између Вишеграда и Бајине Баште. У најужем делу терена смештена је планина Звезда, која је од Таре одвојена клисуром Дервенте. По надморским висинама, Тара спада у средње високе планине, чија је просечна надморска висина 1.000 – 1.200 м. Највиши врх Националног парка је Козји рид – 1.591 м, а највиши врх планине Таре је Збориште 1.544 м.

Природне туристичке вредности

Природне туристичке вредности старије су по времену настанка и разноврсније по начину испољавања од антропогених. Омогућују разрешавање више врста туристичких потреба, те због тога основа за развој више врста туризма, као што су рекреативни, здравствени, зимско-спортски, стационирани, ловни, планински, манифестационси и др. Национални парк Тара са Парком природе Шарган - Мокра гора, Парком природе Златибор и Националним парком Дрина у Републици Српској (БиХ) је предвиђен за

---

* zoricamarkovic778@gmail.com

потенцијални прекогранични резерват биосфере у оквиру УНЕСКО-вог програма "Човек и биосфера".

Велика разноврсност, присуство ретких, реликтних и ендемичних врста сврставају Тару у флористички изузетан простор, не само у Србији, већ у Европи и у свету. Ово је типично шумско станиште. По очуваности и разноврсности шумских екосистема, од којих су многи реликтног карактера, спада у најбогатије и највредније шумске терене Европе. На Тари доминирају мешовите шуме смрче, јеле и букве (преко 85% шумских површина). Специфичност у односу на друге планине Балканског полуострва представља велики број реликтних и ендемичних шумских врста и заједница. Разноврстан биљни свет националног парка представља ретко природно богатство, које је настало захваљујући низуповољних природних услова. Тара је позната као рефугијални масив, односно прибежиште у коме су опстале многе реликтне и ретке биљне врсте. На Тари је идентификовано преко 40 лишћарских, лишћарско-четинарских и четинарских фитоценоза, затим 1156 врста васкуларне флоре, што чини трећину укупне флоре Србије. Од заступљених биљних врста 76 су ендемичне врсте.

Најзаступљенија врста дрвећа у парку је јела. Она се ту налази у оптималним условима за развој и опстанак. Природну вредност, по којој је Тара препознатљива у целом свету, представљају лишћарско-четинарске шуме у којима је један од основних градитеља оморика. Шуме оморике налазе се на тешко приступачним и стрмим кречњачким и серпентинским камењарима. Посебно је интересантна јединствена реликтна шумска заједница Панчићеве оморике на тресави Црвенипоток на Митровцу. Шуме Таре надалеко су чувене и по горостасним стаблима свих врста дрвећа.

Посебну вредност, значај и обележје биљног света има **Панчићева оморика**, ендемична и реликтна врста, која је у кањонима и клисурама средњег тока реке Дрине успела да преживи задње ледено доба. Оморика је у последњих 40 година заштићена од сече, према Закону о шумама. Већ 10 година сматра се заштићеном природном реткости наше флоре. Позната је под народним именима омора и френа. У светску науку високи и витки четинар увео је природњак Јосиф Панчић (1814-1888). Први пут је за оморику чуо, али је није видео, 1856. године. Панчић је имао доста мука да докаже да је оморика нова врста четинара. Откриће оморике није било одмах прихваћено. Откривена код села Заовине, Панчићева оморика се среће и у другим деловима националног парка и планине Таре. После открића, оморика је пренета и гајена широм Европе. Оморика није само отпорна врста,

већ је и веома цењена као декоративна врста. Због свог занимљивог изгледа сматра се најлепшим четинаром Европе. Има право и витко стабло са пирамидалном крошњом. Достиже висину до 40 м, а у пречнику дебљину до 60 цм. Цвета од марта домаја, а љубичасте шишарице се јављају при врху крошње у јесен исте године. Оморика је једна од ретких врста наше дендрофлоре о којој су написани бројни научни радови. Данас постоји око 600 научних радова и библиографских јединица у којима је проучавана Панчићева оморика. Планина Тара, Јосиф Панчић и његова оморика су симболи, недељиве целине погодне за туристичку валоризацију и презентацију на домаћем и иностраном тржишту.

Слика 1. – Панчићева оморика на планини Тари

Поред оморике, Панчић је открио на планини Тари, као и у њеној непосредној близини, још неколико нових врста за науку. До сада је истраживањима забележено: 96 врста лишајева, 171 врста маховина, 30 врста папрати, 7 врста голосеменица, 950 врста скривеносеменица.

Национални парк Тара се налази под три режима заштите: I зона заштите представља највиши ниво заштите најзначајнијих природних и културно историјских вредности; јавна презентација у оквиру ове зоне је ограничена. II зона заштите представља површину око I зоне, те се утврђује ограничено коришћење природних ресурса. III зона заштите подразумева селектовано коришћење природних ресурса, који треба да буду у функцији туризма.

I зона заштите обухвата: природне резервате, непокретна културна добра, природнемеморијалне споменике и споменике природе, као што су: Кањон Бруснице, Звезда, клисура Дервенте, клисура Раче, Рачанска шљивовица, Црвени поток, под Горушицом, Црвене стене, Љути брег и Било, Манастир Рача, Растиште.

II зона заштите обухвата: заштитне шуме око I зоне заштите, парк-шуме, огледна поља, научно-истраживачка поља, ловно-узгојне резервате, ловно-научне резервате, као што су Јагостишца, Црни врх, клисура Дервенте, Рача под Горушицом, Црвени поток, центар Седаљке и шири простор манастира Рача

III зона заштите обухвата: друштвене шуме ван I и II степена заштите и мањи део приватних шума, пољопривредне површине, грађевинско подручје туристичких центара.

Локални ендемити

Ендемичне врсте представљају најинтересантније врсте биљака у флори неког простора. Под ендемичним врстама подразумевају се оне које су веома ограниченог природног распрострањења. Камењари, сипари и пукотине стена клисура и кањона Дрине и њених притока обилују оваквим врстама. До сада је забележено 30 ендемичних таксона у националном парку, међу којима јенајпознатија Панчићева оморика.

Животињске врсте

Разноврсна станишта на планини Тари представљају дом за велики број животиња. Велика разноврсност животињског света условљена је историјским збивањима на овој планини, као и низом еколошких фактора који су погодовали опстанку многих врста које су данас угрожене и ретке, не само на нашим просторима, већ у Европи и свету. Према резултатима досадашњих истраживања, Тару насељава 59 врста сисара, око 140 врста птица, 12 врста водоземаца, 12 врста гмизаваца и 19 врста риба. Овде је настањена највећа популација мрког медведа у Србији. Од 2006. врши се посматрање и праћење ове врсте. Најпознатија врста, за коју се може рећи да је симбол фауне бескичмењака Таре је ендемореликт Панчићев скакавац.

О бескичмењацима у Националном парку има мало података. Најбоље проучена група бескичмењака су дневни лептири који су врло атрактивни за посетиоце парка. Национални парк Тара се сврстава у најбогатија пла-

нинске просторе у погледу броја врста дневних лептира. Досадашњим истраживањима је констатовано 138 врста дневних лептира. Овај податак указује на очуваност и разноликост станишта Таре, с обзиром да су ове врсте врло специфичне и брзо реагују на промене у природним стаништима.

Из најлепше фамилије лептира Папилионидае забележено је четири врсте, од шест укупно регистрованих врста на подручју Србије, међу којима су и чувени ластин репак и аполон. Последњих година истражује се и фауна бескичмењака планинских потока, чији је чест становник поточни рак. Најпознатији врста, за коју се може рећи да је симбол фауне бескичмењака Таре је ендемореликт Панчићев скакавац. Ова врста је реликт из плиоцена и успела је да преживи ледено доба у рефугијалним стаништима Таре.

Слика 2. – Панчићев скакавац

Многе врсте кичмењака насељавају Национални парк Тара, почев од риба, преко водоземаца и гмизаваца, птица, па до сисара. Овде постоје: 53 врсте сисара, 135 врста птица, 12 врста гмизаваца, 13 врста водоземаца, 19 врста риба.

Неколико група сисара насељава простор парка. У подрињској Србији, која укључује Тару, до сада је забележена скоро половина свих врста сисара Србије (53 врсте). На нижим надморским висинама среће се белогруди јеж, а на вишим надморским висинама од бубоједасусрећемо шумску ровчицу, малу ровчицу и др. Од ове групе сисара посебно је значајна планинска ровчица. Готово неистражена група кичмењака слепи мишеви. Претпоставља се да на Тари живи 12 врста ове групе. Од више врста гло-

дара који живе у парку, незаобилазно је споменути велику волухарицу, којој је Тара најисточније налазиште на Балкану иједино у Србији. Интересантне су и друге врсте глодара, попут пуха лешникара, риђе волухарице, жутогрлог миша и др. Најинтересантнија и најатрактивнија група кичмењака су звери. Звери, поготово крупне врсте су угрожене од стране човека. Национални парк је најзначајније станиште мрког медведа у Србији, најкрупнијег сисара Балкана. Друге врсте звери које живе у парку су: вук, дивља мачка, куне златица и белица. Поред водених површина у парку може се наћи и видра. Врста звери коју је важно споменути, а за коју се, за сада, само претпоставља да насељава Тару је рис. Од других представника животињског царства Таре треба споменути срну, дивљу свињу и дивокозу, која представља један од симбола Националног парка Тара.

Птице су најбројнија група кичмењака у Националном парку Тара, са до сада забележених 135 врста, од којих су 122 гнездарице. Национални парк Тара се налази и на листи међународно значајних подручја за очување птица Европе (ИБА пројекат). Вредност парка представљају ретке и угрожене врсте птица грабљивица, попут сурог орла, сивога сокола, орла змијара и јастреба. Понекад се на Тари може видети и белоглави суп, који ту долази у потрази за храном из оближњих колонија. Ноћне грабљивице заступљене су са више врста. Међу њима се налази и највећа европска сова, велика ушара и ретка врста у Србији, уралска сова. Планинска сеница, камењар, ватроглави краљић, вртна црвенперкасу само неке од птица певачица које се срећу на Тари, а представљају најбројнију групу птица. Врсте које треба споменути, а за које се претпоставља да су изумрле на подручју Таре су тетреб и тропрсти детлић.

Истраживањима ширег окружења Таре констатовано је 13 врста водоземаца, међу којима се посебно издвајају шарени даждевњак, велики мрмољак и мали мрмољак, гаталинка и др. Од 12 забележених врста гмизаваца, посебно је интересантан становник највиших планина Европе, живородни гуштер. Врлораспрострањена врста на Тари је и змија отровница поскок.

Разнолика водена станишта парка насељава 19 врста риба. Парк је познат по пастрмским врстамариба, пре свега младици, али и аутохтоним популацијама поточне пастрмке. Међу представницима ихтиофауне парка налази се и велики број шаранских врста: скобаљ, клен, укљева, речна и поточна мрена, шаран, лињак...

Неприступачна и скровита станишта Таре омогућила су опстанак најбројнијој и најзначајнијој популацији медведа у Србији. Процењује се

да се у националном парку налази око 40 јединки. Управо из тог разлога популација медведа на Тари је пресудна за опстанак ове врсте на нашим просторима. Најкрупнији предатор Европе је незграпног изгледа. Главне карактеристике су му густо крзно разних нијанси црнкасто-смеђе боје, кратке заобљене уши, кратак реп и здепасто тело. Иако делује неспретно, може да се креће врло брзо и пење спретно уз дрвеће и стрме стене. Станиште: мешовите и листопадне шуме прашумског типа. Исхрана: сваштојед - претежно биљна храна, бобице, траве, воће. Међутим, када понестане биљне хране, може прогонити све крупније животиње, али се хранити и њиховим лешинама. Животни век: 30 година. Величина: дужина тела са главом 1,5-2,5 м; висина у плећима 1м; тежина 140-300 кг. Размножавање: период парења је од маја до јуна. Женка доноси на свет обично 2-3 младунца почетком јануара. Младунци су обично тежине око 350 грама.

Дивокоза на Тари насељава тешко приступачне литице кањона Дрине, Бруснице, Раче и Дервенте. Ова скромна животиња тражи мирна станишта и врло брзо осети опасност. У парку се налази јако значајна популација од 340 јединки. Боја длаке је жућкасто-црвенкаста лети, а зими је тамно сива. Дуж средине леђа пружа се црносмеђа пруга. Рогови мужјака су јачи и повијенији, него код женке. Станиште: на подручју парка насељава стеновите литице кањона и клисура. Исхрана: планинским биљкама, младим лишћем, али и купинама и малинама. Животни век: 20 година. Величина: дужина тела до 130 цм; висина до 80 цм; Највећи јарац може достићи тежину и до 45 кг, док су женке ситније и лакше. Размножавање: полну зрелост стичу у трећој години живота. Период парења је од новембра до средине децембра. Женка доноси на свет обично једно јаре, у мају или јуну.

Хидрологија

Планина Тара услед свог кречњачког састава је релативно сиромашна површинским токовима. Поред тога, испод планинских врхова Таре и Звезде налази се више бистрих, брзих и хладних планинских река, потока, извора и врела. Сви водотоци на простору Националног парка третирају се као вода I класе. Хидрографски објекти на Тари могу се сврстати у три групе: 1) Извори и врела 2) Језера (акумулације), 3) Реке и планински потоци.

Због кречњачког састава планине Таре воде падавина се не задржавају дуго на површини, већ се појављују у облику извора и врела у њеној подгорини. Извори су чести на пределу Калуђерских бара и Црног врха, а

у пределу Таре у ужем смислу и Звезде има их само неколико. На јужним деловима парка налази се неколико извора: Бела вода, Васића понор, Секулић вода и извор Забој. На северном одсеку познати извори су: Пољана, Љубашка вода и др. Неколико слабијих извора јавља се у пределу Чемериште-Милошевац. Од њих постају потоци који се уливају у Коњску реку и Бели Рзав. Најатрактивније и најиздашније крашко врело је Перућачко. Налази се на надморској висини од 265 м, просечна јачина је 300 л/с, а температура воде се креће између 4 и 10°C. Од воде врела настаје река дуга 365 м, позната као “Река година” и најкраћа река у Србији, која се атрактивним водопадом, висине 10 м, улива у Дрину.

Планину Тару карактерише мала густина речне мреже због кречњачког састава терена. Готовосви токови Таре припадају сливу реке Дрине, а само неколико припада сливу Ђетиње (делови Доброг и Љутог поља и Калуђерских Бара). Углавном се ради о брзим планинским токовима са великим висинским разликама између изворишта и ушћа.

Река Дрина опасује Тару са северозападне и северне стране и представља највећу контактну реку општине Бајина Башта у дужини од 60 км. Њој гравитира 92% токова овог подручја. Настаје код Шћепан поља, спајањем Пиве и Таре, одакле тече кроз живописне планинске и равничарске пределе Босне и Србије, до ушћа у Саву. Најлепши и највећи кањон на свом току Дрина је усекла између Жепе и Клотијевца, у дужини од 24 км. Температура воде се креће у распону од 8,7-16,3°C. Боја воде је зелена, спада у II класу бонитета и сврстава се у најчистије водене токове Србије. Дивља снага Дрине, данас је укроћена бранама и језерима, чиме је изгубила много од своје дивље природе и лепоте кањона. Нестала је сезонска плаховитост реке, од које су страдала поља и насеља крај ње, а створена је могућност пловидбе, производње електричне енергије, као и неке нове туристичке вредности. Од многобројних спортско-рекреативних активности, које се могу упражњавати на Дрини, издвајају се риболов и сплаварење. Символ живог света ове реке су младица и липљан.

Бели Рзав настаје од Караклијског и Батурског Рзава, који се спајају на Црном врху на 1186 м н.в. Тече према Вардишту у дужини од 23 км, где са Црним Рзавом формира Рзав. Речна долина Белог Рзава је композитна и састоји се од две клисуре, једног кањона и четири проширења. На планини Тари налазе се и акумулације, чија је основна намена производња електричне енергије. Поред тога, ови објекти се могу туристички валоризовати. Реч је о језерима: Перућац, Заовине, Крушчица, Спајићи и Осоје.

Изградња хидроелектране “Бајина Башта” завршена је 1962. године. Преграђивањем Дрине у Перућцу, браном дужине 461 м и висине 93 м, формирано је Перућачко језеро дуго преко 50 км, широко 50-500 м и дубоко 85 м. У језерском басену акумулирано је 340.000.000 м³ воде. Просечни годишњи протицај Дрине на месту бране је 340 л/с. Средња температура воде је језера је 18°C, а максимална 22°C, што омогућава купалишну сезону током јула и августа. Клисураст карактер долине условљава изражено померање обалске линије, приликом промене водостаја, па је мало природних терена који се могу користити као плаже, те се користе понтонске плаже, које се по потреби померају ка већим дубинама.

Слика 3. – Језеро Перућац

Акумулација “Бели Рзав” (језеро Заовине) настала је подизањем 125 м високе бране “Лазихи”, у долини Белог Рзава. Запремина језера је 180.000.000 м³. Припада типу реверзибилних хидроенергетских објеката и покреће генератор хидроелектране “Бајина Башта II”. Током високих водостаја и при смањеној енергетској потрошњи, вода из Перућачког језера се пумпама, кроз тунеле, избацује у 600 м више језеро, Заовине. При ниским водостајима и у шпигеловима потрошње електричне енергије, ова вода се враћа, користећи природни пад и служи за покретање турбина. У горњем току Белог Рзава смештена је акумулација “Крушчица”, чија је основна намена водоснабдевање Таре пијаћом водом.

На Тари тренутно има око 1.650 лежајева у хотелима, одмаралиштима, мотелима и планинским/ловачким домовима. Укључујући приватни смештај, број лежајева износи око 4.300. На Тари доминира смештај нижег

квалитета. Високо је учешће приватног смештаја, које достиже 55% од укупних смештајних капацитета. Учешће хотела у укупном смештају је око 36%, што је ниже од просека Србије, који износи 64%. Смештајни капацитети на Тари захтевају модернизацију и реновирање. Србија се тек припрема за озбиљну туристичку експанзију. У наредној табели ће бити приказани туристи и број ноћења остварених од стране домаћих и страних туриста.

Табела 1. – Туристи и ноћења на планини Тари

Година	Туристи			Ноћења		
	Домаћи	Страни	Укупно	Домаћи	Страни	Укупно
1975.	9.900	100	10.000	25.700	200	25.900
1980.	31.300	100	31.400	126.200	300	126.500
1985.	59.069	607	59.676	370.455	1.008	371.363
1990.	67.000	500	67.500	396.300	1.700	398.000
1995.	13.584	67	13.651	65.091	144	65.235
2000.	43.800	1.300	45.100	172.000	4.000	176.000
2005.	48.400	2.265	50.865	185.976	7.121	193.097
2010.	46.579	4.428	51.007	158.920	1.840	160.760
2015.	54.140	5.096	59.236	208.953	12.514	221.467
2021.	39.793	1.750	41.543	161.006	4.354	165.360

Национални парк Тара због својих природних карактеристика, не-такнуте природе, густих шума, кристално чистих река, извора и језера, увек ће бити посебан драгуљ Србије. Представља изузетно вредан ресурс природне лепоте и туристичког потенцијала, као и одредиште које пружа непроцењиве тренутке повезаности са природом. Тара пружа изузетне могућности за развој и експанзију одрживог туризма. У туризам Таре, унапређење туристичке инфраструктуре, промотивне активности, развој смештајних капацитета, развој туристичких садржаја се треба улагати. Кроз сарадњу са локалном заједницом и пажљиво планирање, планина Тара може постати посећенија у наредном периоду. Повећање броја туриста захтева стратешки приступ, који треба да балансира очување природне лепоте са привлачењем посетилаца. Тара има доста тога да понуди што би очарало сваког туристу, а пре свега незаменљиву туристичку вредност-природу.

Др Ђока П. Јовановић

САОБРАЋАЈ СА ВРЊАЧКОМ БАЊОМ •

Године 1900. на страницама часописа Српски Архив за Целокупно Лекарство, чији је издавач било Српско лекарско друштво, са седиштем у Београду, поред осталих, објављен је и рад (85 страна), под насловом Врњачка Бања. Аутор документованог и широко обухватног рада, првог те врсте о Врњачкој Бањи, био је приватни доктор из Врњачке Бање, Ђока П. Јовановић. Овај рад је, као репринт издање, објављен у библиотеци Замак културе из Врњачке Бање пре неколико година. Тиме је постао доступан садашњим читаоцима заинтересованим за прошлост наше најпосећеније бање. Овом приликом, на страницама часописа Земља и људи, преносимо (цитирамо) део посвећен саобраћајним везама Врњачке Бање са ближом и даљом околином, у намери да читаоци схвате дух прошлог времена и начин путовања пре више од 120 година.

Да би наше бање биле што боље посећене, железничка дирекција даје путницима олакшице. Сваки путник, који у ма коју српску бању путује, треба при куповању билета, да каже да путује у бању.

За Врњачку Бању узима се карта до Сталаћа. Ову карту путник треба да задржи код себе и да је не предаје контролору, јер ће му иста ката служити и за повратак. Ову карту при поласку из бање поднесу лекару. Лекар ће му издати уверу, да је заиста био у бањи на лечењу. С лекарском увером и здравственом картом, сваки бањски посетилац враћа се бесплатно у место одакле је пошао у бању.

Путници, било да долазе дневним или ноћним возом могу стићи истог дана у Врњачку Бању. На Сталаћкој станици има доста фијакера и кола. Ако су коњи бољи, може се стићи за 4–5 сати. Али је ово пут заморан. Наше је дубоко уверење, да је чак овај пут без одмора и опасан. С тога сваком болеснику, који у Врњачку Бању железницом долази препоручујем да се у Крушевцу добро одмори, преноћи, па тек сутра дан да пут продужи. Многи, који овај савет не послушају, доћи ће у бању тако изнурени, да без опасности по своје здравље, не могу неколико дана отпочети лечење.

---

* Прилог за часопис Земља и људи приредио је проф. др Стеван М. Станковић.

А пут је тако интересант. Према самој железничкој станици је развалина замка Тодора од Сталаћа. Рт, на коме је замак, висок је само 170 метара, али је видик веома широк и величанствен. Здравни путници, не би требали да га мимоиђу. Од некадашње Тодорове куле, остала су само платна. На северном платну има под од сам врх прозор, и у њему се познаје моловање још од оног доба. Свакоме је позната смрт војводе Пријезде.

Чим се мост на Морави пређе, пролази се поред куле. Пут иде све поред Мораве. С десне стране виде се богата моравска села а с леве је подножје планине Мојсина, која је пуна развалина од старих манастира и цркава. Пред вама је дивна панорама: Јастребац, Копаоник с његовим северним наставцима Жељином и Столом.

Пошто се прође село Бивоље, налази се једно брдашце одакле се види Крушевац. Пре него што се у Крушевац уђе с леве стране не далеко од друма види се „Обилићево“, врло лепо уређена барутана.

Када се и Расина пређе и изађе на висораван, онда се Крушевац лепо види. На улазу од вароши је с леве стране пространо вашариште, а с десне лепа ново подигнута „Касарна Цара Лазара“.

Крушевац је чувен од оног доба, од када је Цар Лазар пренео у њега своју владалачку столицу, а то је било пре пет векова. Па ипак су се одржали неки споменици из тог доба.

Од старог града и од Лазаревих дворова нема ништа, само је остао један део куле. У средини града стоји и данас дворска Лазарева црква. Она је - разуме се - поправљена а и поправком нагрђен њен првобитни облик.

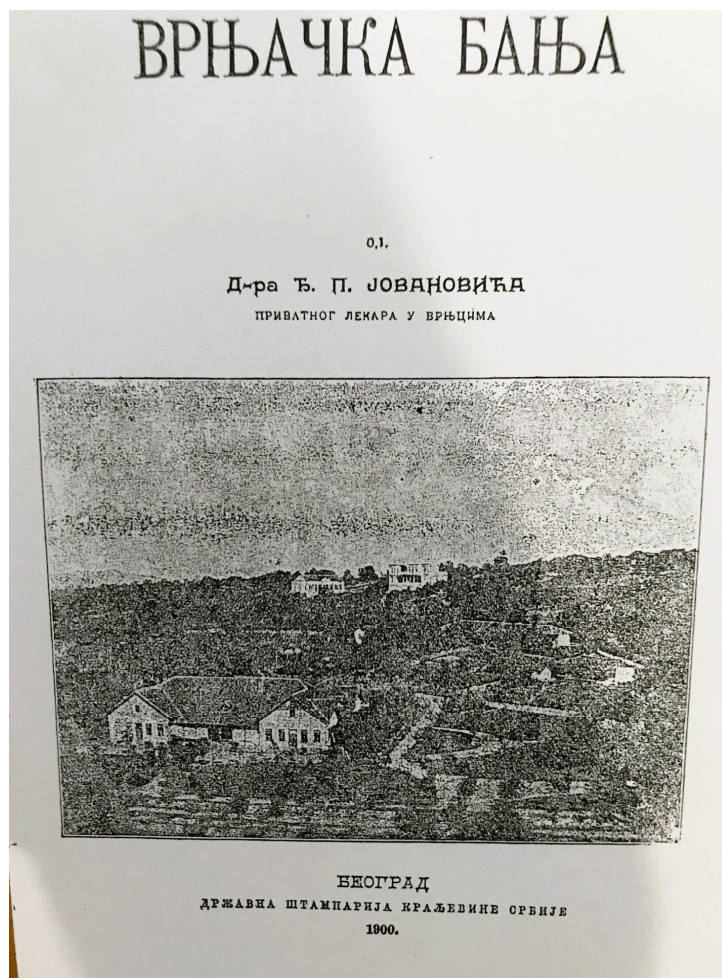
Крушевац је пао под Турке 1427., а ослобођен тек 1832. год. Када су Срби под Карађорђем освојили Крушевац, нашли су на источној страни садање вароши гроб Вука Бранковића, који су Турци поштовали. Срби су кости ископали, спалили их и пепео на ветру развејали.

Када се из Крушевца кренете за бању пролазите поред Лазареве куле. Одмах изнад Лазареве куле а до самога пута стоје и сада развалине од неке старе грађевине; једни веле од простог амама, други, да је Лазарева кћи Милена а жена Султанова, направила цамију за свог мужа, да би имао где клањати, када би у Крушевац долазио.

Од Крушевца до Трстеника је скоро прав пут. Десно се дижу Темнићка брда а лево је Жупа. После једног сата путовања стиже се у село Стопању и ту је први одморак од Крушевца. Одатле стиже се за сат и по у Трстеник. Трстеник је лепа, чиста варошица, преко хиљаду и двеста душа. Она је притешњена уз Мораву, јужним ораницама Гоча и северним Татарне.

Трстеник има лепу новоподигнуту цркву у ст. Српском стилу, лепу школу, среску кућу и новоподигнути мост на Морави.

Према Трстенику утиче у Мораву Љубостињска река. Идући долином ове река само за 4 километра, долази се до манастира Љубостиња, задужбине Царице Милице. Пошто се из Трстеника изађе, улази се у т. зв. Стару чаршију пређе Осаница или стари Трстеник, који је кнез Милош из ове сутеске иселио у садању варошицу.

После пола сата путовања, пут се за Врњачку Бању одваја лево од главног друма. Пут је прегалаштвом капетана Тасе засађен липама. Пред вама је познати Гоч са својом Крњом Јелом, Коловитим Јелаком, Станишиначким висовима, који својим модро-плавим профилем врло пријатан утисак на путника чине. Овим путем после четврт сата стиже се у Врњачку Бању.

Милка Секулић

ТУРИЗАМ НА СЕЛУ У ОПШТИНИ ЧАЈЕТИНА

Општина Чајетина се налази у југозападном делу Србије. Граничи се са Босном и Херцеговином (Републиком Српском). Административно припада Златиборском округу. На северу се граничи са Градом Ужицем, на југу са општином Прибој, на истоку са општином Ариље, а на југоистоку са општином Нова Варош. Простире се на површини од 647 km². Туризам на Златибору има дугу традицију која датира из 1893. године, када је на планини боравио краљ Александар Карађорђевић. На тај догађај подсећају Краљев трг, Краљева чесма и споменик овом владару. Интензивнији развој савременог туризма почео је 1955. године, када је регистровано 1.520 туриста, који су остварили 46.860 ноћења. Године 2021. на Златибору је регистровано 204.112 туриста, који су остварили 660.778 ноћења. Део тог промета реализован је у сеоским насељима на која указујемо.

Општина Чајетина се састоји од 24 насељена места. Од њих се извајају Чајетина као седиште општине и Златибор који представља туристичко насеље. Остала 22 насеља су сеоска и то су: Крива Река, Мачкат, Голово, Рудине, Алин Поток, Рожанство, Гостиље, Бранешци, Љубиш, Трипкова, Шљивовица, Доброселица, Стубло, Семегњево, Мушвете, Сирогојно, Јабланица, Трнава, Шаиновина, Жељине, Дренова и Раковица. Сва сеоска насеља се налазе близу центра Златибора и Чајетине. Њихова удаљеност износи од 10 до 25 km од центра Златибора. Једно од најприступачнијих села је село Рудине, које је удаљено само 6 km од центра Златибора.

Сва села су интересантна, а нека и добро позната. У селу Рудине је 1938. године основано „Смучарско друштво Рудине Златибор”. Клуб је сада члан националних гранских спортских савеза, Скијашког савеза Србије и Биатлон савеза Србије. Мачкат је познат по доброј храни и кафанама. Сирогојно је препознатљиво по музеју на отвореном. Алин Поток и Рожанство су села позната по мајсторима који праве разноврсне алате, бурад и каце. Шљивовица је позната по ракији „шљивовици”.

По попису из 2011. године насеља на Златибору су имала следеће становништво: Чајетина 3.336 становника, Златибор 2.821, Крива Река

---

* milka.sekulic99@gmail.com

1.157, Мачкат 905, Бранешци 737, Јабланица 709, Шаиновина 646, Сирогојно 630, Љубиш 515, Шљивовица 472, Рожанство 387, Доброселица 367, Трипкова 303, Гостиље 242, Мушвете 242, Трнава 200, Алин Поток 190, Семегњево 183, Голово 169, Рудине 144, Стубло 128, Жељине 106, Дренова 96 и Раковица 60.

Слика 1. – Мапа општине Чајетина

Природне карактеристике сеоских насеља општине Чајетина

Рељеф – Планина Златибор је један од основних облика рељефа који прожима сеоска насеља општине Чајетина. Ова планинска висораван има просечну надморску висину око 1.000 m. Сва сеоска насеља се одликују таласастим рељефом, оивичена су врховима, испресецана бројним речицама и потоцима. Највиши врхови Златибора се налазе на његовој јужној страни – Торник (1.496 m), Чигота (1.422 m) и Лиска (1.356 m). За-

хваљујући великом пространству кречњачких стена у рељефу постоје пећине. Најпознатија је Стопића пећина, док су остале неприступачне и не-испитане. Стопића пећина је смештена недалеко од села Рожанства, на десној страни дивље клисуре реке Приштевице. У њој се налази обиље пећинског накита, преграда у виду степеница, када дубоких и до 10 m и велики број бигрених удубљења.

Клима – Чист ваздух, доста сунчаних сати, велике количине снега су само неке специфичности климе ове области. На овим просторима доминира алпска и субалпска клима. Лета су пријатно топла, са умерено топлим данима и свежим ноћима. Иако летње температуре прелазе 30°C, подношљиве су због расхлађења од ваздушних струјања, који се над планином укрштају у „ружу ветрова”. Она са производима четинарских иглица благотворно делује на људски организам. Зиме су дуге и снежне, а последњих година са нешто мање снега. Снег пада од октобра до маја, са краћим или дужим прекидима, а задржава се на тлу у просеку 100 дана. Специфичност ове области је веома изражена осунчаност, са просеком око 2.000 сунчаних сати годишње.

Воде – Повољан геолошки састав терена, повољан положај слива, одлични климатски услови и бујни биљни покривач условили су богатство вода у сеоским атарима општине Чајетина. Све воде отичу у Црно море, било да их одводи Дрина, Ђетиња или Моравица. Јужним насељима општине тече снажна река Увац. Ова река тече периферијом села Доброселице и Јабланице, чинећи природну границу према Санџаку. Испод северозападних обронака Муртенице извире Црни Рзав. Он се улива у Дрину. Велики Рзав настаје спајањем Црног и Белог Рзава. Ова река тече поред Љубиша, Жељина и Сирогојна. Гостиљски водопад је један од најатрактивнијих хидролошких вредности Златибора. Вода се обрушава са 22 m високе кречњачке литице, формирајући тако јединствен водопад, који се убраја међу највише природне водопаде у Србији. Осим Гостиљског водопада, у селу Семегњеву се налази и мање познат водопад Скакавац, код кога се вода обрушава са литице високе 20 m. Природних језера нема. Једино вештачко језеро је Рибничко, које се налази у предивном амбијенту између Рибнице и Водица.

Биљни и животињски свет – Златиборска села су окружена боровим шумама, али су присутне и остале врсте четинара. Преовлађују црни бор, бели бор, јела и смрека, док на мањим надморским висинама расте и листопадно дрвеће: храст, буква, бреза, граб, цер, јасен, ива и многе друге врсте. Такође, на просторима ових сеоских насеља успевају: јагода, малина,

боровница, купина, а на ободима шума расту и јестиве гљиве, попут вргања, смрчка, лисичарке. Многе биљака имају и лековита својства (линцура, кичица, мајчина душица, хајдучка трава, кантарион). Треба истаћи и нарцис и јеремичак који представљају украс златиборских пашњака и ливада. Ова пространа поседују и богат животињски свет.

Слика 2. – Гостилски водопад

Културне туристичке атракције у сеоским насељима

Златиборска села се простиру на таласастим деловима земљишта, окружена боровом шумом са мноштвом водених токова. Међутим, без обзира што је природа оно што је посебно упечатљиво у овим селима, велику вредност имају и културне туристичке атракције. Оне су врло јединствене и аутентичне. Пре свега треба истаћи Музеј „Старо село” у Сирогојну. У овом музеју се приказује архитектура, унутрашње уређење зграда, као и начин организације породичног живота људи брдско-планинских предела златиборског краја. Овај музеј је састављен од великог броја објеката, односно златиборских брвнара, које су пренете из околних златиборских села и опремљене су аутентичним покућством. Музеј је стављен под

заштиту закона као културно добро – споменик културе од изузетног значаја. У оквиру комплекса постоје и конаци – седам објеката чији су ентеријери прилагођени боравку савременог човека.

Слика 3. – Музеј „Старо село” у Сирогојну

Велики број цркава и манастира у сеоским насељима доприноси њиховој туристичкој посећености. Треба истаћи цркве брвнаре у Јабланици и Доброселици, које су законом заштићене и оне припадају дрвеним храмовима најмање величине. У порти цркве у Јабланици налазе се кућице од брвана – собрашнице. То су родовске трпезе које су се користиле само повремено и то за обедовање после литургије и причешћа. Ове грађевине су затворених зидова са кровом или су само наткривене трпезе са клупама. Значајни су и манастири Увац и Дубрава који имају велику туристичку вредност у овим сеоским насељима. Бројни објекти имају, поред културног, и велики уметнички значај. Неки од њих су галерија академског сликара Божидара Ковачевића у селу Доброселица, галерија „Трнава“ самоуког сликара и вајара Владимира Митровића у селу Трнава, галерија вајара Миладина Лекића у селу Шљивовица.

Златиборски гастрономски специјалитети су врло специфични, јер се припремају на традиционалан начин што их чини веома укусним и посебним. Ту се издвајају домаћи сир и кајмак, пршута, пита од хељде, кача-

мак са кајмаком, проја, комплет лепиња и бројни други специјалитети. Незоставни део трпезе јесте и ракија шљивовица, клековача, ракија од крушке, као и цеђени сокови од боровнице, дрењине и осталог шумског воћа.

Бројне манифестације у сеоским насељима представљају значајан туристички потенцијал. Неке од најпознатијих су Пршутујада у Мачкату, Сајам ракије у Шљивовици, Сеоски вишебој у Јабланици, Петровдански дани у Сирогојну, Илиндански спортски сусрети у Гостиљу и многе друге.

Категорисани објекти за смештај туриста

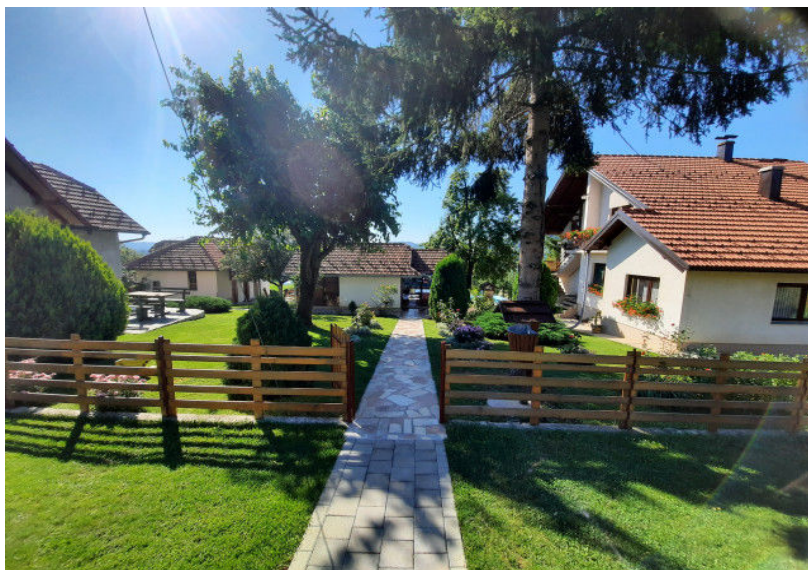
Захваљујући великом броју сеоских насеља у општини Чајетина, туризам је доста развијен, а постоји и велики број објеката за смештај туриста (42 категорисана објекта). Од тога се издваја пет сеоских домаћинстава.

Домаћинство Вирић је смештено у насељу Мушвете, које припада селу Крива Река. Ово домаћинство је категорисано са четири звездице, односно припада првој категорији. У приземљу се налазе дневни боравак и кухиња, а на спрату су три двокреветне и једна четворокреветна соба. Посебна вредност ове куће је очуван патос који је постављен када је кућа изграђена. Воденица која се налази у оквиру домаћинства датира из 1863. године и једна је од ретких која и даље ради.

Домаћинство Шукиловић се налази у селу Шљивовица и категорисано је са четири звездице. Располаже са добро опремљеним собама са телевизором (две двокреветне и једна трокреветна), купатилом, чајном кухињом, пространим ходником и терасом. Ова кућа је изграђена 2000. године. Гостима су на располагању и домаћа јела која се припремају на традиционалан начин од домаћих производа.

Домаћинство Тошанић је смештено у селу Трипкова и категорисано је са три звездице. Гости поред основних услуга, хране и смештаја, могу осетити прави златиборски дух кроз начин живота домаћина и карактеристичан ерски хумор. Објекат је опремљен телевизором, централним грејањем, дневним боравком, собама (три трокреветне), купатилом, кухињом, игралиштем. Гостима је на располагању ноћење са доручком, полупансион и пун пансион, а постоји могућност и самосталног припремања хране.

Домаћинство Меловић се налази у селу Рожанство. Категорисано је са три звездице. Ово домаћинство је идеално место за одмор од урбаног начина живота. У оквиру домаћинства постоје три четворокреветна апартамана. Домаћинство поседује сопствену башту и лепо уређено двориште са отвореним базеном.

Слика 4. – Сеоско домаћинство Меловић

Домаћинство Јовановић се налази у селу Трипкова и категорисано је као кућа за одмор прве категорије. Располаже са три двокреветне собе, чајном кухињом у којој гости могу сами припремати храну, уколико се не одлуче за услуге пансиона или полупансиона. Собе имају телевизор, као и терасу. У дворишту се налази и летњиковац одакле се пружа поглед на околне пејзаже. Домаћинство је добитник награде за квалитет домаће ракије, а такође је добитник награде за најуређеније двориште.

Поред ових пет сеоских домаћинстава, на територији златиборских села постоји и велики број других објеката који су категорисани за смештај туриста. То су углавном виле, викендице, етно села, брвнаре, па и ресторани који пружају услуге смештаја. Неки од најпознатијих су: етно домаћинство Савић, етно село „Бошкова вода”, „Бајови конаци”, „Златиборски катун”, мало село Бојановићи и многи други објекти.

Етно домаћинство Савић је смештено у насељу Водице, које припада селу Доброселица. Састоји се од четири апартмана и 16 лежаја. Апартмани, „Каћун” и „Нарцис”, садрже по две спаваће собе са по три лежаја, по дневну собу, по два купатила, по кухињу и по терасу. На располагању су и два студио апартмана, „Кук” и „Пољана”. Ови апартмани имају

засебно купатило, брачни лежај и један помоћни лежај. У понуди је коришћење кухиње и помоћних објеката. Гостима су на располагању и паркинг, одбојкашки терен, пекара и зидани роштиљ.

Етно село „Бошкова вода” се налази у селу Љубиш. Ово домаћинство има шест колиба за одмор, прелепу воденицу, ресторан домаће кухиње, паркинг за госте, играоницу за децу, као и купалиште. Све колибе су модерно опремљене и својим гостима нуде максималан комфор, одлично опремљено купатило и најновију технологију у оквиру целог објекта.

„Бајови конаци” су смештени у селу Мачкат. Гостима су на располагању пет одвојених апартмана од којих су три студио апартмана, а два су дуплекс апартмани. Они поседују дневни боравак са кухињом и купатилом у приземљу, док се на спрату налазе две собе са тоалетом. Сви апартмани су добро опремљени у којима се могу сместити две до шест особа. У договору могуће је организовати и смештај на бази ноћења са доручком. Гостима је у понуди и бесплатан интернет, паркинг, превоз до аутобуске станице, спортски садржаји.

„Златиборски катуни” се налазе у насељу Рибница, село Јабланица. Домаћинство садржи катуње, модерно опремљене две брвнаре и кућу са два апартмана, три двокреветне и једном трокреветном собом. Апартмани садрже модерно опремљене кухиње и купатила, дневне боравке са посебним собама за спавање. Три собе на спрату деле заједничко купатило. Гостима је на располагању и пространа сала за ручавање и комплетно опремљена кухиња. Гостима је на располагању и телевизор и бесплатан бежични интернет.

Мало село Бојановићи је домаћинство које се налази у селу Голово. Смештај се састоји од дневног боравка са кухињом, спаваће собе са терасом и купатила. Смештајни капацитет је четири одрасле особе или за породице са троје деце. У спаваћој соби има креветац за децу.

Захваљујући великом броју сеоских насеља и интересантним природним и културним туристичким вредностима у оквиру њих, сеоски туризам у општини Чајетина може да постане један од приоритетних видова туризма. Сва сеоска насеља су врло аутентична и специфична, захваљујући златиборским брвнарима, јединственим пејзажима, разноврсним гастрономским специјалитетима, бројним манифестацијама, али и веома гостољубивом становништву. Ови простори представљају оазе мира и лепоте које се не могу свуда срести, а боравак у њима омогућава право уживање и релаксацију.

Теодора М. Стевановић

КРАТАК ВОДИЧ КРОЗ СРПСКИ МАНЧЕСТЕР

Лесковац се налази на југу Србији, смештен у истоименој котлини. Лесковачка котлина је дуга 50 km и широка 45 km. Налази се на 45° сгш, са свих страна је окружена планинама. Општина заузима површину од 1.025 km² и једна је од најпространијих у Србији. Општина има 144 насеља, од којих су Лесковац, Грделица и Вучје градског типа. Лесковац је привредни, друштвени, политички, културни и административни центар Јабланичког округа. Лесковачка котлина припада Српско-македонској маси. На југу је ограничава Врањска, а на северу Нишка котлина. Спада у највеће котлине у Србији. Град се налази на надморској ширини од 210 m до 240 m. Средином 19. века са 15.000 становника Лесковац се убраја у највеће градове Србије. Године 1948. Лесковац је имао 20.913 становника. Данас у овом граду живи 123.950 становника.

Од села до српског Манчестера

Први трагови насељености датирају из млађег каменог доба. Касније су ове крајеве настањивали Дарданци, Авари, Келти, Римљани и Византинци а од 6. века и Словени. Термин Глубочица, као назив за ове просторе, се први пут помиње током владавине Стефана Немање. У то време, Лесковац је био село са обе стране Ветернице са неколико засеока. Почетком 14. века помиње се садашње име града. Под најездом Турака бива освојен 1454. и остаје под њиховом влашћу наредне 423 године. Ослобођење од Турака, Лесковац је дочекао као велики занатски центар. Захваљујући занатским радњама убрзано се развија текстилна индустрија и град добија назив „српски Манчестер“. Током Првог светског рата фабрике су опљачкане и порушене, чиме је развој значајно успорен. Нове фабрике се граде захваљујући улагањем локалних предузетника и развој индустрије се наставља. Лесковац је претрпео огромне губитке током Другог светског рата и НАТО бомбардовања. Текстилна индустрија се до данас није опоравила.

---

* teeforevaaa@gmail.com

Природне карактеристике

Лесковачка котлина је омеђена Бабичком гором, Сувом планином и Селичевицом на истоку, Раданом и Пасјачом на западу, Кукавицом и Чемерником на југу док се на северу граничи са Нишком котлином. У самом граду налази се брдо Хисар, које је најпознатије излетиште лесковчана. Ветерница, Пуста река, Јабланица, Јужна Морава и Власина протичу кроз ову котлину, због чега је Лесковац добио назив и „Српско петоречје“. Река Ветерница протиче кроз центар града и представља један од главних природних мотива. У околини Лесковца се налазе три вештачка језера: Власинско, Брестовачко и Барје, која имају изузетан туристички потенцијал. Језеро Барје има и улогу у водоснабдевању града. Планине које окружују град, бројне долине и клисуре река формирале су карактеристичну микроклиму. Заступљена је умерено-континентална клима, просечна годишња температура износи 11,1°C, али се осећају и утицаји измењено-средоземне климе. Максимална температура износила је 43,7°C и измерена је 24.7.2007. године, док је минимална температура измерена 13.1.1985. и износила је -30,3°C. Лесковачка котлина спада у топлије крајеве Србије, за шта су заслужне високе температуре током лета и ране јесени као и благе зиме. Лесковац има малу годишњу количину падавина која износи 625 mm. Највећи део падавина се излучи током касног пролећа и ране јесени, у мају и октобру. У складу са карактеристикама терена, климатским факторима, геолошким и педолошким карактеристикама као и антропогеним утицајима, овде налазимо велики диверзитет флоре и фауне. Посебну пажњу привлаче флора и фауна на Кукавици и у области Власинског језера. Богатство планине Кукавице представљају храстове, букове и четинарске шуме али највећи акценат се ставља на бројне лековите биљке које се могу наћи на њеним падинама.

Заштићена природна добра

На територији Лесковца постоје неколико заштићених природних добра од којих су најзначајнији предео изузетних одлика „Власина“ и строги природни резерват „Кукавица“. Предео изузетних одлика „Власина“ обухвата Власинско језеро и околину, простире се на површини од око 13.329 ha. Флора ове области је представљена са 956 врста биљака од ко-

јих су многе ендемичне. Росуља (*Drosera rotundifolia*), позната у народу као биљка месождерка, муљна оштрица (*Carex limosa*), оманолика паламида (*Cirsium helenoides*) и мочварна петопрсница (*Potentilla palustris*) симбол су препознавања овог подручја. Строги резерват природе „Кукавица“ обухвата истоимену планину и простире се на површини од 75,76 ha. Резерват је највеће чисте букове шуме (*Fagetum moesiacaе serbicum Rud*), која је аутохтона и старости око 140 година. Највиши врх планине је Влајина на 1.442 m, око кога су заступљене буково-четинарске шуме. Од изузетног значаја је заштита овог подручја јер представља основу за очување геофонда букве.

Културно-историјски споменици

Спомен-парк налази се на брду Хисар и подигнут је поводом тридесетогодишњице оружаног устанка у Лесковцу. Споменик у ужем смислу чине статуа победе која изгледом подсећа на грчку богињу Нику, око ње се налазе већи број камена са симболима живота. На споменику су уклесана имена народних хероја, а 17 каменова представљају најистакнутије борце лесковачког краја. Споменик на Хисару, подигнут је на Видовдан 1922. године. Најпре се звао Споменик незнаном јунаку јер дуго није пронађен идентитет хероја. Данас се зна да је то био поручник 15. пешадијског пука Владимир Лазаревић Мандић заједно са својим војницима који су бранили град од бугарске војске.

У Лесковцу постоји и пуно спомен биста које су подигнуте у част славним лесковчанима. Спомен-биста Данице Вуксановић, Лепше Стаменковић, Ђорђа Стаменковића, Маре Ђорђевић, Косте Стаменковића, Благоја Николића, Моше Пијаде, Стојана Љубића, Владе Ђорђевића, Милентија Поповића, Славке Недић-Милојевић.

Вредне помена су и спомен куће које чине битан део туристичке понуде града. Градска кућа је пример куће балканског типа, стара је више од 150 година. Састоји се од приземља, спрата и пространог дворишта. На приземљу се налазе две собе, у једној се налази кухиња из 19. века, а друга је посвећена књижевнику Жаку Конфину. У кући се налази стална етнологска поставка. Спомен-кућа Косте Стаменковића, дом у којем је живео велики народни херој Југославије и учесник народноослободилачке борбе отворена је за посетиоце од 1969. године. У собама се налазе Костини лични предмети али и предмети његове ћерке, Лепше Стаменковић. Кућа је проглашена за споменик културе. Кућа Шоп-Ђокића је подигнута у првој

половини 19. века, типичног је балканског стила. Кућа је вишеспратна са вишесливним кровом и истуреним стрехама. Данас се у њој налазе канцеларије туристичке организације града Лесковца. Заштићена је од стране државе и отворена за посетиоце.

Павиљон лесковачког сајма познат још и као „Шајкача“ представља аутентично архитектонско дело. Сајам је изграђен као потреба за адекватним простором за текстилне изложбе. Прво су изграђени Плави и Гошин павиљон 1957. године, а следеће године су постављена два монтажна павиљона, Мостарац и Бомбајац. Исте године сајму је додељен статус међународне привредне манифестације. Последња манифестација одржала се 2003. године.

Археолошки локалитети

Царичин град је најзначајнији археолошки локалитет на територији Лесковца, али и читаве Јужне Србије. Смештен је у подножју планине Радан, између Царичинске реке и Свињарачке реке. Град је подигнут од стране Јустинијана I као знак захвалности људима у месту у којем је рођен. Подигнут је у 6. веку, на платоу дужине 500 m који има пад од севера ка југу. Само утврђење обухвата површину од 7,3 ha, што није коначна величина јер се око утврђења простире предграђе. Град се састоји од три целине: Акропоља, Горњег и Доњег града. Царичин град има типичну источно медитеранску архитектуру док је унутрашњост стамбених просторија уређена под римских утицајем. Акропољ се налази на највишем делу, а око њега се простире Горњи град, а испод њега у виду неправилног правоугаоника налази се Доњи град. Акропољ и Горњи град пресецају главне улице кардо и декуманус, на месту њиховог укрштања налазио се центар града. Испред Доњег града налазио се одбрамбени ров, а око утврђења и бедеми од камена. Царичин град је био кандидат за упис на Унеско Листу светске баштине, али је због запуштености терена и неодговарајућег управљања одбијена кандидатура.

Археолошки локалитет Хисар се налази између долине Јабланице, на северозападу и Ветернице, на истоку. Заузима површину од око 20 ha. Најстарији трагови потичу из доба касног неолита, пронађени су фрагменти керамике који указују на постојање насеља. Трагови се настављају кроз бакарно, бронзано и гвоздено доба. Из Римског периода пронађени су остаци утврђења али и предмети који доказују да је ту постојало насеље

током 3. и 4. века нове ере. За време Римске владавине овде је постојао војни логор, што доказује посребрени бронзани крчаг који је припадао римском легионару. Насеље је страдало под налетом Варвара, али је касније обновљено. Коначно је страдало у 6. веку под налетом Авара и Словена. Хисар је најјужније пронађено трибалско насеље, претпоставља се да је његова дуговечност повезана са металургијом гвожђа. Овде је пронађен предмет од чистог гвожђа. Археолог аматер Шћепан Туровић пронашао је предмет у облику игле, дужине 64,5 см. Иглу је предао Нуклеарном институту у Винчи где су вршена испитивања. Утврђено је да је игла стара преко 33 века и да је од чистог гвожђа. Без трагова корозије је и трагова других метала. Овај примерак јединствен је у свету.

Слика 1. – Остаци Царичиног града

Важан локалитет је и Скобаљић град, који се налази на обронцима планине Кукавице. То је средњовековна тврђава а данас постоје само остаци града и управо су ти остаци града 1986. године проглашени за културно добро Републике Србије. Традиција везује овај локалитет за војводу Николу Скобаљића, великог јунака који је ратовао са Турцима Османлијама и никада није био поражен. Он је изградио град на вису изнад Вучја и тај град носи његово име. Испод града се налази његов кладенац. У долини реке Вучјанке сазидао је цркву, на чијим је рушевинама 30-их година 20. века подигнута нова црква посвећена Светом Јовану. Град се састојао од Горњег града, Доњег града и предграђа које се простирало на источној страни. Захватио је површину од око 2 хектара.

Музеји

Народни музеј је државна институција, непрофитна културна установа која има задатак да води бригу о културно-историјској баштини Лесковца, прикупља, чува и презентује збирке историјског, етнолошког, археолошког и уметничког карактера. Стална поставка у музеју, под називом „Времеплов лесковачког краја“, чини изложен материјал од праисторије па све до почетка Другог светског рата. Први део поставке откривен је 2015. године и приказује археолошки локалитет Хисар, ту се налази и накит из локалитета Мала Копашница. Средњи век претстављен је статуом Николе Скобаљића у природној величини са ратничком опремом. У другом делу представљен је Царичин град, са предметима који су сакупљани преко сто година. Музеј текстилне индустрије у Стројковцу је једини овакве врсте у Србији. Налази се у подножју планине Кукавице, на регионалном путу Лесковац-Вучје, смештен је у некадашњој воденици, која се налази на левом крилу док су у десном крилу зграда за становање. У тој старој воденици је 1884. год. отворена прва фабрика гајтана, што се сматра зачетком текстилне индустрије у Србији. Фабрику су, под називом „Антоније Поповић и компани“ основали предузимљиви лесковчани који су се удружили и узели воденицу у закуп.

Цркве и манастири

Саборна црква или катедрални храм посвећен је Светој Тројици. Налази се у самом центру града и најзначајнији је пример градитељства у српском стилу у Лесковцу и околини. Пројектовао ју је Василије Андросова а радови су почели 1922. године. Црква је завршена девет године касније, на Малу Госпојину 21. 9. је свечано освећена у присуству краља Александра I Карађорђевића. Због свог изгледа називају је и „лесковачка Грачаница“.

Црква Рођења Светог Јована Крститеља се налази изнад места Вучја, у подножју планине Кукавице, у кањону реке Вучјанке, дело познатог руског архитекте и професора Григорија Ивановича Самојлова. Према неким изворима, саграђена је на месту где је некада била средњовековна црква, задужбина српског јунака из турског доба Николе Скобаљића. Цркву су срушили Турци, али се српски народ, према предању, и даље окупљао на њеним остацима, одржавајући тако своју веру и дух у време ропства

под Турцима. То је био један од мотива породице Теокаревић, познатих индустријалаца који су током друге половине 19. и прве половине 20. века развијали текстилну индустрију у овом делу Србије, да на истом месту подигну нову цркву.

Слика 2. – Саборна црква посвећена Светој Тројици

Јашуњски манастири Светог Јована Претече и Ваведење Свете Богородице подигнути су у најмрачније доба српске историје, након пада Деспотовине под турску власт. Смештени су на обронцима Бабичке горе, око 18 km удаљени од Лесковца. До манастире се стиже одвајањем од аутопута Е75, затим асфалтним путем до села Јашуња и потом уз Јашуњску реку до манастира Светог Јована Претече, а на 2 km удаљености је и манастир Ваведење Свете Богородице. О Јашуњским манастирима постоје бројне приче и легенде. Можда најпознатија и она којом се поносе становници је везана за Косовски бој. По предању српска војска из околине Лесковца, Мораве, Заплања и Суве планине се, пре Косовског боја, причестила у манастиру Светог Јована.

Манифестације

Манифестације чине основу туристичке понуде града Лесковца. Најпознатија и најпосећеније је свакако Роштиљијада. То је највећа мани-

фестација у Србији који се бави промоцијом угоститељства и хране, са нагласком на традиционални лесковачки роштиљ. Манифестацију посети неколико стотине хиљада туриста из Србије, Бугарске, Македоније и других суседних земаља. Популарни лесковачки воз састављен од вагона (унифицираних штандова), на којима гурмани могу да пробају најразноврсније специјалитете надалеко познатог лесковачког роштиља. Лесковачку роштиљијаду прати богат културно-забавни садржај уз наступе звезда естраде, фолклорних ансамбала и оркестара. У току манифестације одржавају се бројна такмичења, попут такмичења у брзом једењу љутих папричица али и сваке године се поставља нови Гинисов рекорд за највећу пљескавицу.

Слика 3. – Такмичење у припреми највеће пљескавице

Традиционални пратећи програми су припремање највеће пљескавице на свету, највеће пљескавице из руку, такмичења мајстора роштиља, такмичење ученика угоститељских школа у спремању јела са роштиља. Традиција лесковачког карневала датира између два светска рата када је Лесковац био један од ретких градова у Краљевини Југославији у коме су се организовали карневали. Карневал Лесковац је интернационални карневал, а од маја 2009. године је члан асоцијације карневалских градова Европе. Лесковачки карневал је синтеза традиционалних етно и савремених карневала. Карневал са својим пратећим активностима траје од 3 до 5 дана и привлачи преко 50.000 посетилаца. Почето пре двадесетак година са идејом да осмисли празне и досадне летње дане „Лесковачко лето” је по-

стало посећена манифестација. У једном период је била најдужа манифестација у Србији, у трајању од 21 дан са преко 5 часова програма дневно. Лесковачко лето прате турнири у малом фудбалу и уличном баскет, модне ревије, изложбе слика, ручних радова, цвећа, птица и ревије паса свих раса. Пре неколико година Лесковачко лето је променило концепт и прерасло у Лесковачке летње фестивале, са намером да обједине неколико уметничких области.

Од програма треба поменути: Фестивал клубских и уличних музичара, Фестивал уличног театра, Фестивал дечијег стваралаштва, Фестивал бубњара, Фестивал традиционалне уметности, Видовданске вечери, Модафест. LIFFE – Лесковачки интернационални фестивал филмске режије, који се одржава од 2008. године сваког септембра и промовише најбоља филмска остварења из Србије и региона. До сада је на приказано преко 200 филмова, које је видело више од 50.000 гледалаца. STRINGS – међународни фестивал и летња академија музике, једна је од најзначајнијих музичких манифестација на југу Србије. На фестивалу се окупљају уметници из региона али и целог света. Одржавају се концерти, изложбе, предавања и радионице из области света музичког стваралаштва. ФАПОР – Фестивал аматерске позоришне режије у Лесковцу представља и афирмише позоришне аматере. У првом плану су редитељи али учествују и глумци. Организује се и такмичарски део по категоријама али и радионице и предавање на тему едукације о позоришној уметности.

Туристичка супраструктура

Туристичка супраструктура делимично задовољава потребе туриста. Иако постоји довољан број хотела, недостају они виших категорија. С обзиром на то да многи туристи долазе у Лесковац пословно или су у транзиту, неопходно је пружити високо квалитетну услугу. У наставку су поменути неки од најпосећенијих хотела. Хотел АБЦ отворен је у јануару 2012. године и представља идеално место за смештај пословних гостију и гостију који у Лесковац долазе из туристичких разлога, поседује 4 звездице. Савршено је позициониран за лак приступ значајним локацијама града. Хотел је намењен пословним људима и нуди 18 соба. Хотел има интернационални ресторан АБЦ са терасом и кафе Сафари АБЦ са баштом. Хотел Грош је мањи хотел са 2 звездице. Нуди удобан смештај пословним гостима и туристима у 30 модерно опремљених соба. Хотел поседује ре-

сторон капацитета 90 гостију, салу за састанке, салу за забаву и разоноду, свечану Кристал салу за венчања, дечију играоницу, салу за стони тенис, рент-а-бике сервис. Хотел Бавка је најближи аутопуту, због тога и најпосећенији од стране туриста у транзиту. Располаже једнокреветним, двокреветним, трокреветним собама као и породичним апартманима. У склопу хотела се налази ресторан, башта и базен. Поред хотела су и три свечане сале. У ресторанима се служе национална јела и јела из италијанске и других европских кухиња. Најпознатији ресторани су: Ђошка, Тераса, Бебинац, Бел, Носталгија, Апостоловић, Етно брвнара Грош, Променада, Крчма, Златно буре, Лесковачка механа.

“Лесковчани си је бија глас да су тој човеци с’с нарочите одлике: довитљиви, сналажљиви, промућурни, радни, вредни, чувари. К’ко рођени за трговију. Филадельфије. Ербапи - Фифик – човеци! Несу волели кавгу. Трудили су се да све прође без белај. Боље мршав мир но дебела парница. Сас сви арно и убаво, питомо, благо. Боље му рекни: аго! него: манго! Такој су стари зборили. И с’с такву своју филозофију добро су проодили и свршавали раду. Умејали су да спрам човека пронађев к’ко ћев па да се увајадив. А тој си је за њи било најглавно: да сврши раду и да шићари. Чудија сам се и ја к’ко се такви задаше. Погледаш га, мислиш не знаје две ункс, а он ти знаје триста ђаволи! И без школу и без ишта, ама уме на свакога да доскочи и свакога да обгрлати.”

Емилија Смиљанић

СРЕДЊОВЕКОВНО УТВРЂЕЊЕ ВИШЕГРАД СА КОМПЛЕКСОМ МОНАСТИРА СВЕТИХ АРХАНЂЕЛА

Локалитет Вишеград, са манастиром Свети Арханђели налази се у клисури реке Призренске Бистрице, 3 километра узводно од Призрена у Метохији. Саграђен између 1348. и 1352. године, представљао је монументалан манастирски комплекс, опасан масивним зидом и био је повезан са утврђењем Вишеград (Призренац) које је цар Душан одузео Призренској епископији и предао га овој својој задужбини. Овај средњовековни град – тврђава, од тог тренутка имао је задатак да штити манастир. Тврђаву чине два дела: Горњи град (цитадела) који је подигнут у XII веку пре градње Душанове задужбине, у ком су се налазиле црква Св. Николе, тамница и неколико других зграда, а сваки од ових објеката сачуван је само у темељима, док други део чини Доњи град коме су темељи бедема постављени уз реку, а са чије се унутрашње стране налазе конаци и посебне зграде.

Поред конака смештених уз бедем налазе се остаци цркве Светих Арханђела у средишту комплекса, мања црква посвећена Светом Николи у јужном делу и монументална трпезарија у западном делу комплекса. Манастирска целина састојала се од цркве Св. Арханђела, цркве Св. Николе, конака, библиотеке, болнице, трпезарије и других објеката. Манастирски комплекс је сто година имао значајну духовну улогу за народ овог подручја. Располагао је рудником гвожђа и низом других добара која су стварала богато и моћно властелинство. Цар Душан издао је хрисовуљу којом је утврдио положај Светих Арханђела међу осталим манастирима и њено властелинство које је обухватало поседе од Шаре до Јадранског мора. Када су Турци 1455. године заузели Призрен, Св. Арханђели претрпели су штету од које се никад нису опоравили. Од друге половине XVI века, манастир је био у потпуности запуштен, да би се његово рушење наставило у XVII веку када је узет материјал од ког је делимично саграђена Синан – пашина џамија у Призрену.

---

* ema.smiljanic97@gmail.com

На месту комплекса манастира Светих Арханђела налазио се старији истоимени манастир у коме се цар Душан опоравио након тешке болести, а затим одлучио да на овом месту подигне своју задужбину. Главна манастирска црква, посвећена Светим арханђелима Михаилу и Гаврилу, у архитектонском погледу, била је најзначајнија грађевина овог комплекса.

Слика 1. – Остаци манастирског комплекса Светих Арханђела

Представљала је врхунац српског сакралног градитељства који је пресудно утицао на развој моравског стила. Ова црква је, својим архитектонско – просторним решењем и скулптуралном обрадом, представљала симбиозу византијског и романског градитељства. Њена основа била је у облику уписаног крста са трочланом олтарском апсидом. Над централним делом се уздизала купола, ослоњена на лукове који су били ношени стубовима, а на угловима су биле још четири куполе. Мермерна фасада била је расчлањена кордонским венцима, дводелним и троделним прозорима, слепим аркадама и кровним венцима и била је у редовима бело – црвених тонова. Унутрашњост је била богато украшена, од каменог иконостаса и раскошног мермерног пода чији су геометријски орнаменти и зооморфне представе биле изведене техником инкрустације, а који летописци називају још и Призренским патосом, до богатог пластичног каменог украса који

се налазио на капителима, порталима, прозорима и у ентеријеру као неизоставан елемент владарских задужбина. Пронађено је око 1685 фрагмената декоративне пластике. Међу њима треба издвојити скулптуру мушке главе, за коју се сматра да је део фигуре цара Душана Силног, затим фигуре лавова, и скулптуре цара Душана и његовог сина Уроша који клече испред приказа Богородице са Христом коју чувају арханђели Михаило и Гаврило.

Слика 2. – Пронађени фрагменти камених украса

Сачувани фрагменти фресака указују на сродност са сликарством из приморских сликарских радионица. Све унутрашње зидне површине испуњавале су репрезентативне фреске изведене на златној позадини, док се по скулптуралној обради истицала гробница цара Душана, у којој су биле постављене његове мошти које су 1927. године пренесене у цркву Св. Марка на Ташмајдану, у Београду.

Посебну архитектонску вредност имала је и црква Светог Николе која је представљала једнобродну грађевину са куполом над централним делом и над отвореном припратом. Имала је исту основу и декоративну обраду као црква Светих Арханђела, и заправо је сажета верзија главне цркве. Кубе се ослањао на зид са западне стране и на два стуба са олтарске стране. Монументална трпезарија грађена од камена и цигле, имала је основу облика слободног крста са апсидом на јужној страни. Рађена је ме-

тодом украсног шарања карактеристичном за византијску културу. Трпезарија је, као и обе цркве, већим делом уништена. Остали су зидови који, на појединим местима, досежу висину од 2,5 метара.

Слика 3. – Остаци трпезарије са деловима скулптура

Цркве манастирског комплекса Светих Арханђела представљају претечу и један од главних узора по којима су грађене остале цркве моравског стила попут Раванице, Љубостиње, Манасије и других.

У склопу комплекса налази се и Душанов мост који води до остатака улазне куле, чија се грађа може упоредити са Старим каменим мостом у центру Призрена, а сматра се да је ова два моста радио исти мајстор. Непосредно пре првих археолошких истраживања локалитета 1926. године почела је да се гради „Призренка“, прва хидроелектрана на Косову и Метохији. Радови су окончани 1928. године, а „Призренка“ је радила до ‘60 година XX века. Данас се налази под заштитом државе као споменик културе.

Године 1976. установљена је заштита над простором клисуре Бистрице површине од 200 ha. Усвојен је акт о оснивању меморијалног природног споменика за подручје Призренске Бистрице СО Призрен.

Меморијални природни споменик Клисура Призренске Бистрице са комплексом манастира Светих Арханђела и данас представља један од најимпозантнијих предела у околини Призрена са изванредним природним лепотама, на Косову и Метохији.

Слика 4. – Поглед на манастирски комплекс из ваздуха

Слика 5. – Импровизовани олтар у остацима цркве Светих Арханђела

После вишевековног урушавања под различитим околностима, Свете Арханђеле није заобишла ни пошаст иницирана НАТО бомбардовањем, када су се југословенске снаге безбедности повукле из јужне покрајине. Ју-

на 1999. године, непосредно пред долазак немачких припадника КФОРА, припадници ОВК спалили су и опљачкали обновљени конак. Иако је обновљен 2002, манастир је девастиран током маровских немира 2004. године.

Црква Богородице Љевишке

Црква Богородице Љевишке (Богородице Умиљеније) је српска православна црква, изграђена између 1306–1307. године. Задужбина је краља Милутина. Налази се у старом делу Призрена. Сматра се да је испод темеља ове цркве била старија црквена грађевина која је као седиште епископије поменута у једној повељи византијског цара Василија II 1019. године.

Слика 6. – Црква Богородице Љевишке

Првобитни храм страдао је највероватније крајем XII века када је Стефан Немања заузео Призрен. Стефан Првовенчани је, припојивши ове крајеве српској држави 1214. године, омогућио свом брату Сави Немањићу да некадашњу призренску епископију припоји Српској цркви 1219. године. У то време је делимично обновљена и стара црква, а зидови су украшени фрескама са старословенским натписима. Падом Србије под турску

власт, црква је једно време била хришћанска богомоља, о чему сведочи запис једног непознатог ученог муслимана који је испод фреске Јаковљев син, урезао стих највећег персијског лирика Хафиза: „Зеница ока мога – гнездо је лепоте твоје“. Ипак, 1756. године претворена је у џамију, а фреске су прекривене дебелим слојем малтера. Оне су поново откривене приликом истраживања и конзерваторских радова који су трајали од 1950 – 1952. године. Санација се наставила до 1976. године. Након ослобођења Призрена у Првом балканском рату 1912. године, Богородица Љевишка је поново претворена у цркву.

Комбинујући базилику са основом уписаног крста, њен ктитор, краљ Милутин је, уз помоћ призренских епископа Дамјана и Саве, који су били задужени за надгледање радова, зидао нову цркву која је добила пет кубета – једно велико, у центру, и четири мања, у угловима. Црква је постала петобродна, када су у средњи брод уграђена два реда стубаца, а обновљен је и трем. Поред овога саграђен је још један спрат, са отвореним звоником у средини. Сачињена је од окерасто – сивог тесаника сиге, ружичасте опеке и малтера, у којима су изведени геометријски орнаменти. Површина фасаде оплемењена је двојним и тројним прозорима и нишама.

Слика 7. – Ктиторски портрети Немањића

Дуж источне и јужне фасаде изведен је декоративни запис који говори о ктитору и години подизања. Главни градитељ био је протомајстор Никола, уз ког се помиње и знаменити сликар Михаило Астап, а о њиховом мајсторству сведочи запис на фреско – малтеру у трему. У овој цркви се налазе све одлике сликарства на прелазу из XIII у XIV век, што потвр-

ђује њен животопис. Из овог разлога, фреске које се налазе у цркви могу се поделити у две групе: прву представљају које имају много заједничких црта са сликарством XIII века и које одликује једноставност тематике и начина компоновања, док другу групу чине фреске у трему, стилски повезане са претходном групом, али и даље новијег стила са богатијом садржином. Најбоље су очуване фреске у олтару – Поворка архијереја, Причешће апостола хлебом и вином, Тајна вечера и друге. Сликовни програм Богородице Љевишке обухвата велики број циклуса: Велике празнике, Христову делатност и чуда, Страдања, Посмртна јављања, циклус Св. Николе, житија Св. Димитрија и Ђорђа.

Припрата је садржала портрете Немањића, које је делимично окруживао амблем царског црвеног двоглавог орла који се овде јавља као симбол Христа – цара, сведржитеља. Представа Симеона (Стефана Немање), на овом портрету обогаћена је натписом у којем је назван ктитором све српске земље. На источном зиду, у пурпурној позадини, насликан је портрет ктитора, краља Милутина. У јужном броду цркве налази се Богородица са Христом Младенцем, у натпису названог Хранитељем. У централном броду се налази велика композиција Успење Богородичино. Посебно се истичу портрети Св. Варваре и Христа Призренског („Чувар призренски“), док су на ступцима фигуре ратника, мученика, светитеља, монахиња и принцеа.

Емилија Смиљанић

ЦРКВА СВЕТОГ СПАСА

Црква Светог Спаса смештена је на заравни испод градске тврђаве. Подигнута је око 1330. године од стране властелина Младена Владојевића, који ју је 1348. године приложио задужбини цара Душана, манастиру Светих Архангела. Током владавине Турака Османлија, једно време служила као штала, стога је претрпела извесна оштећења. Управу над црквом преузели су призренски Цинцари средином XVIII века, те су 1836. године покушали да је обнове и прошире, али нису успели у тој намери. Постоји и податак да су Цинцари ову цркву желели да сруше и да на истом месту подигну нову, међутим, у томе их је спречио руски конзул Иван Јастребов.

Слика 1. – Црква Светог Спаса

Црква Светог Спаса је грађевина која има основу уписаног крста са тространом олтарском апсидом и припратом, а над њом се уздиже осмо-

---

* ema.smiljanic97@gmail.com

страно кубе. Њена фасада је богато украшена пластичним керамичким украсима у облику крстастих лончића, декоративним смењивањем сиге и опеке, какво се може видети на споменицима Вардарског стила. У првој половини XIX века, започето је проширење цркве које никад није завршено. Подигнута је олтарска седмострана апсида, а првобитна црква је постала део северног брода. Како црква није довршена, данас се око цркве налазе високи зидови без крова.

Слика 2. – Унутрашњост недовршене цркве Светог Спаса

Конзерваторски радови који су изведени на овој цркви у периоду од 1953. до 1963. године, показали су да је црква изузетно живописна. Најстарији слој живописа потиче из XIV, тачније из 1335. године, а фреске из овог периода налазе се у олтару. Остатак цркве осликан је до 1348. године. Фреске Христа и Богородице Параклисе урађене у црквеној припрати представљају завршну фазу у осликавању цркве. Црква је страдала од пожара током XVII, а према неким подацима и током XVIII века, па су боје на фрескама добиле руменкастогазасити тон. И ова црква је, као и већина српских светиња на Косову и Метохији, уништена током мартовских немира 2004. године од стране албанских екстремиста који су је запалили

и озбиљно оштетили. У септембру 2013. године украдена је капија и разваљена су врата цркве.

Испосница Светог Петра Коришког

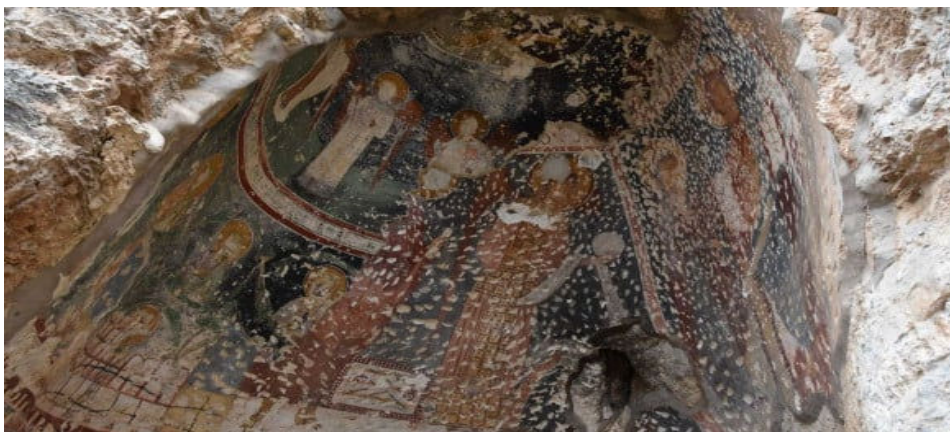
Испосница Светог Петра Коришког и црква Пресвете Богородице, познати као манастир Кабаш, налазе се на крају места Кориша, осам километара уз Коришку реку под стенама планине Русенице, на двадесетак километара од Призрена. Село у коме се налазе испосница и манастир у средњем веку се звало Свети Петар. Назив је сачуван у турским документима до 1876. године, а након расељавања Срба преовладао је назив Кабаш, које су му наденули Албанци, по успомени на своје завичајно место у северној Албанији.

Слика 3. – Испосница Светог Петра Коришког

По народном веровању, крајем XII и почетком XIII века, у овој испосници се подвизавао Свети Петар Коришки, а њему се придружила и његова сестра Јелена. Свети Петар Коришки умро је у дубокој старости и сахрањен је у својој испосници, али су његове мошти због турског зулума 1572. године пренете у пећинску цркву манастира Црна Река, код Рибарића. Црква Светог Петра се помиње још за време владавине краља Милутина, који ју је приложио манастиру Хиландару, а затим и у повељи цара Ду-

шана који ову цркву прима на поклон од Старца Григорија 9. маја 1343. године, заједно са имањем и библиотеком. Хиландарски Старац Григорије подигао ову пећинску цркву, купио земљу, виноград, два млина и опскрбио је богослужбеним књигама. Цар Душан одредио је да црква буде привремено боравиште митрополита среског Јакова, који је у Душаново име руководио градњом његове задужбине Светих Архангела. Црква Светог Петра Коришког помиње се у Душановој даровној повељи манастиру Хиландару из 1348. године.

Слика 4. – Фреске из XV века

Сматра се да је Испосница настала крајем XI или почетком XII века, док је крајем XIII или почетком XIV века, испред испоснице подигнута црква чији је јужни зид био ослоњен на аркаде и масивне ступце који се и данас истичу као део некадашњег манастирског комплекса. Грађевина северозападно од цркве била је условљена уским простором, па је морала бити вишеспратна. У њој су били смештени трпезарија, монашке ћелије и други манастирски објекти. Манастирски комплекс чине испосница, црква, монашка ћелија и економске зграде. Живопис у испосници је настао око 1220. године, док фреске у цркви потичу из 1350. године. Иако је сликарство остало у фрагментима, на северној страни су сачувани делови сцене Христових чуда и фрагменти из Богородичиног циклуса.

Испод стене Чукуљ, недалеко од овог комплекса, налазе се рушевине цркве Свете Богородице из XIV века, коју је према предању подигла сестра Петра Коришког, Јелена.

Археолошка истраживања и конзерваторски радови на манастирском комплексу изведени су 1961, а у фебруару 2021. године у крађи археолошких остатака цркве, ухваћена су четири Албанца са територије Косова.

Манастир Свети Марко Коришки

Манастир Светог Марка у Кориши налази се на једној стени с десне стране Коришке реке, три километра узводно од места Кориша, недалеко од Призрена. Према сачуваном запису, манастир су градили „Јона Влахић и Бранко Влахић 1467. године“, док се у турским дефтерима помиње 1520. и 1530. године. Изградњу је финансирао познати призренски трговац и добротвор Сима Андрејевић Игуманов. Манастир је имао конаке, ливаде, воћњаке и извор воде. Доласком Турака на власт, манастир је опустео. Поново бива насељен и обновљен у XVII веку. Руски историчар и путописац А. Гиљфердинг 1858. године, оставио је сведочанство у коме износи да је манастир пуст и да „служи као стаја за козе суседних Албанаца“. Према запису монаха Нићифора, у коме се наводи да је у манастир 1779. године дошао сабрат монах Партеније, захваљујући коме је Призренски препис Душановог законика пренет у Високе Дечане. Овај препис се данас чува у Народном музеју Србије у Београду.

Слика 5. – Манастир Свети Марко у Кориши

Једини се у околини одржао за време турске владавине, све до бугарске окупације 1915. године када је потпуно разорен. Црква је била

опљачкана, конаци спаљени, манастирско братство растерано и побијено. Овај злочин су починили Албанци Кобашани. У послератном периоду манастир је обновљен, али су га Албанци поново уништили 1941. године. После Другог светског рата није насељаван због сталних немира од стране албанског становништва.

Слика 6. - Призренски препис Душановог законика из XV века нађен у манастиру Светог Марка Коришког

Манастирска црква била је једнобродна грађевина правоугаоне основе. Фреске су очуване у фрагментима. Године 1861. Сима Андрејевић Игуманов је дао да се сазида камени звоник облика високе куле, уз саму цркву са њене западне стране. На звонику су била два звона која су допремљена из Русије и која су, према записима, била прва звона која су звонила по доласку Турака у призренски крај. Нажалост, звона су бачена у реку од стране Албанаца Корбашана, 1941. године. На месту између цркве и звоника налази се гроб Симе Андрејевића Игуманова, који је скрнављен у више наврата током '80 година прошлог века.

Бригу о овом манастиру воде Епархија рашко – призренска и Призренска богословија. У јуну 1999. године, манастир је опљачкан, спаљен и миниран од стране албанских екстремиста.

Слика 7. и 8. – Богородица Елеуса са Христом Хранитељем и Христос „Чувар призренски“

Црква Богородица Љевишка један је од првих споменика наративног стила. Тежило се илустративном сликарству, које је помоћу мноштва детаља и мотива, приказало велики број сцена мањих димензија различитих догађаја. Значајни структурни чиниоци били су сликана архитектура и пејзаж, наглашавајући велике личности или дешавања. Слике су богате детаљима, од којих се ниједан не понавља, и свака од њих има самосталну вредност. Ово је први хришћански споменик у Србији у ком су биле представљене светитељке.

Црква Богородице Љевишке се, доласком НАТО снага на Косово и Метохију, ставља под заштиту немачке војске. Ипак, и поред предузетих

мера заштите, црква је оштећена за време мартовског погрома 17. марта 2004. године, када су је албански вандали запалили и гађали из ватреног оружја. Терен око цркве још увек није разминиран, а црква је закључана и опасана бодљикавом жицом.

Слика 9. – Портрет краља Милутина

Под заштиту УНЕСКА стављена је 13. јула 2006. године, као део ансамбла средњовековних споменика на Косову и Метохији који су угрожени. Налази се на списку Унескове баштине заједно са три манастира СПЦ под именом Средњовековни манастири на Косову и Метохији.

Јелена Илинчић

БОКА КОТОРСКА – РАЗВОЈ ТУРИЗМА И ХОТЕЛИЈЕРСТВА

Бока Которска се састоји од три добро изражене целине: спољашње, централне и унутрашње. Њен спољашњи део чине залив Херцег Нови-Топла са теснацем Оштра (Бококоторска врата). Централни део је везан за Тиватски залив, а унутрашњи део за Бококоторски, тј. Рисан-Морињ-Которски залив. Херцеговски и Тиватски залив повезује теснац Кумбор, а Которски и Тиватски залив повезује мореуз Вериге (ширина 340 m, дужина 2300 m). У уској приморској зони се налазе и урбани центри: Котор, Херцег Нови, Пераст, Рисан, Тиват. У залеђу Боке Которске налазе се планински врхови Ловћен (1749 m), Доброштица (1590 m), Субра (1680 m), Орјен (1894 m) и друге планине чије се стрме падине спуштају до обала залива, чинећи јединствену геоморфолошку основу коју карактеришу упадљиве неравнине и контрасти. У оквиру Црне Горе, Бококоторска област је административно подељена на општине: Херцег Нови (235 km²), Котор (335,4 km²), и Тиват (46,1 km²). Овде се налазе и следећа насеља: Њивице, Игало, Савина, Мељине, Зеленика, Кумбор, Ђеновићи, Баошићи, Бијела, Каменари, Морињ, Рисан, Пераст, Љута, Прчањ, Кртоле, Крашићи, Радовићи, Росе, а између њих је још десетак малих насеља.

Током 2022. године у Боки Которској је остварено 686.848 долазака, што чини 31,5% укупних долазака Црне Горе у истој години. Такође, број ноћења износи 5.077.170, а удео је 40,8%. Херцег Нови је традиционално на другом месту и по броју долазака и по броју ноћења, одмах после Будве, док у Боки Которској заузима прво место, а иза њега су Котор, а затим и Тиват. Структура страних туриста је годинама иста, доминирају гости из Србије, Русије и Босне и Херцеговине. У 2021. години у Боки је било 495.697 долазака и 3.857.288 ноћења. У Црној Гори у 2020. години остварено је 83,2% мање долазака туриста у односу на 2019, док је број остварених ноћења био мањи за 82,1%. Туризам је доживео пад у свом развоју услед пандемије COVID-19 у 2020. Поређења ради, током 2020. у Боки Которској је било само 123.775 долазака, а у 2019. години 715.053. Број остварених ноћења у 2020. је био 1.022.676, а у 2019. чак 4.954.723.

---

* jilincic50@gmail.com

Слика 1. – Котор

Први туристички покрет у Боки Которској везан за племићке породице из Котора, Тивта, Пераста и Прчња и њихове навике да одлазе у летњиковце. Прво организовано туристичко кретање у Боки Которској догодило се отварањем пруге Зеленика - Београд 1901. године. Први смештајни објекат у Боки Которској изграђен је у Зеленици 1902. године. Тај пансион се звао „Плажа“. Занимљиво је да је отварање хотела иницирано препоруком лекара тадашњем власнику Анталу да одседне у Бококоторском заливу, што се може директно повезати са почецима здравственог туризма у Боки. Потом следи отварање ресторана. Као и у осталим деловима Црне Горе, развој туризма у Бококоторском заливу дели се на неколико периода: а) Развој туризма у првој половини 20. века; б) Развој туризма у другој половини 20. века до 1990. године; в) Развој туризма од 2000. године до данас.

а) Развој туризма у Боки Которској у првој половини 20. века - Осим поменуте пруге на развој туризма у овом периоду утицало је више позитивних и негативних фактори и догађаја, као што су: аутомобилски пут кроз залив изграђен почетком 20. века; слом Аустроугарске монархије и завршетак Првог светског рата; дуго трајање путовања од Ријеке до Котора, у просеку више од 40 сати, а од Београда до Зеленике 28 сати; оснивање паробродног друштва „Бока“ 1920. године, са линијама кроз залив и дуж црногорског приморја; повећање капацитета и модернизација од 334 комерцијалне путничке флоте у периоду од 1931. до 1938. године, отварање аеро-

дрома у Подгорици 1930; отварање аутобуске линије „Јадран експрес“ од Минхена до Цетиња 1930. године и отварање неколико линија у региону.

У Бококоторском заливу први смештајни објекти се помињу 1856. године као приватни (домаћински) изнајмљивачи смештаја. Од тог периода до средине 20. века отворено је више хотела и ресторана као што је хотел „Бока“ у Херцег Новом са 50 лежајева, 1908. године и хотел „Славија“ као првим у Котору 1923. године. Већ 1930. године неколико градова се помиње као туристичка дестинација (Херцег Нови, Зеленика, Тиват, Котор и Рисан) са укупно 233 места. Према подацима из 1939. године, број соба у заливу је био преко 1200, а број седећих места у ресторанима преко 4000.

Слика 2. – Хотел „Плажа“ у Зеленици

а) Развој туризма у Боки Которској у првој половини 20. века - Осим поменуте пруге на развој туризма у овом периоду утицало је више позитивних и негативних фактори и догађаја, као што су: аутомобилски пут кроз залив изграђен почетком 20. века; слом Аустроугарске монархије и завршетак Првог светског рата; дуго трајање путовања од Ријеке до Котора, у просеку више од 40 сати, а од Београда до Зеленике 28 сати; оснивање паробродног друштва „Бока“ 1920. године, са линијама кроз залив и дуж црногорског приморја; повећање капацитета и модернизација од 334 комерцијалне путничке флоте у периоду од 1931. до 1938. године, отварање аеродрома у Подгорици 1930. године; отварање аутобуске линије „Јадран експрес“ од Минхена до Цетиња 1930. године и отварање неколико линија у региону. У Бококоторском заливу први смештајни објекти се по-

мињу 1856. године као приватни (домаћински) изнајмљивачи смештаја. Од тог периода до средине 20. века отворено је више хотела и ресторана као што је хотел „Бока“ у Херцег Новом са 50 лежајева, 1908. године и хотел „Славија“ као првим у Котору 1923. године.

Већ 1930. године неколико градова се помиње као туристичка дестинација (Херцег Нови, Зеленика, Тиват, Котор и Рисан) са укупно 233 места. Према подацима из 1939. године, број соба у заливу је био преко 1200, а број седећих места у ресторанима преко 4000. Иако су рани почети били значајни, период после Другог светског рата донео је одличне услове за отварање великог броја одмаралишта и интензиван развој туризма.

Слика 3. – Поглед на Бокоторски залив, ауторска слика

б) Почетком 1950-их година туризам је био под снажним утицајем мера опште економске и туристичке политике, како на макро тако и на микро плану, у циљу постизања различитих намена туризма – здравствене, рекреативне, као и социјалне. У складу са том политиком, главни смештајни капацитети су и даље били радничка, омладинска и дечија одмаралишта. 1950. године већина их се налазила на подручју Општине Херцег Нови – 17, затим Котор – 8 и Тиват- 5. Највећи промет туриста био је у овим излетиштима. Почетком 50-их година неколико одмаралишта – кампова за младе које су отвориле различите институције (као што је А.П. Војводина у Прчњу, Општина Београд у Котору, одмаралиште за децу са сметњама у развоју у Боки и др.). Бокоторски округ је 1953. године био прави туристички

округ Црне Горе, са преко 40% ноћења у хотелима и преноћиштима. 1959. године почела је изградња првих хотелских објеката у Боки.

Слика 4. – „Бококоторска врата“ - Херцег Нови, ауторска слика

Тако је након започетих грађевинских радова уз помоћ добровољачких акција 1957. године и недобијања средстава Инвестиционе банке у Београду, 1958. године, захваљујући хитним средствима из других извора, завршен је хотел „Мимоза“ у Тивту. Период од 1960. до 1970. карактерише најинтензивнија изградња хотела и других врста смештајних објеката комерцијалне намене. Почетком овог периода Скупштина општине Котор је донела Резолуцију о унапређењу туризма, што је резултирало повољнијим привредним амбијентом за туризам и угоститељство и изградњу смештајних капацитета. Почетак овог периода карактеришу прва инострана улагања у туристичке и угоститељске објекте (1962), када је средствима донираних од Клуба „*Mediterranee*” из Париза завршено одмаралиште у Тивту. Због ниске акумулативне и репродуктивне способности, туристичка и угоститељска привреда почела је да губи конкурентску способност на међународном тржишту. Целокупан развој туризма и угоститељства није на одговарајући начин усклађен са изградњом осталих рецептивних капацитета, посебно инфраструктуре, што је ограничавало даљи развој туристичко-угоститељских објеката. Другу половину овог периода (1966-1970) карактерише интензивна изградња хотелских капацитета (Херцег Нови и Котор), при чему Тиват бележи раст од 33%, док крајем периода (1970) Будва је према укупним капацитетима надмашила Боку за 8%, а по хотелским чак 69%.

Структура смештајних капацитета у Херцег Новом, Тивту и Котору, према врсти и намени у односу на Будву, била је изузетно неповољна с обзиром да Бока има 2,5 пута више смештајних капацитета од Будве, а у осталим комплементарним капацитетима 69%. Очигледно је да су акценат ставили на физичке, а знатно мање финансијске резултате туристичког промета, што би се манифестовало кроз податке који Општину Будва, са туризмом као доминантном делатношћу, сврставају у сам врх развијених општина у СФР Југославији. На почетку периода 1970-1980, Бока је у смештајним капацитетима Црне Горе чинила 2,06% у односу на 12 година раније. То представља и почетак релативног опадања његовог удела у смештајним капацитетима Црне Горе као последица укључивања нових видова туризма, али и смањења интензитета улагања у ову врсту туризма. Хотелско-туристичка предузећа претрпела су значајну материјалну штету након земљотреса који је погодио, а нека од њих су остала без објеката, као што је „Врмац“ у Прчњу, док су објекти у „Лаловини“ престали са радом. Према проценама, штета у туризму и угоститељству у Црној Гори од земљотреса 1979. године износила је 7.890.000,00 југословенских динара. Почетак периода 1980-1990. карактерише рушење хотелских објеката који су тешко оштећени током земљотреса - „Фјорд“ у Котору, „Славија“ у Котору и конач „Орјен“ у Рисну. Крајем 80-их година, туристички промет у Боки достигао је врхунац, што је омогућило његово релативно високо учешће у републичком промету – преко 1/3. Период након 1990. карактерише пад животног стандарда који је значајно смањио број домаћих туриста, док је нестабилна политичка ситуација затворила међународно тржиште. Укупан туристички промет у Боки Которској у 1998. износио је 169.149 домаћих и 15.689 страних посетилаца који су остварили укупно 1.788.601 ноћење. Једна врста туризма – наутички, показала је да је рат већа опасност за туризам од природне катастрофе – земљотреса, јер 1991. године ниједан путнички брод није упловио у залив, у поређењу са 1970. када их је било 320.

в) Убрзо након 2000. дошло је до стагнације отварања нових хотелских капацитета у Боки, што није био случај у остатку Црне Горе са највећим проширењем објеката у Будви. Такође карактерише низ стратешких докумената Владе Црне Горе и њених министарстава, као што је Мастер план развоја Црне Горе из 2001. године. Према Мастер плану развоја Црне Горе из 2001, у Боки Которској је предвиђена изградња већег броја малих бутик хотела са 4 и 5 звездица за богату клијентелу, са акцентом на развој гастрономије.

Анђела Радојичић
Др Добрила Лукић

ОСТРВО ПАГ

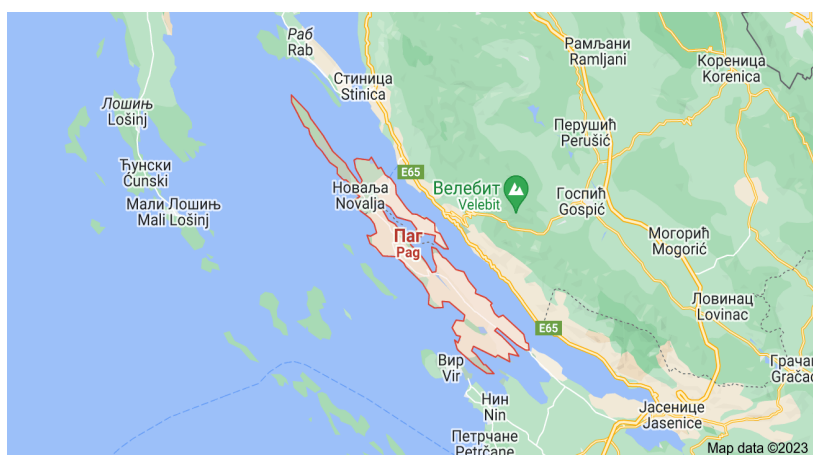
Паг припада севернодалматинском архипелагу и простире се у смеру северозапад-југоисток дуж обале, стварајући Велебитски канал. Острво има површину од 305 km² и обалу дужине 302,47 km, дугачко је 60 km и широко између 2 и 10 km. Обала има коефицијент разуђености 5,1, па је Паг, уз Дуги оток, хрватско најразуђеније острво. Југозападна обала острва је ниска (увале Новаља, Слатина, Кошљунски залив), док је североисточна обала стрма и висока (увале Стара Новаља и Пашки залив). Поред града Пага и Новаље, постоје и мања насеља: Повљана, Мандре, Колан, Лун, Стара Новаља, Метајна, Влашићи, Зубовићи, Шимуни. На острво се може доћи из правца Задра, трајектом до Жигљена на северу острва из луке Призна, или мостом дугим 340 m. Пашки мост је изграђен крајем седамдесетих година прошлог века и у то време био је један од десет највећих мостова на свету, а Паг је био прво веће хрватско острво повезано мостом с копном. Била је то права сензација, осмишљена по шибенском мосту који је отворен две године раније. Поред моста, може се доћи и бродом, јер је Паг повезан са острвом Раб бродском линијом између места Лун који се налази на северозападу острва Пага и града Раба. Брод превози само путнике, а путовање траје око 30 минута.

Већи део острва Пага је стеновит, а мања подручја су покривена медитеранским грмљем. Грађен је од кречњака, доломита, флиша, пешчара и песка. Острво је познато по малој вегетацији у појединим деловима, чији се стеновити пејзаж са ароматичним биљем често пореди са површином Месеца. Код Колана има лигнита, а код Шимуна боксита. Највиши врх острва је Свети Вид (348 m) који се налази изнад Пашког залива. На врху је бетонски геодетски стуб и остаци старе капеле Св. Вида, по коме је врх и добио име. Паг се сматра најнеплоднијим острвом Јадрана, јер је 86% његове површине лишено вегетације. Огромни стеновити изданци острва испресецани су мрежом живописних сувих зидова, некада важних за сточарство и заштиту земље од олуја.

---

* dobriladjerdap@gmail.com

У античко доба острво је било богато зеленилом, због чега су га Римљани називали „златним острвом“. До данас је само 3,8% острва остало под шумом. Пашњаци чине 86% површине. Године 1935, земљиште острва је подељено на Пашко, Коланско, Новаљско, Повљанско, Влашићко и Смоквићко поље. Паг је богатог геоморфолошко-литолошког састава, па су присутна следећа земљишта: каменито, колувијум, рендзина на доломиту, колувијум и меки кречњаци, смеђа земљишта на кречњаку и доломиту, црвеница, риголано антропогено земљиште, алувијално земљиште, мочварно глиновито земљиште и слатине.

Слика 1. – Острво Паг

Клима острва Пага је медитеранска са веома топлим и сувим летом и кишним зимама без или са врло мало снега. Велике летње врућине приписују се разгибаности терена који се, управо због заступљености камења и слабе вегетације, веома загрева током летњих сунчаних дана. Просечна годишња температура на острву је око 16°C. Најхладнији месец у години је јануар, а најтоплији јул. Средња зимска температура износи око 6°C, а летња око 24°C. Годишња количина падавина је од 900 до 1000 mm воденог талоба. Бура је хладан ветар који дува на обалама и има најјаче ударе у подножју планина које леже тик уз обалу. На таквим местима достиже брзину од 35 m/s. Острво Паг је на својој источној страни веома изложено олујама. Удара га ветар и заплускују га таласи са копнене стране, због чега се на обали и прилично далеко на обали острва ствара со која је штетна за биљке.

Слика 2. – Пашки мост

Слика 3. – Свети Вид

Највећа увала је Пашка коју чини око 20 шњунчаних плажа. Пашки залив подељен је на Новаљско-Цаску и Пашко-Дињичку долину, а на западу су Коланско-Влашићка и Повљанска удолина. Посебност и интерес острва су бројни извори питке воде, а ту су и такође бројни извори у мору. На острво испод морског дна вода углавном стиже са обронака Велебита. Западно од Повљане, налази се језеро Сегал са муљевитим наносом. Леко-

вити пелоид се налази у језеру и често се користи као облог за стомак и подручје бубрега код обољења дигестивног тракта, болести репродуктивних и уринарних органа.

Слика 4. – Вело блато

На Пагу се налазе и два мочварна језера: Вело блато и Мало блато на југоистоку. Вело блато је депресија са слатком водом. Такође је и заштићени резерват птица мочварица у Хрватској. Налази се на јужном делу острва Пага између Повљане, Дињишке и Влашића. У резервату је забележено 168 врста птица, међу којима се издвајају сива чапља, бела чапља, гњурка, сова, ибис итд. Вело блато је веома важно за одређене врсте птица мочварица, јер је последње место у Европи где могу да слете на свом путу према југу. Остатак фауне чине слатководне рибе. Због ових повољних услова, породица Кошћина је Вело блато уредила у рибњак који је био један од првих рибњака у Европи. Флора се састоји од трске и других мочварних врста. Јужну страну блата карактеришу биљке које се развијају на камењарима. Мало блато лети пресуши, јер наслаге мочварне флоре загуше живот у води. Мало блато је депресија са слатком и бочатом водом. Ово место је једно од најважнијих места где се гнезди угрожена птица грабљивица у Хрватској - еја ливадарка.

Острво Паг је било насељено још у неолиту. Најстарије познато име острва, Киса, је предилирског порекла. У засеоку Метајна на брду Заглава налазе се остаци зидног сликарства непознате старости, на коме су приказане људске фигуре. Пронађени су остаци већег броја кастеларских насеља и хумки из бронзаног и гвозденог доба. У гвозденом добу на острву је живело илирско племе Либурни. Између Луне и Новаље, налази се некропола са налазима керамике из бронзаног и гвозденог доба и из римског периода. На истом месту су рушевине римске виле и остаци средњовековне цркве Св. Вида. На подручју Новаље пронађени су остаци три ранохришћанске базилике из 4. и 5. века. Након што се Задар 1180. године побунио против Венеције и признао власт угарског краља Беле III, Млечани су 1192. године заузели Паг и тамо поставили свог кнеза. Године 1202. Млечани су уз помоћ крсташке војске заузели Задар, али су Задрани већ 1203. напали Паг, опустошили га и уништили Цису. Уговором Венеције и Задра, Задранима су враћени стари поседи, укључујући Паг и острво Шкрда. Северни део острва припао је Рабу, јер су Рабљани признали за свог кнеза Роберта, али под условом да Цаска са својим поседима, све до Луна, припадне Рабу. Значај Цаске (старе Цисе) опада и од тог времена водећи град на острву постаје град Паг. Осамдесетих година 13. века Раб и Паг оспоравају границе својих поседа на Пагу. У спору је учествовао крчки кнез Фридрих, а потом и млетачки Сенат који је на Паг послао комисију за утврђивање границе. Према одлуци комисије, Раб је добио Цаску, Новаљу и Лун, а остатак је био у саставу острва Задар. Пошто се Задар поново отцепио од Венеције 1311. године, а Пажани стали на страну Венеције, Задрани 1312. године спаљују град Паг. Након овог догађаја, наредних пар година доћи ће до смењивања власти Задра над Пагом. Године 1409. хрватски краљ Ладислав продаје Млечанима Задар, Новиград, Врану и острво Паг. То је био крај крвавих задарско-пашких битака. Под Млечанима Паг је поново добио ограничену аутономију, а касније је поделио судбину хрватских крајева под млетачком влашћу, које је после неколико векова заменила аустријска. Будући да се град Паг налазио на неповољној локацији која није дозвољавала ширење града, а био је и изложен невремену, одлучено је да се изгради нови град. Градња је почела 1443. године, а пресељење у нови град трајало је десет година. Од 1805. до 1813. године, Паг је под влашћу Наполеонове Француске доживео изванредан културни и економски напредак. Године 1808, основана је у Пагу основна школа. Смањене су извозне царине на вино, реновиране солане, повећана производња

соли, поправљени путеви на острву, основан је и суд. Током Другог светског рата Паг је био у саставу Независне Државе Хрватске. У то време, 1941. године, на острву је основан логор који је био један од првих усташких логора и састојао се из два дела: логора Слана и логора Метајна. Прве жртве су били Јевреји из Загреба, а потом су доведени Срби и Јевреји из разних крајева. Острво је 1945. освојено од стране партизана.

Хрвати чине већину становништва острва Паг (98%). Осталих 2% су Срби и Словенци. Број становника на основу пописа из 2021. године износио је око 10 000. Становници због географског положаја острва имају проблем са осећајем регионалне припадности. Један део се изјашњава као Далматинци, док се други део изјашњава као Приморци. Становници причају чак три дијалекта: чакавски, цакавски и штокавски. Чакавски се говори у местима: Новаља, Лун, Стара Новаља, Колан, Мандре, Шимуни, Кустићи и Зубовићи. Цакавски се говори у местима: Паг (град), Метајна, Кошљун и Пробој. Штокавски се говори у местима: Повљана, Горица, Врчићи, Стара Вас, Дињишка, Влашићи, Смоквица и Мишковићи. Становништво се на самом острву бави пре свега туризмом, риболовом, овчарством, виноградарством, гајењем маслина и производњом маслиновог уља.

Пољопривреда је једна од најстаријих и најважнијих делатности на острву Пагу, поред туризма. За пољопривреду се користи око 80% површине острва. Најраспрострањенија грана пољопривреде је овчарство. Овчарство је добро развијено и због високовредног и надалеко познатог и цењеног пашког сира. Пашки сир се прави од овчијег млека. Због честих бура које на копно наносе со и минерале из мора, на острву успевају да опстану само изузетно отпорне и ароматичне биљке. Најдрагоценија и најпознатија је пашка жалфија. Посебна аутохтона раса оваца, пашка овца, дуго је своју исхрану базирала на овој врсти вегетације, што је резултирало да млеко и сир имају специфичан укус. Аутохтона раса оваца зиму проводи на отвореном. Пашки крај познат је и по виноградарству. Услед јаких летњих врућина, мало кише и ветра, грожђе има изражену слаткоћу. Посебно су позната бела вина Зветица и Гегић од домаће лозе. Осим одличног вина, на Пагу се производи и ракија траварица, која се добија кувањем остатака који настају одвајањем мошта и љуске, петелјке грожђа. Издвојена и добро оцеђена смеша се затим ставља у казан заједно са десетак различитих врста биља и лековитих биљака. Користи се као аперитив, али и као лек. У најсевернијем делу острва, тачније Луну, становништво се бави узгојем маслина. Блага клима тог дела острва фаворизује стабла маслина, од

којих су нека стара више од 1.000 година. Најстарија маслина је стара 1600 година. На целом острву има око 80.000 стабала маслина, а посебно се истиче око 1500 дивљих маслина високих од 5 до 8 m, чија је просечна старост преко 1200 година. Овај простор је шездесетих година прошлог века проглашен ботаничким резерватом.

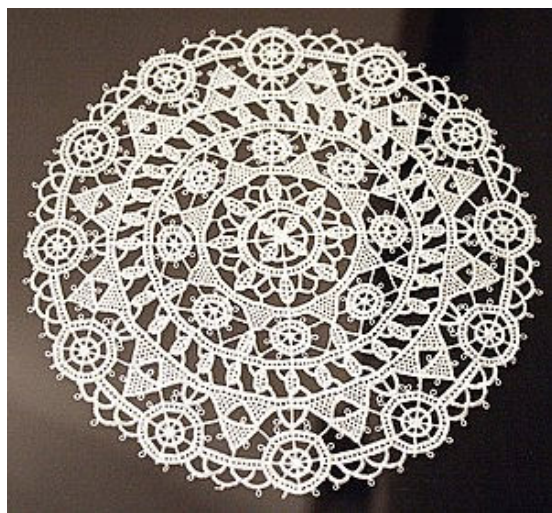
Слика 5. – Овце на острву Паг

До појаве туризма, риболов је био једна од најважнијих привредних грана и извор живота становника. Осим што су ловили рибу у пашком заливу и подвелебитском каналу, пашки су се рибари често упуштали у риболов на отвореном мору. Данас се традиционални риболов доста променио, као и техника риболова, забрањено је ловити крупну рибу унутар залива, а самим тим и заштићена је морска флора и фауна. Море је богато разним врстама риба попут бранцина, ораде, деверике, па чак и јегуље. Данас је туризам најважнија грана привреде Пага. Туризам на Пагу доживио је свој први велики узлет раних шездесетих година прошлог века, али његови почеци сежу у далеку прошлост. Тако је већ 1929. године Паг имао свој туристички пројект, а одмах почетком 20. века отворен је хотел у Звонимировој улици. Данас је туристичка понуда града много већа и богатија, од бројних хотела, приватног смештаја, подводног риболова, излета бродом по Пашком заливу, ноћних барова, до разних културних догађања која се нуде посетиоцима током лета. Острво годишње посети преко 350 000 гостију.

На острву се налазе два града Новаља и Паг, као и низ мањих градова и насеља. Острво Паг је једино острво у северној Далмацији које је развило комплетно урбано насеље. Паг је и једино хрватско острво које је подељено између две жупаније. Северни део острва (Град Новаља) налази се у Личко-сењској, а јужни део (Град Паг, Општина Колан и Општина Повљана) у Задарској жупанији. Оснивањем жупанија 1992. године цело острво је припало Личко-сењској жупанији, што је изазвало отпор на јужном делу острва. Пре осамостаљења Хрватске, острво је гравитирало Ријечи и Задру. Новим законом о жупанијским подручјима из 1997. године острво је подељено између две жупаније, а већи, јужни део припао је Задарској жупанији. Општина Колан настала је 2003. године издвајањем из подручја Града Пага.

Занимљивости

Пашка чипка се разликује од осталих врста чипке по томе што је прошивена танким концем и чврста је. Пашку чипку можете купити код чипкарица које током летњих месеци хеклају испред своје куће. Пашка чипка мање величине може бити изузетно леп детаљ на свечаној одећи.

Слика 6. – Пашка чипка

У новијој историји, 1906. године, Фране Будак градоначелник Пага основао је Чипкарске школе пашке чипке. Истовремено, Фране Будак је

одвојио чипку од осталих употребних предмета као што су завесе, марамице, ћебад, чаршави, те је прикупио и израдио педесетак оригиналних врста дизајна по којима се пашка чипка и данас израђује.

Од 1906. до 1943. пашка чипка је приказана на бројним изложбама широм света, у Лондону, Њујорку, Будимпешти, Београду, Бечу, Милану, Прагу, а на Светској изложби у Паризу 1937, добила је златну плакету као изузетно вредан ручни рад. Царица Марија Терезија је на бечком двору држала пашку чипкарицу која је шила чипку за потребе двора. Године 2009, пашка чипка уписана је у УНЕСКО регистар нематеријалне културне баштине.

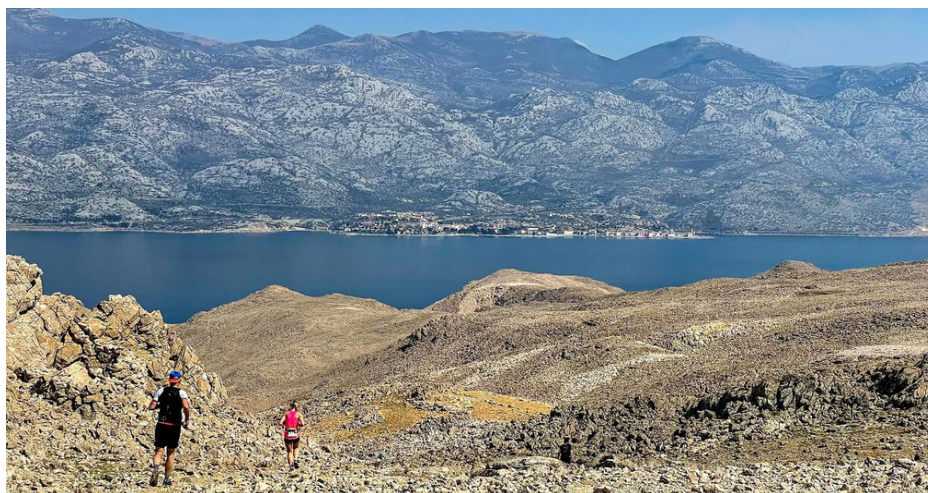
Пашка со је по хемијском саставу слична као и друге соли, али по свом изгледу је тотално другачија. Солана Паг је највећи произвођач соли у Хрватској, настављајући хиљадугодишњу традицију. Солана Паг простире се на површини од 225 ha. На острву, производња соли била је и у прошлости најинтензивнија. Први писани записи датирају из 9. века, иако се верује да производња датира још из римског доба. Прва складишта соли изграђена су у Пагу у 17. веку. Аустроугарска је 1908. године пустила у рад јединствену солану. До тада је на подручју Пага било преко стотину мањих солана. Фабрика соли изграђена је 1980. године. Годишње произведе око 30.000 t соли. Пашка со од 2019. године, има заштићену ознаку аутентичности на нивоу Европске уније.

Слика 7. – Поља пашке солане

Ритуали и фестивали - на острву Пагу, у селу Метајна, 12 km од Новаље, одржава се тркачка манифестација у природи под занимљивим називом Живот на Марсу. Трка кроз овај “космички пејзаж” је подељена у 3 различите групе и нивоа тежине: Челенџер, који је дугачак око 24 km и једини пролази поред саме обале кроз воду до пупка у време као у марту када је низак ниво мора; Стаза Активе је дуга 15 km и једна је од најатрактивнијих по мишљењу многих учесника који нису у потпуности спремни за највеће напоре и изазове; Лака стаза је дуга 7 km и одлична је стаза за породице са децом. Иако Живот на Марсу има такмичарски карактер, има много учесника који су ту да уживају у природи и пејзажу, па се сви општају на планинарски начин при чему се велики акценат ставља на то да се дан проведе што квалитетније и садржајније уз фотографисање. Фантастични видиковци, са погледом на Велебитски канал, са пустим дугим шљунковитим увалама пружају овом догађају посебан доживљај као и везу у физичком и духовном смислу са специфичним стеновитим крашким пределима.

Слика 8. – Манифестација Живот на Марсу

Од фестивала на Пагу је најпознатији Сонус фестивал који се одржава на плажи Зрће сваке године у августу. Зрће је позната плажа која се налази између Новаље и Гајца. Ујутру је одлична за купање а увече долази безброј младих туриста широм света само на чувене журке. На Сонус фестивале су долазили и светски познати музичари.

Мср Војислав Деђански

ЧУДЕСНИ МАРОКО

Идеја да се путује у Мароко је дошла сасвим изненада. Наиме, искрсле су изненада јефтине авионске карте, па су моји другови Марко и Милош предложили да се оде до Марока, односно до Тангера. Пут до тамо је релативно компликован. Авионом до Рима из Београда, па онда аутобусом до Милана, затим Милано-Бергамо и са аеродрома у Бергаму до Тангера.

Пре него што кренете, неопходно је извадити визу у амбасади Марока у Београду.

У Тангер смо стигли почетком септембра ове године. Аеродром је мали, али веома добро организован, и нећете имати проблема да се снађете. Тангер је град средње величине који се налази на обали Атлантског океана. Има око 700 хиљада становника, и у прошлости је имао веома значајан географски положај. Ко је контролисао Тангер, контролисао је и улазак у Средоземно море. После Казабланке, Тангер је највећа лука Марока и велики извозни центар. Сам град је веома брдовит, смештен је између два брда на северозападном крају истоименог залива. Због брдовитости терена ствара се ефекат амфитеатра, са комерцијалном четврти у средини. На западном брду налази се главна градска четврт цитадела, док је на источном брду рт Малабата.

Клима је класична медитеранска. Лета су веома жарка, сунчана и топла. Зиме су благе и кишовите. привреда Тангера се увелико ослања на туризам. Модерних хотела је све више и више, као и приватног смештаја. Доњи део града, уз сам океан је туристички центар, плаже су пешчане, али лошије уређене. На самој плажи можете изнајмити буквално баштенски сто и пластичне столице плус сунцобран, а нећете проћи много јефтиније него у Грчкој. Такође, на плажи можете видети људе са детекторима за метал како претражују плажу у нади да ће пронаћи неки загубљени комадић злата.

Шетајући кроз сам град, могу се видети велике економске разлике. Уколико одете само пар улица од центра града, приметите како квалитет живота нагло опада. У самом центру су луксузне зграде, аутомобили, продавнице са увозном скупом робом и сл. Алкохол можете купити само у

---

* vojasd@gmail.com

појединим супермаркетима у центру града, као и ноћним клубовима по изразито високим ценама. Стари део града се налази у центру, карактеришу га капије и зидине, улице су дугачке, али веома уске, и поред тога саобраћај није забрањен, па се морате склањати у страну да прођу моторцикли и друга превозна средства. Стари град је препун малих радњи, међу њима највише има продавница одеће и обуће, брзе хране, фризерских салона, па чак и играонице где можете играти Сони или сличне конзоле.

Слика 1. – Трг у Тангеру у близини Старог града

Оно што је најзанимљивије је што воће у Тангеру можете да купите у било које доба дана, па и ноћи. Урме и грожђе су најчешћи и релативно јефтинији, док су смокве, са друге стране скупе. Градски саобраћај је добро организован, аутобуси су нови и чисти, а карте јефтиније него у Србији. Такси превоз је чест, са великом разликом у цени дању и ноћу.

Казабланка

Један дан од укупно 5 које сам провео у Мароку, искоришћен је за посету Казабланци. Надам се да нисте поверовали Бати Живојиновићу који је рекао да је Казабланка у Швајцарској, јер није, чак и не подсећа на Швајцарску, далеко је од тога.

Казабланка је највећи град Марока, у сваком смислу те речи. Физиономски највеће насеље, популационо највеће насеље, економски гледано најзначајније насеље Марока. Казабланка има преко 3 милиона становника, највећа је лука Марока и центар најзначајнијих привредних активности. До Казабланке се може доћи на различите начине, али је најбоље ићи возом. Мароко је пре пар година увео систем брзе железнице, нешто слично као француски ТЖВ. Воз се у сваком тренутку креће брже од 200 километара на сат, достижући у неким моментима брзину од 315 километара на сат. Железничка станица се налази у центру града, и близу је старе медаине, како се у арапском свету зове пијаца, нешто налик на наше бувље пијаце, само много неорганизованије. На пијаци можете купити свакакве ђаконије, али је потребно да добро познајете вештину ценкања.

Слика 2. – Штанд са крабама на пијаци у Казаблани

Најзначајнија туристичка знаменитост Казабланке је џамија Хасана II. Она је друга по величини у свету, након џамије у Меки. Џамија је завршена 1993. године. Џамија има димензије 200x100 метара, а сазидана је одмах поред мора. Минарет је висине 210 метара, највећи је на свету. Мароканци причају да је краљ Хасан II желео да изгради највећу џамију на свету, али се то Саудијској Арабији није свидело. Због тога су Саудијци са Хаса-

ном II постигли договор да он ипак не изгради највећу џамију на свету, а заузврат је наводно добио огромну количину новца. Међутим, поносно истичу Мароканци, Хасан II није рекао да неће саградити највиши минарет на свету – и тако је његова џамија већ по завршетку изградње 1993. године ушла у историју.

Слика 3. – Џамија Хасана II у Казабланци

Градња ове џамије започета је 1987. и трајала је тек шест година. На изградњи џамије радило је 2.500 радника и преко 10.000 занатлија. Цела џамија, изузев 56 лустера и два стуба који су из Италије, изграђена је од мароканских материјала. Џамију Хасан II је дизајнирао Француз Мишел Пенсо инспирисан џамијама у Фесу, Рабату, Маракешу и Севиљи. Боје које доминирају су бела и зелена, боје које симболизују мир и живот.

У сваком случају, препоручујем одлазак у Мароко. То је земља добрих, љубазних људи, предивног воћа, феноменалне климе. Дођите и изненадићете се. Мароко јесте географски у Африци, али је економски знатно изнад Подсахарске Африке. Поздрав до неког наредног путописа.

Dr Lejla Žunić
Dr Boris Avdić
Msc Aida Avdić

SVEMIRSKI TURIZAM – NOVI LUKSUZNI TREND U TURISTIČKOJ INDUSTRIJI

Svemirski turizam od početka 21. veka postaje sve popularnija forma turističkih putovanja među bogatim milijarderima u svetu, zbog čega ga možemo nazvati novim luksuznim trendom u oblasti turizma. Svemirski turizam podrazumeva putovanje izvan Zemljine atmosfere i „boravak“ u svemiru, odnosno u svemirskim letilicama. Svemirska putovanja su započela šezdesetih godina prošlog veka, ali su tek od 2000-te godine značajnije „zaživela“ zahvaljujući tehnološkom napretku i inovacijama u sektoru svemirske industrije. Uporedo s tehnološkim razvojem, povećava se broj svemirskih kompanija u svetu koje su posvećene istraživanju svemira i organizaciji svemirskih turističkih putovanja. Nadmetanje kompanija u sektoru svemirske industrije i svemirskog turizma (*ko će napraviti bolju svemirsku letilicu? ko će lansirati više raketa? ko će prevesti više putnika ili slavnih ličnosti u svemir? ko će ponuditi više zabave u svemiru?* itd.) danas je poznato pod nazivom „svemirska utrka milijardera“. Projekcije razvoja ukazuju na porast globalnog svemirskog tržišta, kao i na komercijalizaciju svemirskog turizma. Rad donosi najnovije rezultate na polju aktuelne problematike svemirskog turizma u svetu.

Istorijski razvoj svemirskog turizma

Koreni svemirskog turizma sežu u rane 1960-te godine, kada je Sovetski Savez prvi put uveo koncept slanja neastronauta u svemir. Prema podacima NASA, Jurij Gagarin iz Sovetskog Saveza bio je prvi čovek u svemiru. Njegovo vozilo Vostok 1 kružilo je oko Zemlje brzinom od 27.400 kilometara na sat, a let je trajao 108 minuta. Vostokov ponovni ulazak kontrolisao je kompjuter. Za razliku od ranih američkih programa letova ljudi u

---

* lejla.zunic@pmf.unsa.ba

* borisavdic@pmf.unsa.ba

* aidaavdic@pmf.unsa.ba

svemir, Gagarin nije sletio unutar kapsule. Umesto toga, katapultirao se iz letilice i spustio padobranom.

*Slika 1.- Jurij Gagarin iz Sovetskog saveza- prvi čovek u svemiru (1961)
(Repozitorij američke aeronautičke i svemirske agencije savezne vlade SAD:
NASA)*

Značajni let Gagarina nadahnuo je nebrojene pojedince da sanjaju o upuštanju u vlastite svemirske avanture. Prema podacima turističko-geografskog portala „*Tourism Teacher*“, ukupno je 600 ljudi bilo u svemiru. Tokom druge polovine 20. veka zabeležen je ogroman napredak u istraživanju svemira, a Sovetski Savez i Sedinjene Američke Države predstavljaju svetske lidere na tom polju. Osamdesetih godina prošlog veka, NASA je istraživala mogućnost slanja civila u svemir. Ideja je dočekanana s velikim entuzijazmom, budući da su ljudi iz svih društvenih slojeva sanjali o mogućnosti da izađu izvan granica naše planete.

Početakom 2000-ih započela je nova era kada su se pojavile privatne kompanije s ambicioznim planovima da putovanje u svemir učine dostupnim široj javnosti. Ove kompanije, podstaknute vizijom stvaranja nove industrije i otvaranja čuda svemira svima, krenule su na putovanje koje će pomaknuti granice ljudskog istraživanja. Početak 21. veka obeležen je učešćem najvećih svetskih bogataša u svemirskom turizmu (zbog ekstremnih cena), pa se navodi

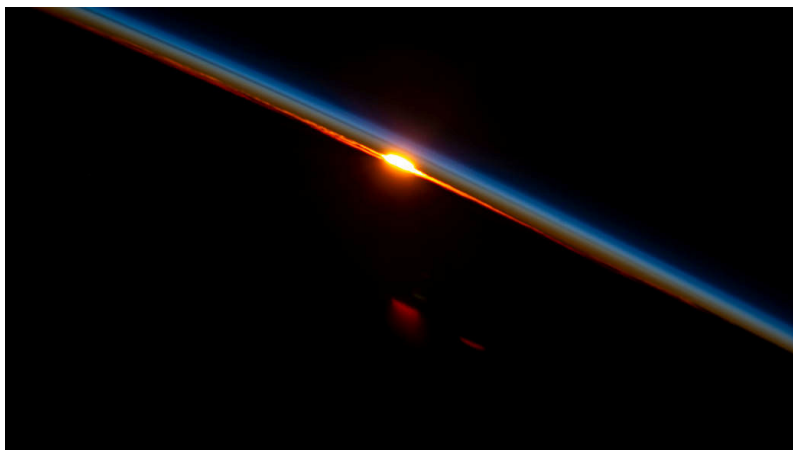
kako je “šačica bogatih građana iz celoga sveta krenula u svoje slobodne izlete u svemir između 2001-2009.“ Neki izvori navode da će svemirska turistička putovanja za narednih 25 godina postati dostupna širem sloju ljudi umesto samo superiornim bogatašima.

Definicija i koncept svemirskog turizma

Iako koncept svemirskog turizma postoji već decenijama, tek je poslednjih godina postignut značajan napredak u približavanju svemirskog turizma široj javnosti. Svemirski turizam može se definisati kao čin putovanja izvan Zemljine atmosfere u rekreativne ili rasonodne svrhe. Uključuje doživljaj bestežinskog stanja, divljenje lepoti svemira i sticanje jedinstvene perspektive na naš planet. Svemirski turizam još jedan nišni segment avionske industrije koji nastoji turistima pružiti mogućnost da postanu astronauti i iskuse putovanje u svemir u rekreativne, rasonodne ili poslovne svrhe. Budući da je svemirski turizam izuzetno skup, reč je o vrlo malom segmentu potrošača koji su sposobni i voljni kupiti svemirsko iskustvo. Postoje četiri vrste svemirskog turizma: letovi mlaznim borbenim avionima na velikim visinama, letovi u atmosferi bez gravitacije, kratkotrajni suborbitalni letovi i dugotrajnija orbitalna putovanja u svemir. Motivacioni faktori koji stoje iza svemirskog turizma su: vizija Zemlje iz svemira, bestežinsko stanje, iskustvo velike brzine, neobično iskustvo i naučni doprinos. Trenutačno su turistima u sektoru svemirskog turizma komercijalno dostupni samo letovi mlaznim borbenim avionima na velikim visinama i letovi bez gravitacije u atmosferi. Prema podacima naučnog portala „*Tomorrow Bio*“ (2023), svemirska putovanja su naučno zasnovana na zakonima fizike i napredne tehnologije, naročito orbitalne mehanike, koja uključuje izračunavanje putanja i brzina kako bi se osiguralo da svemirske letilice mogu ući i održati stabilnu orbitu oko nebeskih tela. Korišćenje raketa za pogon svemirskih letilica primenjuje treći Njutnov zakon gibanja, tako da izbacivanjem plinova pri velikim brzinama, rakete stvaraju potreban potisak kako bi nadvladale Zemljinu gravitacijsku silu i dosegle svemir. Boravak i preživljavanje u svemiru moguće je zahvaljujući specijalnim sistemima za održavanje života, koji osiguravaju astronautima potrebne zalihe vazduha, vode i hrane, kao i zaštitu od surovih uslova u svemiru, poput ekstremnih temperatura i zračenja.

Svemirski turizam je čin sudelovanja u aktivnostima koje uključuju ili su povezane sa svemirom, bilo u poslovne ili u rasonodne svrhe. Svemirski

turizam je vrsta turizma koja uključuje interes za svemir prvenstveno kroz naučno organizovana putovanja u svemir, mada, prema nekim izvorima, ne mora podrazumevati isključivo putovanje u svemir, već može uključivati i posete astronomskim muzejima, posmatranje lansiranja raketa ili putovanje do odredišta popularnih za posmatranje zvezda, između ostalih aktivnosti povezanih sa svemirom. Prema navodima „The Space Tourism Guide“, svemirski turizam nije i ne bi trebao biti ograničen samo na putovanja u svemir kakva preduzimaju moćne kompanije (Virgin Galactic, Blue Origin i dr.), već bi trebalo da uvažava kompanije i destinacije na zemlji koje takođe zadovoljavaju potrebe i želje ljudi koji vole putovati zbog aktivnosti povezanih sa svemirom, npr. gradovi i muzeji kao što je *Space Center Houston* do hotela sa sobama na temu svemira. Tako se navode aktivnosti povezane sa interesom za svemir: posmatranje zvezda, lansiranje raketa, poseta svemirskim muzejima, i odmor u svemiru.

Slika 2. – Rani orbitalni izlazak Sunca u svemiru iz ISS letilice (NASA)

Posmatranje zvezda je popularna zabava u svemirskom turizmu, koja se praktikuje u udaljenim područjima sa smanjenom svetlosnom polucijom i boljom vidljivosti. Kampovanje i hoteli s mehurićima omogućavaju boravak pod vedrim nebom i posmatranje zvezda, a naročito su popularni hoteli u skandinavskim polarnim područjima, gde se može iskusiti i polarna svetlost, i dr.;

Lansiranje raketa, koje nije svakodnevna pojava, moguće je na određitim privatnih kompanija i instituta koji se bave takvom operativom, a posetioci- posmatrači mogu biti klasifikovani kao svemirski turisti;

Svemirski muzeji slove za istaknuti dio industrije svemirskog turizma, a najveći su u SAD i Rusiji, kao što su: „*Smithsonian National Air and Space Museum*“, „*Pima Air and Space Museum*“, „*Intrepid Sea, Air and Space Museum*“, „*Svemirski centar Kennedy*“ i dr. u SAD, *Memorijalni muzej kosmonautike* u Rusiji, ali i „*Muzej aeronautike i svemira Le Bourget*“ i „*Cité de l'espace*“ u Francuskoj, „*Kanadski muzej aeronautike i svemira*“, i dr.;

Odmor u svemiru, što uključuje putovanje (let) i boravak u svemirskom prostanstvu u strogoj organizaciji specijaliziranih kompanija (SpaceX, Virgin Galactic, Blue Origin, Rocket Lab., Space Adventures, i dr.).

Slika 3. – Bez-gravitaciono lebdenje u svemirskoj letilici (ABC Science)

Tipične aktivnosti klasičnog koncepta svemirskog turizma koji prvenstveno podrazumeva putovanje i boravak u svemiru, koje omogućavaju čuvene svemirske kompanije, obuhvataju:

Uzbudljivo poletanje i sletanje u specijalnim svemirskim letilicama;

Boravak u svemirskoj letilici;

Lebdenje- bestežinsko stanje;

Spektularni zalasci i izlasci sunca (16 puta dnevno);

Razgledanje svemira, zvezdanog neba i Zemlje iz svemira (impozantni kontrasti: tmina, svetlost, plavetnilo);

Poseta Međunarodnoj svemirskoj stanici, odakle se vidi celi svemir i ostvaruje duboki kontakt sa astronautima i svakodnevnim životom u svemiru (imerzija);

Svemirska šetnja- lebdenje u svemiru u svemirskom odelu koje je vezano samo crevom za kiseonik;

Let na Mesec ili putovanje pored tamne strane Meseca koja se može videti samo iz svemira;

Potencijalni letovi prema Marsu (ambiciozni planovi).

Slika 4. – Internacionalna svemirska stanica (ISS) za 6 osoba sa Zemljom u pozadini (NASA)

„Turop operatori“ svemirskih turističkih putovanja

Posmatrajući potražnju svemirskih putovanja, početkom 21. veka počeli su se pojavljivati brojni operateri komercijalnog svemirskog turizma: *Blue Origin 2000* (Bezos), *Virgin Galactic 2004* (Branson) i *SpaceX 2002* (Musk), iza kojih stoje milijarderski biznismeni. Angažman moćnih kompanija oko istraživanja i organizacije svemirskog turizma u literaturi se često spominje pod naslovom „*The billionaire space race*“ (*svemirska utrka milijardera*), što označava rivalstvo među preduzetnicima koji su u svemirsku industriju ušli iz drugih industrija, a prevashodno iz kompjuterske industrije. Navedene kompanije su proizvođači svemirskih letilica, koje ujedno pružaju usluge

lansiranja i time svemirskih turističkih putovanja, odbrambeni su izvođači i kompanije za satelitske komunikacije, poglavito su iz SAD, kao i iz drugih razvijenih područja sveta (Rusija, Kina, i dr.). „*SpaceX* je vodeći u svemirskoj industriji jer upravlja najvećom flotom satelita u orbiti, oko 50% ukupne globalne flote“, a poznati je lider svemirskih turističkih putovanja. „Tri milijardera preduzetnika: *Richard Branson*, *Jeff Bezos* i *Elon Musk* (pioniri svemirskog turizma), takmiče se ko će uvesti novu eru komercijalnog svemirskog turizma. Branson, Bezos i Musk ulažu milijarde dolara u svoje svemirske kompanije, a svaki obećava da će prevoziti kupce koji plaćaju na vožnju u svemir, a rezervacija sedala koštat će pozamašnu naknadu“ (Reuters). Svemirski turistički aranžmani su zasada dostupni superbogatašima, jer samo cene vožnje iznose od 200.000-250.000 USD, dok ukupni troškovi putovanja mogu doseći i po nekoliko desetaka miliona USD po osobi. Međutim, vodeće kompanije na polju svemirskog turizma nisu usmerene samo na slanje pojedinaca u svemir, već i na stvaranje održive i uspešne industrije svemirskog turizma, pa im je cilj komercijalizacija svemirskih putovanja dostupnih široj javnosti. Npr. *SpaceX* je napravio značajan napredak u tehnologiji višekratnih raketa, drastično smanjujući troškove putovanja u svemir, a planira slanje turista na putovanje oko Meseca, i sl.; *Blue Origin* je razvio svemirsku letilicu *New Shepard* koja vodi turiste na suborbitalne letove, omogućujući im da dožive nekoliko minuta bestežinskog stanja i svedoče prekrasnim pogledima na Zemlju iz svemira; *Virgin Galactic* nudi jedinstveno iskustvo lansiranjem turista u svemir na svom vozilu *SpaceShipTwo*, putnici će lebdeti u nultoj gravitaciji, diviti se lepoti našeg planeta i postati dio odabrane grupe pojedinaca koji su se odvažili izvan Zemljine atmosfere. Navedene kompanije nastavljaju s inovacijama i pomiču granice svemirskih putovanja, pa se prema projekcijama očekuje da će u skorijoj budućnosti i obični pojedinci moći krenuti u vlastite svemirske avanture, a s njima i novo poglavlje u istoriji ljudskog istraživanja, kao i na polju savremenog turističkog razvoja.

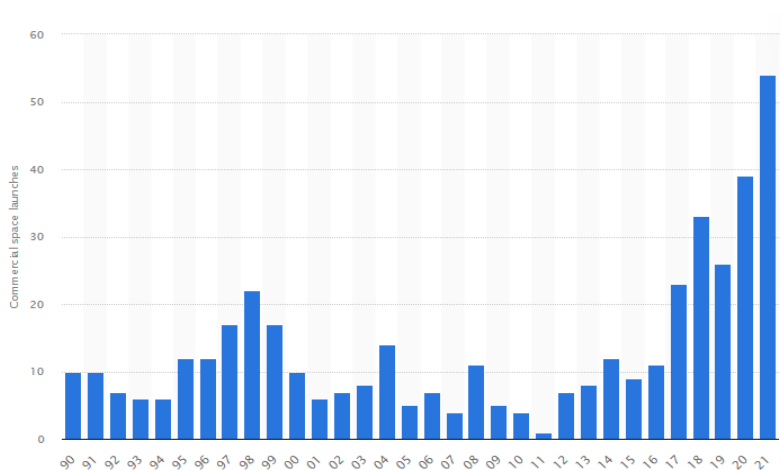
Porast značaja svemirskog turizma u svetu

Svemirska industrija jedan je od najbrže rastućih sektora u svetu. Predviđa se da će globalni prihod generisan iz ove industrije porasti sa 350 miliona USD u 2019. na više od 1 trilion USD do 2040. Prema podacima FMI (2023), veličina globalnog tržišta svemirskog turizma iznosi 747,1 milion USD u 2023., po stopi rasta potražnje od 14,0%. Prema projekcijama za 2024-2034.,

predviđa se da će industrija globalnog svemirskog turizma pokazati CAGR od 19,8%, dostignuvši 5.191,7 miliona USD do 2034.

U literaturi se navodi nekoliko faktora koji će pokrenuti rast tržišta svemirskog turizma (podsticajni, pokretački, „push“ faktori svemirskog turizma):

- 1) sve veća sklonost avanturističkih putnika i pojedinaca sa visokim neto prihodima ka svemirskim letovima;
- 2) rastuća pristupačnost svemirskih putovanja;
- 3) tehnološki napredak (GPS, internet, inovativni pogonski sistemi, materijali i proizvodne tehnike);
- 4) porast upotrebe naprednih svemirskih tehnologija;
- 5) smanjenje troškova i cena;
- 6) povećanje vladinih inicijativa (finansijska podrška, regulatorni okviri i infrastruktura);
- 7) porast investicija širom sveta;
- 8) porast luka i kompanija za svemirski turizam;
- 9) povećanje broja istraživačko-razvojnih programa za izgradnju novih suborbitalnih i orbitalnih vozila za putovanja u svemir (sigurne, efikasne i pristupačne svemirske letilice);
- 10) povećanje prihoda kompanijama za svemirski turizam;
- 11) razvoj novih svemirskih turističkih destinacija;
- 12) povećanje prodaje i komercijalizacija svemirskog turizma.

Slika 5. – Američka komercijalna svemirska lansiranja 1990-2021.
(Statista Research Department, 2023)

Prema grafikonu, SAD američke kompanije lansirale su 54 komercijalne svemirske rakete u 2021. godini, što je najveći broj dosad u 21. veku. Broj svemirskih lansiranja značajno se povećao u posljednjoj deceniji podstaknut smanjenjem troškova lansiranja i pojavom novih komercijalnih pružalaca usluga kao što su SpaceX, Blue Origin i Rocket Lab.

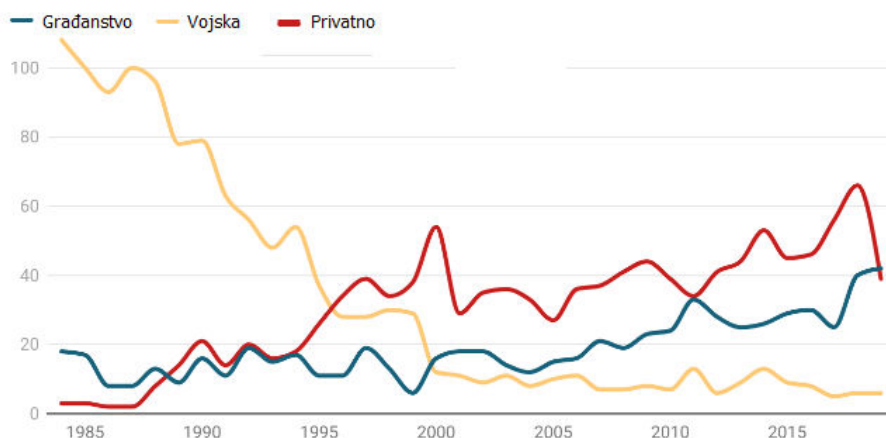

Slika 6. – Lansiranje rakete Falcon 9 za potrebe svemirskog turizma- čudo savremene tehnologije za višekratnu upotrebu i smanjene troškove

Prema podacima NSS, tržište svemirskog turizma bi moglo postati vrlo veliko ako je cena prava. Oko 20% stanovništva SAD-a, Kanade i Njemačke, kao i 12% stanovništva UK, i gotovo 40% stanovništva Japana, bilo bi spremno platiti više od 10.000 dolara za putovanje u svemir, što predstavlja predstavljajući preko stotinu miliona ljudi. Potražnja od pet miliona godišnje po 10.000 USD po letu i 170 po 500.000 USD po letu, predstavlja godišnja tržišta od 5 milijardi dolara, odnosno 85 miliona dolara. Smatra se da svemirski turizam može podržati desetine hiljada lansiranja godišnje ili više.

Prema grafikonu, značajno je izražen porast lansiranja u privatnom sektoru zahvaljujući svemirskim kompanijama naročito s početkom 21. veka (od 2000-te). Pozitivan trend lansiranja je prisutan i u civilnom (građanskom) sektoru, mada je manje „explozivan“ u odnosu na privatna lansiranja. Negativni trend u smislu opadanja veličine lansiranja zabilježen je u vojnom sektoru uglavnom tokom čitavog opserviranog perioda (1985-2015).

„Kako bi se zadovoljila rastuća potražnja svemirskog turizma, osnivaju se nove svemirske luke i kompanije za lansirna vozila u istorijsko aeronautički aktivnim nacijama poput SAD-a i Rusije, i u državama sa svemirskim sektorima u nastajanju poput Kine i Indije” (Ryan et al., 2022). Grafikon iznad zorno demonstruje četiri navedene zemlje koje prednjače po ukupnoj vrednosti godišnjih lansiranja u svetu, a naročito Rusija i SAD. Rusija je bila na čelu ovih aktivnosti tokom 2000-2014., dok nakon 2014. liderstvo u svetu na polju svemirskih lansiranja preuzima SAD.

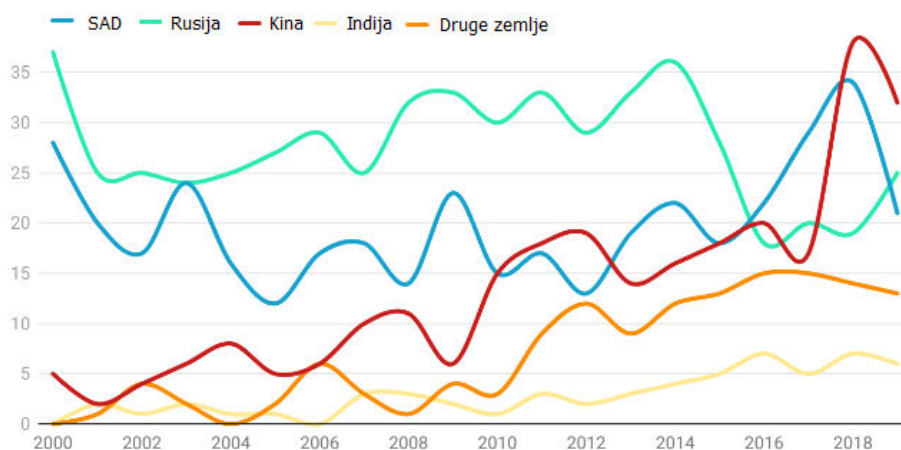

Slika 7. – Lansiranje raketa 1984-2019.
(World Economic Forum- preuzeto od Reuters)

„Ne samo da svemirski turizam proširuje slobodu putovanja u svemir za one koji imaju sredstva, on obećava profitabilno tržište za razvoj lansirnih vozila potrebnih za širenje života u celom Sunčevom sistemu. Svemirski turizam može rešiti najteži problem zadržavanja svemirskog naselja: siguran i jeftin prevoz s površine Zemlje u nisku Zemljinu orbitu“ (NSS).

Prema *Strateškoj intelektualnoj platformi Svetskog ekonomskog foruma (WEF)*, privatna ulaganja bogataša u svemirsku industriju kontribuiraju u astronomskim istraživanjima i čine svemir dostupnijim, s povećanim brojem lansiranja povećava se broj laboratorija, podiže se medijska senzacija, izazovi nameću i pitanje dostupnosti svemirskih putovanja za ljude, a prevashodno istraživače koji nisu ekstra bogati, brz i pouzdan pristup svemiru u kontekstu

ekonomskog i državnog interesa, podsticaj za razvoj legislative kojom će se regulisati pitanje ponovnog ulaska raketa, a neki od satelita koji se lansiraju pružit će i značajne koristi za životnu sredinu praćenjem klimatskih promena i procenom u kojoj su meri ljudske aktivnosti održive (WMO).

Slika 8. – Godišnja svemirska lansiranja po zemljama 2000-2019.
(World Economic Forum- preuzeto od CSIS Aerospace Security Project)

Svemirski turizam je podstaknut brojnim faktorima, prvenstveno naučnim i tehnološkim napretkom, pa ujedno predstavlja najveći izazov današnjice. Razvoj svemirske industrije i svemirskih kompanija koje omogućavaju putovanja u svemir podstiče konkurenciju, brojne inovacije, i smanjenje troškova, zbog čega će putovanja u svemir vremenom postati dostupnija široj javnosti. Lansiranja su u poslednje dve decenije prisutnija u privatnom i civilnom sektoru, nego u vojnom, zahvaljujući čuvenim svetskim kompanijama i privatnim investitorima koji ulažu u svemirsku industriju, svemirsku nauku i svemirski turizam. Koncept svemirskog turizma tipično podrazumeva putovanje i boravak (aktivnosti) u svemiru, mada postoje i podeljena mišljenja da ga je moguće proširiti aktivnostima koje su vezane za svemir sa Zemlje (bez nužnog putovanja u svemir). Svemirski turizam ima brojne pozitivne učinke u svetu u kontekstu ukupnog naučnog, privrednog, turističkog, pa čak i geokološkog napretka (zbog pojačanog satelitskog monitoringa) na globalnom nivou, s tim da najveći doprinos otpada na četiri

svetske zemlje: SAD, Rusija, Kina, Indija, i dr. Prema Ryan et al. (2022), brzi rast svemirskog turizma zahteva detaljno razumevanje potencijalnog uticaja na zaštitni sloj stratosferskog ozona i klimu. Međutim, neki izvori navode da je lansiranje raketa i dalje neuporedivo ređe od letova, pa je učinak komercijalne avio industrije na globalne CO₂ emisije u ovo vreme znatno veći i iznosi 2.4% u 2018. godini, dok samo 0.0000059% u slučaju raketa. Ovi podaci potvrđuju činjenicu da su svemirska putovanja i dalje luksuzni brend (rezervisana za superiorne bogataše), dok naučni podaci i projekcije o usponu svemirskog turističkog tržišta jasno ukazuju na porast bogatih kompanija i moćnih pojedinaca sa interesom u ovoj oblasti, čime je praktično otpočeo luksuzni trend svemirskog turizma, koji će imponirati i značajnijoj komercijalizaciji u budućnosti.

Катарина Марић

ТУРИЗАМ И ПАРАНОРМАЛНО

Савремени туристи често желе више од традиционалног одмора – они желе да доживе нешто узбудљиво и другачије, да открију нове дестинације и видове забаве и да се удаље од свакодневнице. Како би се задовољиле сложене и разноврсне потребе туриста, настајали су најнеобичнији облици туризма. Један од њих је и мрачни туризам. Крајње неуобичајен, овај специфични облик туризма подразумева посјете масовним гробницама, мјестима великих страдања, уклетим грађевинама, тематским парковима формираним око неке застрашујуће личности или догађаја и сл; у суштини, атракције мрачног туризма уско су повезане су умирањем и патњом.

Паранормалне појаве у служби мрачног туризма

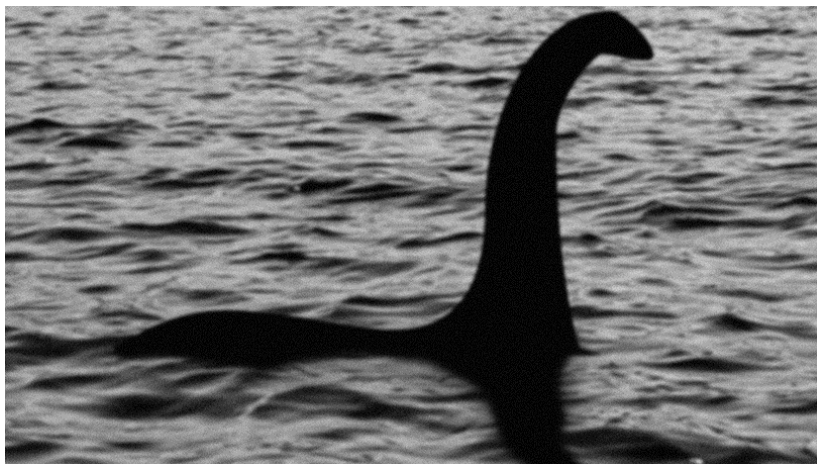
Појам паранормално односи се на необична психолошка искуства која се не могу рационално објаснити. Људи доживљавају паранормално на различите начине – као фантомске фигуре које се изненада појаве и нестану, корак у празној просторији, звукове који немају видљив материјални извор (шапат, смијех, гребање) или чудне свјетлосне појаве на фотографијама (линије, сфере и сијенке којих ту није било у тренутку фотографисања).

Паранормалне ентитете можемо подијелити на оне који имају способност да запосједну човјека, предмет или мјесто и оне који ту способност немају. Духови и полтергајсти су најпознатији паранормални ентитети са способношћу запосиједања. Дух представља немирну душу покојника која је из неког разлога остала везана за одређено мјесто, особу или објекат, заробљена у стању између живота и смрти. Полтергајст је посебан паранормални феномен који се испољава кроз ударање у врата, прозоре и зидове; гребање, шкрипање; бацање и ломљење ствари. Ентитети који немају способност запосиједања укључују криптиде, ванземаљце, вилењаке и остала натприродна бића. Криптиди су бића за која се не може тврдити да ли заиста постоје, јер свједочанства о њиховим виђењима нису поуздана. То су

---

* katarinam818@gmail.com

бића која потичу из митова и легенди, али људи и данас пријављују да су их видјели. Ту спадају Бигфут, Мотмен, Неси, Чупакабра, ђаво из Церзија и др.

Слика 1. – Једна од најпознатијих фотографија чудовишта из Лох Неса (Несија)

Нека мјеста радо користе приче о духовима и другим натприродним бићима како би привукла туристе. Што су легенде мрачније, мјеста уклетија, а паранормални ентитети који се у њима помињу опаснији, то су привлачнији туристима. Мјеста која су повезана са вјештичарењем, сатанизмом и демонима туристима су посебно занимљива.

Најзначајнији облици мрачног туризма који садрже елементе паранормалног су: *legend-tripping*, *ghost* туризам и *psychic* туризам.

Legend-tripping подразумијева одласке на мјеста на којим се догодило нешто натприродно са циљем да се то натприродно искуси. Овај облик мрачног туризма веома је популаран међу младима, који након неколико пића и страшних прича, добију изненадну храброст и жељу да испитају истинитост локалних легенди. Нпр, у Ајова Ситију у САД налази се споменик Црног анђела. Омладина га често посјећује не би ли провјерила урбану легенду која каже да ће онај ко пољуби статуу анђела умријети. Разлози из којих се одлази на *legend-tripping* су различити. Осим што се, као у случају Црног анђела, провјерава истинитост урбане легенде или проклетства, у другим случајевима спроводе се одговарајући кораци како би се призвале

силе са другог свијета – то подразумијева одржавање сеанси или приношење жртава. Ово може бити вид бунта или чин иницијације у неку групу.

Ghost туризам обухвата путовања на мјеста повезана са свијетом мртвих, као што су гробља, уклете куће, дворци и уклета мјеста, како би се доживио сусрет са неком натприродном појавом. Све већа заинтересованост за паранормалне појаве довела је до пораста интересовања за *ghost* туризмом – емисије које се баве „ловом на духове“, филмови, књиге и стрипови са овом тематиком и сл. Активности у оквиру *ghost* туризма укључују мрачне пјешачке туре (енг. *ghost walks*), лов на духове, боравак у уклетим смјештајним објектима, посјету уклетим мјестима, уклетим атракцијама и самосталне паранормалне туре.

Слика 2. – Црни анђео у Ајова Ситију у САД

Мрачне пјешачке туре или *ghost walks* представљају најраспрострањенији производ *ghost* туризма. Најчешће подразумијевају вођене туре, са групама од највише 30 учесника, приликом којих се обилазе уклета мјеста,

док водич прича приче о духовима везаним за њих. Окружење у којем се тура одржава обично је неки стари и слабије насељен дио града, често са историјским значајем. Уске улице без саобраћаја и мрачне просторије појачавају ефекат приче. Водичи су битна компонента сваке мрачне туре. У турама које су више забавног карактера, водичи често носе костиме из историјског периода на који се тура односи, а као освјетљење користе свијеће, бакље, фењере. Ови водичи су истовремено и глумци и приповједачи. Код озбиљнијих тура, водичи имају богато знање о паранормалном, а постоје и посебне туре које воде медијуми – особе које захваљујући већој осјетљивости на паранормалну активност служе као посредници између свијета живих и свијета духова.

Лов на духове је активност која се развила из телевизијских емисија које су се прво снимале у Великој Британији и САД. Укључује одржавање сеанси, кориштење посебне опреме за лов на духове и ноћење у грађевинама за које се прича да су уклете.

Слика 3. – Стенли хотел у Америци

Уклети смјештај – данас угоститељи знају нагласити ако њихов објекат има репутацију уклетог, јер то може навести туристе да се одлуче управо за њега. Стенли хотел у Америци важи за један од најуклетијих хотела на свијету. Он је послужио као инспирација Стивену Кингу за Оверлук хотел у роману „Исијавање“. Хотел у својим промотивним активностима наглашава да је уклет, нудећи гостима разне додатне активности – учешће у сеансама, паранормално истраживање и вечерње уклете туре.

Постоје и музеји који излажу уклете и запосједнуте објекте. У Конектикату у САД-у налази се Окултни музеј Воренових и дио његове збирке су веома опасни предмети, као што је лутка Анабел. Овај музеј је у ствари подрум куће брачног пара Еда и Лорејн Ворен, који су се од 50-их година прошлог вијека бавили откривањем и борбом против злих паранормалних сила. Верује се да се у лутки Анабел налази демон који је убио последњу особу која га је додирнула, тако да је данас закључана у стакленој, а у музеју се налазе и хиљаде других уклетих експоната – огледало које је искориштено за призивање духова, дечији гробови који су служили као „сатански олтари“, оргуље које саме свирају и др. Понекад се читава места – села и градови, промовишу као уклета. Нпр, Јорк у Енглеској има статус најуклетијег града на свиету, а село Плакли важи за најуклетије село у Енглеској.

Слика 4. – Лутка Анабел закључана у ормарићу са упозорењем „НЕ ОТВАРАТИ!“

Psychic туризам односи се на учешће у паранормалним активностима гдје се туристи циљано доводе у ризичне ситуације. Сусрет са злонамјерним ентитетима сматра се врхунским доживљајем, јер су они активнији и агресивнији од добронамјерних и остављају видљиве, материјалне последице (то могу бити и повреде).

Единбург – водећа дестинација мрачног туризма

Један од главних разлога зашто Единбург, па и цијела Шкотска, могу да се сматрају изузетним дестинацијама мрачног туризма је богат-

ство митова и легенди који су се одржали још из келтске митологије и прилагодили захтевима модерног времена. Мрачна историја, пуна трагичних смрти, крвавих битака, злочина и издаје представља основу многобројних прича о духовима. Најпосећеније туристичке атракције у Единбургу – Единбуршки замак и Единбуршки трезори, истовремено важе за најуклетија мјеста у граду.

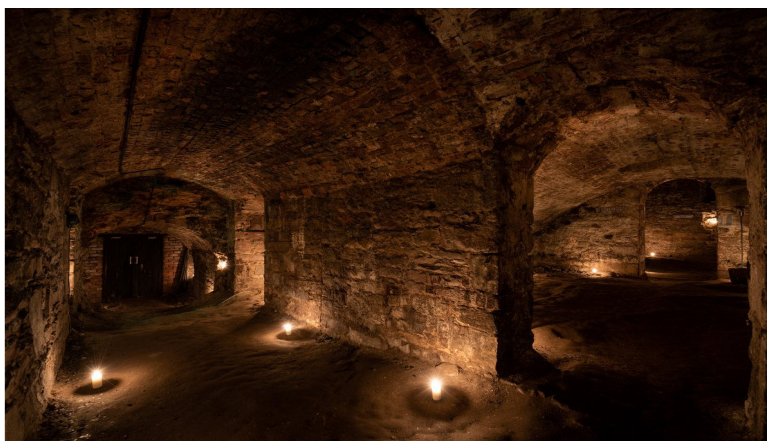
Слика 5. – Величанствени Единбушки замак

Единбуршки замак представља главну атракцију града. Први пут се помиње још у 11. вијеку и од тада је био свједок многих језивих догађаја: убистава због власти, покоља вјештица и тешких зараза. Два најпознатија духа Единбуршког замка су гајдаш и обезглављени бубњар. За гајдаша се вјерује да је био младић који је погинуо након што се добровољно пријавио да испита колико су дубоки тунели испод једне од кула. Док је пролазио кроз тунеле, свирао је своје гајде и дворјани су могли да одреде докле је дошао. Али, у једном тренутку музика је утихнула. Организована је потрага за гајдашем, али никада није пронађен. Након безуспешне потраге, тунели су зазидани. Међутим, вијековима касније људи су почели да пријављују како чују звук гајди који допире из зазиданог тунела. Обезглављени бубњар први пут је виђен још у 17. вијеку. Послуга у двору видјела је приказу дјечака без главе која је ходала у круг по централној дворани, ударајући у свој бубањ. Били су превише уплашени да му приђу, и бубњар је свирао цијеле ноћи да би пред зору нестао. Истог дана замак је

пао под опсаду. Послије тога наводно нико није видио бубњара, али многи и даље пријављују да су чули невидљиви бубањ. Легенда каже да оног дана кад се дух бубњара поново појави, то ће значити велику несрећу за замак.

Единбуршки трезори се сматрају једним од најуклетијих мјеста у цијелом Уједињеном Краљевству. Мрежа подземних ходника и просторија првенствено је служила као складиште за трговце, али врло брзо је изгубила своју главну намјену. У трезорима су се насељавали бескућници и окупљали криминалци и убице. Трезори су се претворили у својеврсну „зону црвених фењера“ и страшне ствари које су се у њима дешавале допринијеле су њиховој данашњој репутацији. У Единбуршким трезорима неколико туристичких агенција организује пјешачке туре и лов на духове. Пјешачке туре представљају посебан доживљај, гдје туристи могу из прве руке осјетити паранормално присуство. За сваку просторију везани су одређени живописни и често агресивни ентитети.

Слика 6. – Единбуршки трезори

У једној од просторија налазе се гомиле камења поредане у два супротна угла. Ту обитава дух Обућара. Та просторија названа је Обућарева соба, а у њој су пронађени остаци ципела из 17. или 18. вијека, кад је овај занат био у процвату. Обућар је добри, заштитнички настројен дух, чија позитивна енергија држи друге, злонамјерне духове даље од његове собе, чинећи је својеврсним „посвећеним простором“. Жена са велом је дух који борави у истој просторији као и Обућар. Појављује се као утвара обучена у црно. То је љут и насилан дух, нарочито према трудницама и младим

женама. Вјерује се да је жена са велом умрла на порођају, а своју патњу преноси на све дјевојке које посјете Единбуршке трезоре, па оне могу да осјете необјашњиви налет туге, а понекад дух не преза ни од повређивања.

Господин Бутс (Mr Boots) је зли дух који опседа Бијелу собу у Единбуршким трезорима. Постоји пар теорија о његовој прошлости. Једна каже да је непоштено наплаћивао бескућницима боравак у просторијама трезора, а друга да је био убица који је у Бијелој соби скривао тијела. Описује се као човјек у кожним чизмама, одакле и надимак Бутс (енг. boots – чизме). Кроз одређене ходнике у трезорима чују се његови корази, а наводно је виђен у скоро свим просторијама. Његово присуство најснажније је управо у Бијелој соби. Једна од учесница мрачних тура у Единбуршким трезорима испричала је да је током боравка у соби најприје осјетила како јој неко дише за вратом, иако никога није било поред ње, а потом је чула шапат који је постајао све гласнији говорећи јој да изађе напоље.

У једној од удаљенијих просторија у трезорима група „модерних“ вјештица одлучила се на спровођење окултног ритуала. Припремили су просторију за ритуал, поставивши огледало у један од углова и круг од камења у центар. Тада их је обузео осјећај непријатности, као да не би требало да буду унутра. Вођа групе осјетио је зло присуство, па након што су се остали изјаснили да не желе више бити унутра, он је одлучио да сам проведе ноћ у соби и истјера злог духа. Ова прича има два могућа завршетка. По једном, вођа је успјешно заробио злог духа у круг од камења у средишту просторије. Друга верзија каже да је вођа схватио како је огледало које су поставили постало пролаз између свјетова. Вјештице су одлучиле да не прилазе просторији, а вођа је замолио једног пријатеља да склони огледало. Међутим, овај је недуго потом погинуо јер га је ударило ауто. Данас се вјерује да ће зли духови повриједити онога ко се усуди да закорачи у круг од камења у уклетој соби.

Колико год приче о духовима звучале невјероватно или страшно, туристи широм свијета радо посјећују Единбург и друге градове који нуде активности везане за мрачни туризам. Неке мотивише жеља да доживе јединствено, узбудљиво искуство и да се доведу у опасност на какву иначе не би наишли, а неки су само уморни од силних покушаја савременог друштва да све стави у рационалне оквире, па желе да буду свједоци необјашњивих паранормалних феномена. Митови, легенде и приче о духовима не опстају све ово вријеме без разлога – наша фасцинација смрћу тешко да ће икада нестати, а атракције мрачног туризма су право мјесто на којим се сви који то желе могу упознати са тамном страном неког мјеста.

Срђан Марковић

УТИЦАЈ СВЕТСКИХ ПРВЕНСТАВА У ФУДБАЛУ НА ТУРИЗАМ ЗЕМАЉА ОРГАНИЗАТОРА

Фудбал је најпопуларнији спорт на свету, како је често једноставно називан – „прелепа игра“. Усхићење и стрепња, радост, бол и разочарење су емоције који просечан фудбалски фан може осетити током само једне утакмице. Све те емоције деле милијарде људи који прате овај спорт широм света. Емоције још више долазе до изражаја на светским првенствима, где фудбалски фанови долазе да подрже свој национални тим у надметању за популарну „Богињу“. Светско првенство у фудбалу је међународно фудбалско такмичење на којем се такмиче мушки национални фудбалски тимови земаља чланица Међународне фудбалске асоцијације (ФИФА), светског управног тела овог спорта. Од другог Светског првенства 1934. године, одржавају се квалификациони турнири да би се приредио терен за финални турнир. Ове игре се одржавају у шест континенталних зона ФИФА (Африка, Азија, Северна Америка, Централна Америка и Кариби, Јужна Америка, Океанија и Европа), које надгледају њихове конфедерације. Има више начина на које организација светских првенстава у фудбалу утиче на туризам земље организатора. Први и најнепосреднији је повећање броја посетилаца за време одржавања светског првенства. Већи број туриста утиче на повећање броја послова за локално становништво, као и на веће приходе истог. Организовање овог догађаја такође може бити значајно и за „продужење“ туристичке сезоне одређеног места или активирање туризма у вансезонском периоду одређене дестинације. Други и за туризам можда значајнији начин на који је организовање једног оваквог догађаја значајно јесте скретање пажње на земљу организатора. То је прилика за промоцију туристичких атрактивности градова у којима се играју утакмице, али и остатка земље. Добра туристичка промоција у току одржавања турнира има многе позитивне последице и ствара „добру“ слику организатора као туристичке дестинације коју треба посетити. Добро искуство посетилаца, који су били ту за време првенства, је значајно за имиџ

---

* srdjan99markovic@gmail.com

земље организатора. Безбедност туриста, степен организације, туристичка инфра и супраструктура, све то остаје урезано у мислима посетилаца и може постати моћно пропагандо средство које ће створити позитивну или негативну слику о дестинацији након њиховог повратка кући. Поред многих позитивних ефеката за туризам, организација овако великих догађаја носи и велике ризике. Организовање једног овако масивног спортског догађаја пропраћено је огромним улагањима од стране организатора и спонзора. Уз ризик да се та улагања неће исплатити и да ће, у случају лоше организације и реализације оваквог догађаја, имати и друге негативне последице. Ту се, поред финансијског губитка, мисли на стварање негативне слике о рецептивној дестинацији и локалном становништву.

Спорт и туризам

Спорт и туризам имају дугу заједничку историју и традицију. Још од времена античке Грчке, где су прве Олимпијске игре, биле катализатор путовања широм Европе. Од тада однос туризма и спорта се значајно променио. Како наводи Bartoluci: „*Спорт у савременом туризму нема само перцептивну улогу, него је он уједно и важан садржај боравка у којем туристи постају активни учесници различитих спортова: спортова на води, тениса, голфа, скијања, јахања, спортских игара и др*“. Исти аутор наводи како у савременом туризму спорт често постаје и главни мотив за путовање у одређене туристичке дестинације. Таквим односом спорта и туризма настаје посебан облик туризма: спортско-рекреативни туризам.

Класификација спортског туризма

Гибсон тврди да постоје три врсте спортског туризма:

- туризам спортских догађаја,
- спортски туризам славних и носталгије и
- активни спортски туризам (Gibson, 1998).

Туризам спортских догађаја –се односи на посетиоце који посећују град да би гледали догађаје. Два догађаја која привлаче највише туриста широм света су: Олимпијске игре и Светско првенство у фудбалу. Ови догађаји се одржавају једном у четири године, у другом граду у свету. Спортски туризам у Сједињеним Државама је више фокусиран на догађаје који се дешавају сваке године. Главни догађај за Националну фудбалску лигу је „Су-

пер Бол“, који се одржава на крају године у другом граду сваке године. Спортски туризам познатих личности и носталгије – подразумева посете спортским халама славних и места одржавања и сусрете са спортским личностима на бази одмора. Активни спортски туризам – односи се на оне који учествују у спортским догађајима. Фудбал, кошарка, тенис итд., сматрају се активним спортовима и многе спортске манифестације (које зовемо турнири или фестивали) се организују сваке године у већини земаља у свету.

Спортске манифестације се могу дефинисати као догађаји који карактеришу комплексни и креативни садржаји рекреативног, спортског и забавног карактера, који се одвијају по одређеном, унапред припремљеном програму, а остварују туристичке ефекте и имају друштвено-економски значај за место или регион одржавања.

Хронологија светских првенстава у фудбалу

Светско првенство у фудбалу је међународно фудбалско такмичење на којем се такмиче мушки национални фудбалски тимови земаља чланица Међународне фудбалске асоцијације, светског управног тела овог спорта. Првенство се организује сваке четири године од првог догађаја 1930. године, осим 1942. и 1946. године, због Другог светског рата. Финална фаза турнира се често назива финале Светског купа. Тренутни формат финала укључује тридесет и две репрезентације које се такмиче у местима унутар земље домаћина (или нација) у периоду од око месец дана. Да би се одредили тимови који учествују, квалификационе рунде се одржавају током три године које претходе финалу.

Порекло турнира

Фудбал је званично почео 1862. године када је Ј.Ц. Тиринг, Енглец, објавио први скуп правила за оно што је назвао „Најједноставнија игра“. Како су Британци путовали светом, тако је прошла и једноставна игра фудбала. До краја Првог светског рата, фудбал је већ постао светски спорт. А када су се на Олимпијским играма у Паризу 1924. такмичила 22 тима из далеког Египта и Уругваја, било је јасно да је спорту потребан сопствени турнир. Фудбал је брзо постајао професионални спорт и био је у сукобу са аматеризмом Олимпијаде. Два Француза, Жил Риме и Анри Делоне, предложили су идеју да се Светско првенство одржава сваке четири године. Уругвај,

освајач златне олимпијске медаље 1924. и 1928, добровољно се пријавио да буде домаћин првог турнира који је одржан 1930. године.

Трофејни пехар који се додељивао од 1930. до 1970. био је трофеј Жил Рима, назван по Французу који је предложио турнир. Овај пехар је 1970. године трајно додељен тадашњем троструком победнику Бразилу (1958, 1962. и 1970.), а за такмичење је стављен и нови трофеј под називом Светско првенство у фудбалу.

Формат

На турнирима између 1934. и 1978. године, 16 тимова се такмичило у финалу, осим 1938. и 1950. када су се тимови повукли након квалификација, остављајући их са 15, односно 13 тимова. Већина земаља учесница била је из Европе и Јужне Америке, са малом мањином из Африке, Северне Америке, Азије и Океаније. Ове екипе су обично лако поражене од европских и јужноамеричких тимова. Било је изузетака, као када су САД победиле Енглеску у финалу у Бразилу 1950. године, што се сматра једним од највећих изненађења икада у свету фудбала.

Квалификација

Од другог Светског првенства 1934. године одржавају се квалификациони турнири да би се проредио терен за финални турнир. Ове игре се одржавају у шест континенталних зона ФИФА (Африка, Азија, Северна и Централна Америка и Кариби, Јужна Америка, Океанија и Европа), које надгледају њихове конфедерације. Процес квалификација може да почне скоро три године пре финалног турнира и да траје две године. Формати квалификационих турнира се разликују међу конфедерацијама. Обично се једно или два места додељују победницима интерконтиненталног плеј-офа. На пример, победник зоне Океаније и петопласирани тим из јужноамеричке зоне ушли су у плеј-оф како би одлучили који тим ће се квалификовати за Светско првенство 2006. године. Од Светског првенства 1938. године па надаље, земље домаћини добијају аутоматски пласман у финале. Ово право је дато и браниоцима титуле од 1938. године, али је повучено почев од ФИФА Светског првенства 2006. године, што је захтевало и од њих да се квалификују, тако да је Бразил, који је победио 2002. године, постао први бранилац титуле који је играо квалификациону утакмицу.

Интересантни примери светских првенстава

УРУГВАЈ, 1930. – Уругвај је изградио нови стадион за прославу стогодишњице нације. Много тимова је било позвано, али само четири из Европе су направиле дугу пловидбу. У финалу се такмичило 13 екипа. Прва утакмица Светског првенства у историји одржана је 13. јула у Монтевидеу између Француске и Мексика, а част да постигне први гол на турниру имао је Француз Лусијен Лоран. Уругвај је постао први светски шампион победивши суседа Аргентину резултатом 4-2. Током полуфиналног меча између Уругваја и Југославије, други гол Уругваја је наводно постигнут уз асистенцију полицајца који је вратио лопту на терен. То би била већа контроверза да победа Уругваја против Југославије није била са пет голова предности. Иако плеј-оф за треће место није одигран на Светском првенству све до 1934. године, извештаји се разликују у погледу тога да ли је утакмица за треће место првобитно била заказана. Неки извори наводе да је Југославија одбила да игра меч за треће место јер су били узнемирени суђењем у полуфиналу против Уругваја. Извештај техничког комитета ФИФА о Светском првенству 1986. укључивао је пуну ретроспективну ранг листу свих тимова на свим претходним финалима Светског првенства; овај извештај је рангирао САД на треће, а Југославију на четврту, због боље гол-разлике на иначе идентичним рекордима.

Фудбалски тим краљевине Југославије у Монтевидеу 1930.

Слика 1. – Фудбалска репрезентација Југославије у Монтевидеу 1930.

ЧИЛЕ, 1962. – Само две године раније, Чиле је био разорен у низу земљотреса, али је ипак успео да изгради два величанствена стадиона за финале. Утакмица одиграна 1962. године између домаћина Чилеа и Италије ушла је у историју као 'Битка код Сантјага' због насиља које се догодило на терену. Полиција је морала да интервенише четири пута, а судија Кен Атсон тада је увео црвене и жуте картоне у правила игре. Пријатан зимски дан у Сантјагу – и полуфинале ФИФА Светског првенства 1962. између Бразила и домаћина Чилеа, поставили су сцену за један од занимљивијих догађаја у историји Светских првенстава у фудбалу. Гаринча је због црвеног картона суспендован за финале. Чилеанска јавност је била толико опседнута крилним играчем да су, заједно са председником Чилеа, Хорхеом Алесандријем, успешно покренули петицију да му се дозволи да наступи у мечу. Бразил је након тога задржао круну на Светском првенству убедљивом победом над Чехословачком резултатом 3-1.

Слика 2. – Репрезентација Бразила 1970. године, на челу са Пелеом

МЕКСИКО, 1970. – Квалификациона утакмица између Хондураса и Ел Салвадора изазвала је рат, који је 1969. постао познат као „Фудбалски рат“. Две нације су се бавиле текућим граничним споровима уочи ових злогласних утакмица. Победа у трећем квалификационом мечу при-

пала је Салвадору, чиме је добио пласман на Светско првенство 1970. године. До тада је напетост између две земље била толико велика да су прекинуле дипломатске односе једна са другом. Затим, 14. јула 1969. године „Фудбалски рат“ је званично почео када је пријављено да су три салвадорска авиона прешла у ваздушни простор Хондураса. Сукоб је окончан након четири дана, а познат је и као „Рат од сто сати“. Мексико је присуствовао историји пошто је Бразил освојио трећу титулу и задржао престижни трофеј Жила Римета, поразивши Италију са 4-1 у финалу, са великанима као што су Пеле, Јаирзињо, Тостао, Ривелињо, Герсон, Карлос Алберто и Клодоалдо.

МЕКСИКО, 1986. – Мексикоу је по други пут додељено финале након што се првобитни домаћин Колумбија повукао. Ово ће увек бити познато као турнир Дијега Марадоне. Аргентински везиста са чувеном левом ногом је контроверзно доминирао турниром као ниједан други играч у историји игре. Његов чувени гол „Божјом руком“, против Енглеске у четвртфиналу, у којем је руком забио лопту у мрежу, приметили су скоро сви осим судије. Добро чуван од стране неколико играча и брутално фаулиран, његов други гол у утакмици 2-1 је вероватно један од најбољих голова икада постигнутих. Западна Немачка је преживела извођење пенала са Мексиком и поново прошла у финале. У финалном мечу Аргентина је водила 2:0 на 17 минута до краја када су Немци изједначили. Затим је Марadona асистирао Хорхеу Бурухаги за победу од 3-2.

Слика 3. – Марадонина „Божјија рука“

НЕМАЧКА, 2006. – У осамнаестој фази финала, место одигравања враћено је Немачкој. Можда један од најупечатљивијих тренутака у новој историји Мундијала десио се у финалу овог првенства. Француски фудбалер Зинедин Зидан ударио је главом италијанског играча Марка Матераџија током финалне утакмице на Светском првенству у Немачкој 2006 године. Финална утакмица ће заувек бити упамћена по овом неспортском акту француске звезде Зинедина Зидана. Италија је освојила своју четврту титулу, победивши Француску на пенале након што је утакмица завршена резултатом 1-1 после продужетака.

Слика 4. – Зинедин Зидан након искључења у финалу светског првенства 2006. године

Swot анализа развоја туризма на основу светских првенстава у фудбалу
Снаге:

1. Унапред промишљена и добро планирана организација Светског првенства у фудбалу од стране земље организатора
2. Осећај унификације и појаве националног поноса код локалног становништва у земљи која организује Светског првенство у фудбалу
3. Укључење великог броја спонзора и „стејкхолдера“ при организацији догађаја
4. Већа заинтересованост медија за државу организатора Светског првенства у фудбалу

5. Смештајни капацитети „домаћина“ обезбеђују попуњеност за време турнира
6. Стварање нових радних места у свим секторима привреде (највећи број радних места често је потребан у сектору туризма и угоститељства)

Слабости:

1. Кратки рокови за конструисање инфра и супраструктуре
2. Недовољан број стручних и обучених људи потребних за послове организовања и одржавања Светског првенства у фудбалу (наручито у сектору туризма и угоститељства)
3. Економска моћ земље организатора Светског првенства у фудбалу често није на нивоу потребном за одржавање овако великог догађаја (као што се могло приметити на примеру Јужне Африке и Бразила)
4. Незадовољство локалног становништва које се не слаже са организацијом Светског првенства у фудбалу (као што се могло приметити на примеру Бразила и Светског првенства у фудбалу 2018 године)
5. Погрешна процена трошкова који настају приликом организације Светског првенства у фудбалу
6. Погрешна процена времена потребног за изградњу капацитета потребних за одржавање Светског првенства у фудбалу (стадиони, кампови за репрезентације, терени за тренинг фудбалера...)

Прилике:

1. Излагање државе организатора великом аудиторијуму у кратком временском периоду
2. Одржавање Светског првенства у фудбалу представља прилику за промовисање туристичких атрактивности земље организатора
3. Велики број туриста који ће посетити државу први пут може се „преобратити“ у сталне посетиоце
4. Потенцијално продужење туристичке сезоне
5. Стварање позитивне слике о земљи организатора као о дестинацији коју треба поново посетити (или посетити по први пут након првенства у случају потенцијалних туриста који догађај прате преко друштвених мрежа, ТВ-а или на било који други начин)
6. Стварање слике земље организатора као безбедне дестинације за туристе у глобалу
7. Позитиван утицај на БДП и економију државе организатора Светског првенства у фудбалу

8. Стварање јаке инфра и супраструктурне мреже у регијама које је претходно нису поседовале
9. Краткорочни економски ефекти такође могу бити економски на значајном нивоу
10. Отварање многобројних радних места за локално становништво
11. Привлачење великог броја нових инвеститора у земљу организатора Светског првенства у фудбалу
12. Продужени боравак посетилаца који су дошли само због праћења Светског првенства у фудбалу

Претње:

1. Стварање негативне перцепције о држави организатору као туристичкој дестинацији
2. Негативни дугорочни економски утицаји за државу организатора
3. Загађење и угрожавање еколошких система и природе земље организатора Светског првенства у фудбалу
4. Могући немири и конфликти између локалног становништва и туриста
5. Безбедносне претње по сигурност посетилаца али и локалног становништва
6. Претње од терористичких напада
7. Стварање перцепције о земљи организатору Светског првенства у фудбалу као о дестинацији која није безбедна за долазак и боравак туриста

Др Бојана Јанциковић

БОГОТА

Богота је град јужне хемисфере. Главни је град државе Колумбије. Административно има статус престоничког округа Колумбије. Највећи је град у држави, где живи око 7,3 милиона становника (8,3 милиона у ширем подручју). Одлика Боготе је да је један од светских градова са најбржим растом становника.

Слика 1. и 2. – Застава и Грб Боготе

Јужна Америка је четврти континент по величини, површине 17.824.513 km². Обухвата 3,5% површине земље и 12% светског копна. Осим континенталног дела, у њен састав улазе и острва (150.000 km²). У 12 независних земаља Јужне Америке живи 387,5 милиона становника или око 6% светске популације. Поред независних држава, има и зависних територија. Утицај шпанско-португалског система колонизације на друштвено-економски развој највише се одразио у приобалном појасу, у зонама великих градова, плантажа и подручја сточарства. Већина земаља Јужне Америке стекла је независност између 1810. и 1830. године.

Процес стицања независности од шпанске власти активно је почео 1810. године, када је подигнут устанак. Већ 1811. године организовали су властиту власт. Након битке код Бојака 1919. Богота је постала главни град тадашње Велике Колумбије (федерације данашњих држава Колумбије,

---

* bojana.jandzиковић@pr.ac.rs

Еквадора, Венецуеле и Панаме). Распадом Велике Колумбије, Богота је остала главни град државе Нова Гренада, која ће касније постати Република Колумбија. Уставима Колумбије мењао се назив Богота, где му је прикључиван назив дистрикта. Град од 2000. године носи поново назив Богота.

Географски положај Боготе

Богота је смештена на висоравни у Андима, најдужем планинском венцу на свету који се простире западном обалом Јужне Америке. Град се налази на надморској висини од 2.640 m и трећи је град највиши на планети, одмах иза Квита (2.850 m) и Ла Паза (3.658 m).

Над центром Боготе уздиже се и доминира градском панорамом брдо Монсерате које се сматрало светим местом Мицка Индијанаца много пре доласка Шпанаца. Данас је место ходочашћа и најпопуларнија туристичка атракција у Боготи. Ходочасници се пре свега пењу на Монсерате због статуе Палог Исуса која је смештена у цркви на врху брда.

Богота се раније звала *Vasatá*, што је на језику Чибча индијанаца значи засејана поља. Подручје данашње Боготе је било седиште њихове цивилизације све до доласка конгвистадора, након чега је почео нагли раст броја становника. Богота се налази готово у географском средишту Колумбије, на савани која је у ствари високи плато у склопу Анда. Модерно насеље из којег се развио град Богота основао је Гонзало Хименез де Казада у 16. веку. Насеље је носило назив Санта Фе де Богота. Град је у 18. веку постао престоница Вицекраљевства Нова Гранада. Престоница се простирала на територији данашњих држава Колумбије, Еквадора, Венецуеле и Панаме. Колумбија је била шпанска колоније, док је Богота уз Лиму и Мексико Сити била једна од главних центара шпанске администрације на простору Америке. Све до стицања независности 1819. године била је позната под именом Санта Фе.

Географски положај одређује географско средиште Колумбије. Налази се на висоравни Сабана, што нам указује на високи плато у склопу планинског масива Анда. Кроз плато протиче река Богота која на југу прави водопаде Теквендама. Река има велики значај јер су њеном долином формирана села која се баве пољопривредом и сточарством.

Богота се простире на истоку до платоа где се налазе Источни Кордилери. Правац север-југ ограничено је ширење насеља због планина Гуадалупе и Монсерате. На западу се град простире до реке Боготе.

Климатски услови у Боготи су повољни. На неуједначеност и променљивост утиче ефекат Ел Ниња и Ла Ниња који су изражени у подручју Тихог океана, али се манифестују и у Боготи. Током целе године је релативно хладно, током дана, док су ноћи хладније због честог ветра. Просечна температура износи 14° С. Током године смењују се кишне и сушне сезоне. Најсушнији период је од децембра до марта, док су два кишна периода, први од априла до маја и други од септембра до новембра. Октобар месец је познат по честим олујама.

Друштвене карактеристике Боготе

У Боготи, као и у остатку државе, убрзава се процес урбанизације, због индустријализације, али и сложених политичких и друштвених разлога, попут сиромаштва и криминала довели до миграција из руралних у урбане средине током 20. века. Састав градског становништва је доста мешовит, уз највећи удео становништва мелеза (мешавине европског становништва и домородачког индијанског становништва), белаца шпанског, италијанског, француског, немачког порекла, либанаца, сиријаца, црнаца и других. Богота је кроз историју имала успоне и падове, баш као и читава Колумбија.

Слика 3. – Стари део Боготе (La Candelaria)

Нажалост, овај град и земљу су обележили криминал и насиље, било да причамо о грађанским ратовима, нарко картелима и герилским покретима. Средином 1990-их Богота је била град са највише криминалних дела на свету. Иако има неславну репутацију, Богота се полако али сигурно трансформише у релативно миран и сигуран град. У 16. веку Културни живот града је на високом нивоу. Богота је позната као развијени књижевни центар. Има стари универзитет основан 1572. године и много библиотека и књижара. Многи је због тога називају „америчком Атином“. Атина Латинске Америке има 57 музеја, 35 библиотека, 20 тргова, 162 национална споменика, 45 театра и 20 културних центара.

Највећи удео становништва чине мелези, као и белци шпанског, италијанског, француског и других становника. Такође, на етничку структуру у Боготи утиче и велики број становника пореклом са Блиског истока. Што се тиче црначког становништва, оно је у Боготи у малом броју јер робови су у Колумбију долазили у малом броју. На основу пописа становника из 2021. године у Боготи је живело око 8 милиона становника. Град има најнижу стопу неписмених у земљи која износи само 4% становништва, старијег од 5 година.

Крајем 20. века Богота је била град са највише криминалних дела на свету. Пооштравањем закона, број убистава се знатно смањио.

Привреда Боготе

Географски положај и изолација Боготе условила је развој индустрије у самом граду. Што се тиче индустријских грана овде је развијена: металопрерађивачка, хемијска, текстилна, индустрија коже и обуће и прехранбена индустрија. Богота је позната по налазиштима смарагдне руде, а добро је развијено златарство. Са сигурношћу се може констатовати да је Богота највећи економски центар у Колумбији. Главно је и једино средиште за увоз и извоз робе за Колумбију и Андску заједницу у Јужној Америци.

Урбанизација Боготе

Непосредно после Другог светског рата главни правци миграција су из села у велике градове. За разлику од спољних, унутрашње миграције су интензивне и манифестују се насељавањем периферија свих већих јужноамеричких градова. Као резултат природног и механичког пораста град-

ске популације, Јужна Америка је високо урбанизован континент. Највећи степен урбанизације је у државама у којима се налазе велики градови и где је наглашена концентрација делатности секундарног и терцијарног сектора.

Миграције село-град резултат су великог сиромаштва руралног становништва и аграрне пренасељености. Негативна стопа раста сеоске популације присутна је од средине 70-их година 20. века. Број сеоског становништва стално опада, а највише као резултат емиграције. Насупрот сеоској популацији, градска има високу стопу раста. Највећи раст градског становништва остварен је 50-их и 60-их година прошлог века и у вези је са развојем индустрије. Масовно досељавање пољопривредног и необразованог становништва не одговара потребама великих градова у којима су лоши услови за запослење тих профила. Скоро у свим већим градовима временом су се формирала сиромашна насеља – фавеле.

На развој великих градова у Јужној Америци утицало је више фактора. Повољни лучки положаји, оријентације природних путева са приморја ка унутрашњости, европска имиграција, посредовање у размени добара са Европом. Индустријализација током 19. и 20. века и изражене унутрашње миграције, допринели су настанку великих метрополитенских подручја. Највећи градови налазе се на обали Бразила и Аргентине: Сао Пауло, Буенос Аирес и Рио де Жанеиро. У западној половини континента такође се развило неколико метрополитенских подручја: Лима, Сантјаго и Богота. Ови градови спадају у највеће градове агломерације.

Оно што Боготи даје аутентичност јесте њен урбани изглед. Насеља су тако распоређена да су се развијала у складу са економским статусом. На северу и североистоку пре свега ближе обронцима Источних Кордиљера лоцирана су насеља вишег економског статуса. Сиромашнија подручја су већином на југу и југоистоку. У центру града према западу и северозападу претежно живи становништво из средње класе. Као и остала насеља која су освајали Шпанци ужи центар је организован у виду трга. Главне улице се углавном пружају у смеру од севера према југу. Након стицања независности улицама су промењени називи и нумерисање зграда. Кренуло се од главног трка до локалних улица.

Урбанизација Боготе је посебно развијена у последњим деценијама где јавне услуге имају високу покривеност. Електричну енергију у своја домаћинства има 99,5% становника. На градском водоводу је прикључено 98,7%, а док телефонски прикључак има 88% становника.

Процес урбанизације Боготе се последњих деценија убрзава. На то свакако утиче индустријализација. Међутим, сложени политички и друштвени разлози, попут сиромаштва и повећана стопа криминала довели су до миграција из руралних у урбана подручја. Све су то разлози који су довели до експоненцијалног раста становништва у урбаним подручјима и ширењу градских подручја где живе сиромашни у околини.

У граду се налази седиште законодавних тела државе, Врховни суд Колумбије, средиште извршне Владе и резиденција председника Републике Колумбије. Богота је подељена на 20 локалних заједница. Свака од њих има властиту администрацију која се такође бира на изборима.

Миле Сајчић

ДНЕВНИЦИ СА ПУТОВАЊА КРИСТИФОРА КОЛУМБА

Кристифор Колумбо (шп. Cristóbal Colón) био је чувени морепловац и картограф. Не зна се тачно место његовог рођења. Претпоставља се да је рођен у Ђенови под именом Кристофоро Коломбо и да је као млад постао поморац по Средоземном мору, обилазећи обале Африке, па све до Исланда. Будући да је португалски краљ Жоао II одбио Колумбове идеје, овај се обратио шпанским краљевима Исабели и Фернанду који су му дали подршку. На основу сопствених поморских искустава, али и на основу многих прочитаних дела, на пример *Imago Mundi* Пјара Дајиа, дела *Historia Rerum* папе Пија II и путописа Марка Пола, Колумбо је шпанским краљевима изнео идеју да се до Индије може стићи краћим путем ка западу. Коначно је добио сагласност, па је дана 17. априла 1492. године потписан Уговор, тзв. *Capitulaciones de Santa Fe*, у којима добија титулу адмирала, али и друге повластице уколико му се идеје покажу као тачне. Током својих путовања писао је бродски дневник—*Diarios de a bordo* у којима описује своја путовања, размишљања и сл. Колумбо је укупно четири пута ишао ка Новом свету.

Историчарка Консуело Варела у свом делу *Четири путовања Кристифора Колумба-тестамент* (шп. Consuelo Varela, *Cristóbal Colón, Cuatro viajes, Testamento*. Alianza: Madrid. 2000) наводи да је на своје прво путовање кренуо из луке Палос де ла Фронтера 3. августа 1492. године укрцан на једну лађу под именом *Санта Марија* и две каравеле под именом *Пинта* и *Ниња*. На *Санта Марији* капетан је био лично Колумбо, први официр Хуан де ла Коса, а други официр извесни Ђаћу, док је на кормилу био Перо Алонсо Нињо. На *Пинти* капетан је био Мартин Алонсо Пинсон, први официр Франсиско Мартин Пинсон, други официр Хуан Кинтеро де Алгарта, а кормилар је био Кристифор Гарсија де Сармијенто. На *Нињи* капетан је био Висенте Јањес Пинсон, први официр Хуан Нињо, други официр Бартоломе Гарсија, а на кормилу је био Санћо Руис де Гама. На путовању је био и писар Родриго де Ескобедо. Број чланова посаде ни-

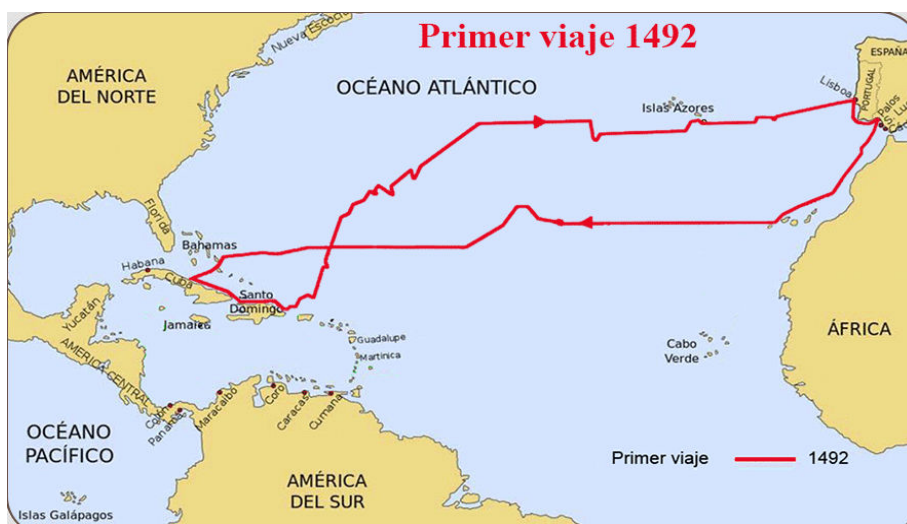
---

* msajchich@gmail.com

је поуздан, али се може претпоставити на основу истраживања да је било око 90 чланова (40-ак на *Санта Марији* и око 25 на остала два брода). Сви чланови посаде путовали су о трошку шпанске круне. Колумбова писана заоставштина представља основу хиспаноамеричке историографије.

Дневник са првог путовања (1492–1493. година)

Свој први дневник започиње обраћањем директно краљици и краљу и обећава да ће писати сваке ноћи оно што се збива дању, а дању, оно што се збива ноћу. Кренуо је на пут ка Канарским острвима, а одатле 6. септембра ка Новом свету. Током описа користи јединице за дужину попут легве коју су користили италијански морнари и износила је 4 миље. Битна ствар која се десила 13. септембра 1492. била је да су игле на компасу показивале северозапад, а ујутро су опет показивале исту страну света.

Слика 1. – Мапа са првог Колумбовог путовања

Колумбо је први указао на феномен близине магнетног меридијана од 0° и покрета Северњаче који су чинили да игле компаса варирају. Наводи да је 19. септембра на брод слетео један пеликан, који се обично не одвајају више од 20 легви од копна, што им је било чудно и сматрали су да је копно близу. Осим птица, виђали су и морску траву која је обично ближе копну, а потом и кита. Одлучио је да правац помери на југозапад, јер да није то ура-

дио, експедиција би стигла на Флориду. Како је *Пинта* била бржа, копно је први видео морнар са тог брода по имену Родриго де Тријана. То ново копно на језику домородаца звало се Гуанакхони (Гуанакхони или Сан Салвадор су данашњи Бахами) које је касније Колумбо назвао Сан Салвадор (Свети Спас). Колумбо веома детаљно описује у свом дневнику физички опис становништва на које је наишао, потом флору и фауну, али и географске особности копна које је открио. Наводи нпр. да је веома велико и равно, да нема ниједне планине, да су обале пешчане, без иједне стене и да има велико језеро у средини или приликом посете селима наводи да виђају жене и мушкарце „са једним угарком“ у руци како би удисали њихов дим“ алудирајући на дуван. Примећује и остала острва у окружењу којима даје шпанске топониме. Када је дошао на рт другог острва, дао му је име Санта Марија де ла Концепсион. Трећем острву је дао назив Фернандина. Четвртом острву дао је назив Исабела. Данашњем Хаитију је дао име Ла Еспањола.

Слика 2. – Католички краљеви примају Колумба у Барселони (рад на керамици)

Колумбо описује и исхрану домородаца, њихове обичаје, становање и одевање. Не знајући да је открио нови континент, током писања ко-

ристи називе појединих места и области на основу раније написаних извештаја Марка Пола, па тако пише „да жели посетити град Кисај како би дао писмо Католичких краљева Великом кану“ или „да жели посетити Ципанго“ алудирајући на Јапан. Управо то острво Ципанго (како је чуо домороце да га зову) је данашња Куба којој је Колумбо дао име Хуана. Средином јануара 1493. године Колумбо је кренуо на пут ка Шпанији, тј. Кастиљи. Са собом је повео домороце, али и све остало што је желео приказати краљици и краљу као улов (смола, дуван, разне биљке, драгоцени материјали и сл). Око 15. фебруара 1493. указала су им се данашња Азорска острва. Пише португалском краљу како би му дозволио да уплови у Лисабон показујући писма Католичких краљева Изабеле и Фернанда о добрим намерама. У среду, 13. марта 1493. у 8 сати кренуо је пут Севиље. У то време Католички краљеви су били у Барселони, па се не зна како је Колумбо дошао до њих (копном или морем). Ипак, примљен је у Барселони уз велике почести.

Дневник са другог путовања (1493–1496. година)

На своје друго путовање ка Индијама (још увек не зна да је открио нови континент), Колумбо креће 26. септембра 1493. године. На пут креће из града Кадиса (шп. Cádiz) на 17 бродова (2 лађе Санта Марија или Маригаланте и Гаљега. 15 каравела: Фраила, Санта Клара, Пинта, Сан Хуан, Кардера, Гаљарда, Гутијера, Бонуела, Родрига, Тријана, Вијеха, Пријета, Колина, Горда и Кинтера) који су било боље опремљени него први пут. Укупно је било 1500 чланова посаде. Шпанска круна намеравала је да започне колонизацију Индија, па тако Колумбо носи семе различитих биљака, животиње, алат, и сл. У другом делу су присутнији више тзв. писма-извештаји, него класичан бродски дневник. Писмо-извештај (шп. carta relatoria/carta de relación) је први писани дневничко-епистоларни извештај о откривању, освајању и колонизацији територија на америчком континенту. То су писма којима се са извесном опширношћу извештава о једном догађају. У њима је веома уочљив аутобиографски елемент, поред обилне грађе из области космографије, поморства, географије, етнологије, итд. Свој извештај краљици и краљу започиње 30. јануара 1494. године из утврђења Исабела и то Анторију де Торесу. Антонио де Торес био је краљевски изасланик који је имао чин *contino*, тј. капетан краљевске гарде која је посебно формирана у време владавине Католичких краљева 1492, а укинута је 1617. године. Он је био капетан на броду Маригаланте.

Слика 3. – Мапа са другог Колумбовог путовања

На крају сваког извештаја даје се одговор краља и краљице. За време другог боравка у Индијама, Колумбо је открио још нека острва Малих Антила. Као проблеме наводи болести којима су обољевали придошли Шпанци, али и начин исхране, пошто нису навикли на домородачку исхрану, а требало је времена да новозасађене житарице никну и буду за употребу. Такође, недовољан број животиња за ношење товара (коња, волова). Следећи проблем који наводи је присуство канибализма.

Дневник са трећег путовања (1498–1500. година)

Иако је током другог путовања било много незадовољства међу Шпанцима због Колумбовог брата, чувеног картографа Бартоломеа Колона, који је добио положај у Индијама, па је двору послата жалба због тога, а Колумбо је морао да се оправда, он је ипак успео да организује треће путовање у Индије. На пут креће 30. маја 1498. године из луке Санлукар де Барамеда на 8 лађи (Санта Крус, Санта Клара, Кастиља, Мабел, Ла Рабида, Санта Марија де Гија, Гаса и Вакења).

Слика 4. – Мапа са трећег Колумбовог путовања

На трећем путовању Колумбо отрива острво Тринидад и по први пут ступа на копно новог континента (мисли се на Јужну Америку). Само путовање је имало колонизаторски и истраживачки карактер. Са њима су пошли и фрањевци како би се вршила и евангелизација, тј. покрштавање домородачког становништва. Описује феномен „плимин талас“ (шп. *masageo*) који је чест на ушћу Оринока и Амазона као „реке које теку узводно“, тј. када се море креће ка реци стварајући велике таласе. Када се вратио на острво Ла Еспањола, наишао је на велико незадовољство придошних колониста који га оптужују за многе злоупотребе. Католички краљеви шаљу судију по имену Франсиско де Бобадиља који га хапси, у оковима одводи у Кастиљу и смешта у тамницу.

Дневник са четвртог путовања (1502–1504. година)

Колумбо је поново успео да се оправда пред Католичким краљевима и да оповргне све оптужбе, па одлучује да организује своју последњу – четврту експедицију ка Индијама на коју полази са 4 каравеле (Гаљега, Капитана, Вискаина и Сантијаго де Палос) и са око 150 људи. На путовање креће из луке Кадис, 11. маја 1502. године. На пут креће и његов млађи син Ернандо који ће написати хронику овог путовања.

Слика 5. – Мапа са четвртог Колумбовог путовања

Свој извештај започиње са острва Јамајке, 7. 7. 1503. године. Наводи да је током путовања имао много невоља. Пловио је западном обалом Средње Америке и поред неких острва Кариба. Због лошег здравственог стања, пада у постељу у којој остаје неко време. Наставља своје извештај описима флоре и фауне, као и домородаца и њихових активности. У Кастиљу се вратио 4. новембра 1504. године.

Колумбов живот по повратку у Кастиљу

По повратку у Кастиљу, Колумба дочекује вест да је његова дугогодишња заштитница, краљица Изабела Католичка, умрла 26. 11. 1504. године. Он се настањује у граду Ваљадолиду. Потпуно сам, напуштен од двора, у сиромаштву, сакупља снагу и 19. 5. 1506. објављује свој Тестамент.

Тестамент је писао краљев писар Педро де Инокседо. Као особе које су именоване да испуне Колумбову вољу у тестаменту, стављени су: Дијего Колумбо, његов син, Бартоломе Колумбо, његов брат и Хуан де Порас, благајник из Баскије. За наследника именује своје синове по линији наследства. Умро је 21. 5. 1506. године.

Слика б. – Колумбов гроб у катедрали у Севиљи

Године 1507. излази ново издање Птоломејеве *Географије* и у које се наводи предлог да се новооткривени континент назове Америка, по Америгу Веспућију, фирентинском морепловцу. Колумбо је сахрањен у Ваљадолиду, а касније су његови остаци пренети у Санто Доминго (1526), а потом на Кубу (1795). Године 1898. Шпанија губи своје последње две колоније–Кубу и Порторико, па се Колумбови остаци поново преносе у Севиљу и сахрањују га у катедрали.

Миодраг Радановић

МАРКО ПОЛО – 700 ГОДИНА ОД СМРТИ

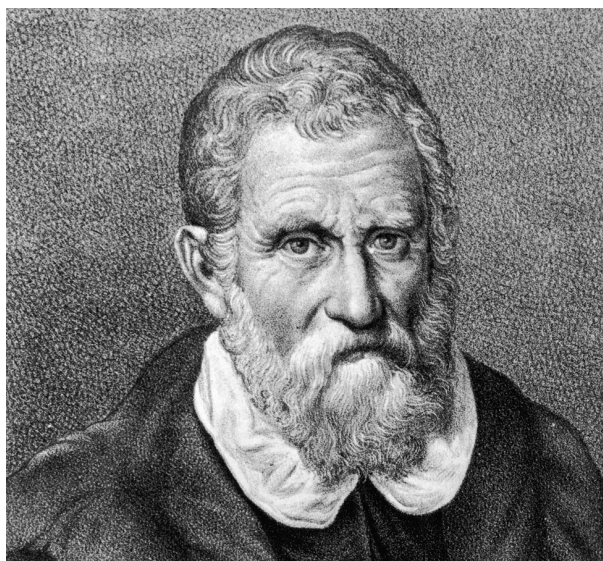
Марко Поло (15 септембар 1254–8/9 јануар 1324) син богатог венецијанског трговца и драгуљара, који је трговао са Блиским истоком. Око места његовог рођења постоји много теорија. Све се свде на две. Венецијанска и далматинска теорија тј. да је рођен у Венецији или Корчули (Далмација). Његово место рођења је спорно, мада већина светских историчара и научника одбацују теорију о Корчули и сматрају да је рођен у Венецији. У центру Корчуле налази се кућа за коју се тврди да је у њој рођен Марко, али је то само претпоставка која није доказана. Неки наводе (углавном хрватски писци) да му је породица пореклом из Шибеника и да се преселила у Венецију 1033. године. Његово име је синоним за путовања и авантуру. Најславнији Европљанин који је истраживао Азију и први светски путник. Иако је био најпознатији није био први Европљанин који је путовао по Кини, али је стигао даље од свих својих претходника. Пре њега су то били Шпанац Бенџамин Туделски, који је у периоду од 1160–1173. дошао до подножја Тибета и посетио Самарканд. Француски калуђер Виљем Рубрик (1248–1255) је 1253. године путовао у Каракорум. Италијански калуђер Ђовани Карпини (1185–1252) открива Монголију. Био је први Европљанин који је открио Азију. Путовао је 1245 у централну Азију. Марко, најстарији од троје браће је умро пре поласка Никола и Матеа на пут за Истанбул. Николова жена је на његову успомену дала свом сину име Марко по преминулом ујаку. После преране смрти своје мајке Марка је одгајила родбина. Марков први даљи предак је био велики ујак Марко Поло Старији из Венеције. Марков деда Андреа је био парох цркве у Венецији и имао трговачко предузеће на Криму.

Марко је са оцем и стрицем на пут кренуо крајем 1271. године. Мотиви путовања су трговачки, верски и политички. Допловили су до малог града у Јерменији на обали Црног мора. Обишли су Малу Јерменију, затим Кавкаске земље с планинама вртоглавих висина. Са њих су видели Каспијско море, за које Марко правилно каже да је затворено са свих страна.

---

* miodragrad@yahoo.com

Прошли Велику Јерменију и посетили Арзизурум на језеру Ван. Дивили се огромним планинским врховима Арарата (Турска). У Азербејџану (Баку) видели изворе нафте. Обишли градове Табриз (Иран), Ијезд, путовали преко Кирманије. Одатле пловили реком Тигар до градова Мосул, Басра, Таурус и Багдад (Ирак). Одатле су посетили градове Искендерун (Турска), Ијезд, Табриз (Азербејџан) и Комади. Боравио је у Алзимуру, на највећем турском језеру Ван на крајњем истоку земље. Пловећи низ реке Тигар и Шат-ел-Араб дошли су до луке Бендер Абас (Иран) и великог трговачког града и луке Ормуза (Персијски залив), до Кермана (Иран). У Керману се производи оружје и оклопи. У Ормузу помиње врућа купатила

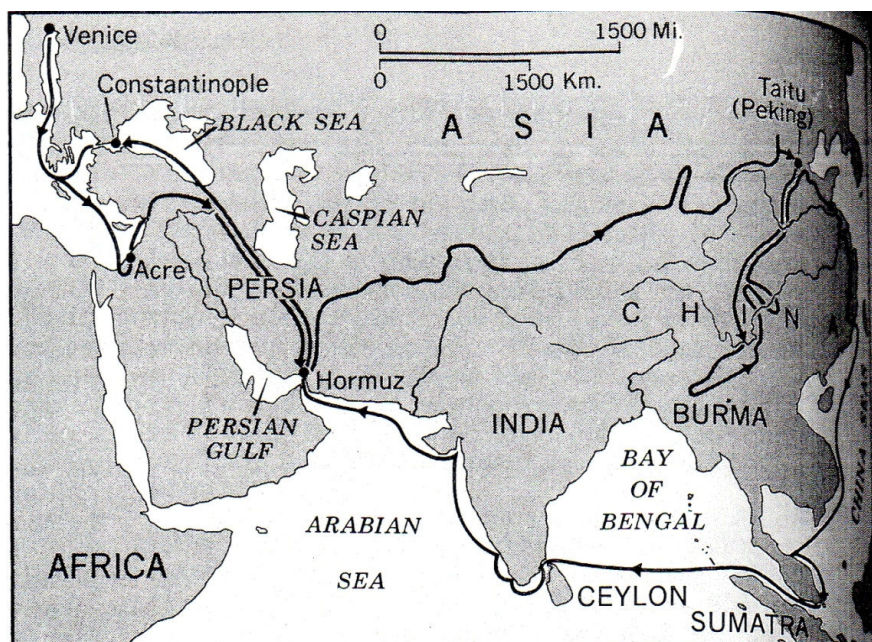
Слика 1. – Марко Поло

Путујући кроз предивне шуме пуне дивљачи. Посетили град Акри (Сирија). Град Кобинан је чувени центар за израду огледала. Млечани су пропутовали цели Иран, који је Запад само наслућивао. Град Кормади окружен урмама и пистацијама. Путујући ка Персијском заливу помињу урме и мирођије, а крај сувише топао и нездрав. Ормуз има веома топлу и суву климу, нарочито лети када дува јак ветар, који је подизао облаке усипане прашине. Становници Ормуза се хране само усољеном рибом и урма-

ма. У близини помињу сумпоровите изворе. Одатле копном кроз пустињу до Табаса (Иран) преко централног платоа Иранске висоравни на исток до јужне подгорине Хиндикуша и Памира. Ту на 4500 m надморске висине као први европски путник описује крупну дивљу овцу са лепим роговима, која данас носи Марково име (*Ovis Poli*). Прелаз преко високих Памирских планина на које до тада није закорачила нога ниједног Европљанина. Пред малом групом путника гомилали су се све стрмији планински ланци. Попут пећи ужарена пустиња пружала се до самих планинских ледничких поља. Долази у Даште, огромну и негостољубиву пустињу Иранског платоа. Друга је Даште Кавир, као најбеживотније и најтоплијих место на Земљи. Прелазили уским стазама, крај вртоглавих понора, газили преко дивљих река у уским кањонима. После мукотрпног успона на југозападне ивичне планине пред њима су се појавиле потпуно голе, дању ужарене, а ноћу ледене, пешчаним и снежним олујама шибане планине, које је сасвим исправно оценио као највеће на свету. О Памирским планинама је само записао да су веома високе. Долинама река Аму Дарије и Гез спуштају се до вароши Кашгар (Туркменистан), западном ивицом пешчане пустиње Такла Макан, коју описује до Јарканда (Синкјанг). Ту Марко наводи да су људи гушави и имају отечене ноге услед лоше воде за пиће. Из долине Кашмира су први Европљани који су видели Хималаје. Преко западних огранака Каракорума путници су после 40–одневног путовања стигли у Кашгар. Одатле према западу стигли до великог трговачког центра у равници Самарканда (Казахстан), а одатле на исток у покрајину Јарканд, а потом у град Хотон на граници пустиње Гоби. Само је мањи део прекривен песком, док је већи део стеновит са ретком вегетацијом. Сваку већу оазу на караванском путу кроз пустињску област Синкјанга кратко описује (величину, обичаје, становништво, трговину, занате, религију). Две недеље су путовали по песку и безводној равници, док нису стигли у оазу и град на граници истоимене пустиње Лоб у близини језера Лобнор. Пролазе кроз пустињу Гоби која се састоји само од песка, планина и долина, без животиња. У њој помињу и описују фатаморгану. Марко наводи да се у тој пустињи чују звукови невидљивих бубњева у труба, који обмањују путника. Та појава је касније објашњена титрањем великих песковитих маса, подложних изменама дневне и ноћне температуре. Пустиња је планинска, земља, песковита. У пустињи је у оазама вода зелена, слана и горка, тако да није добра за пиће. Марко први од свих Европљана даје важне географске податке о овој пустињи. Савладавши пустињу стижу у град

Амил, а затим до Хинхинталиса. Дошли до кинеске покрајине Кан–Су. Ту је Марко описао биљни и животињски свет, рудно благо, огромну северну равницу, што се простире до источног океана, пуну језера, мочвара и устајалих вода. Да би посетили стару монголску престоницу Каракорум путовали су 40 дана преко бесплодне пустиње. Стижу у провинцију Тангут. Описује будистички обичај спаљивања мртвака. Затим до Сухова (Кијушун), а одакле до Канчова (Чангијен) до Линчова. Посетили градове Тендук, Синдичин, познат по изради ратне опреме, град Чаганор у чијој околини је било много језера. Од животиња лабудова, ждралова и фазана и јаребица. Град Квензенфу важан центар свиле. Уз ток Јангценгјанга (Жуте реке) стижу до престонице монголског цара Кублај–кана (1215-1294) града Шангтуа. Дошли су до северног дела реке Хоангхо, у близини Великог Кинеског зида, који Марко нигде не помиње. Њихово путовање до трајало три и по године.

Слика 2. – Рута путовања Марка Пола (1271–1295)

Марко описује канову летњу резиденцију у Шанг–Ту (Јанг–Туа) на југозападној граници Манџурије. Палата је велика једну квадратну миљу,

мраморне степенице и велики број дворана. Раскошан живот кана, али и његову племенитост. Описује врт и ловиште у близини царске палате. Царски град Пекинг је раздвојен реком и великим зидом на стари и нови део. Помиње први од Европљана папирни новац. Обишао провинцију Јунан, где наводи да у изобилју расте пиринач. Наводи имена свих градова, села и река које је видео. Њихову величину, трговину којом се баве и шта производе. Наводи одличну свилу у месту Тсин Нан Фу. Описује добијање соли у Цанг Чуу. Описује обичаје у Монголском царству, па се може сматрати оснивачем савремене антропологије. Описује златне и сребрне куле града Мијен (Мијанмар). Описује град Хангчоу. Наводи да му обим износи 150 km, док у њему живи 160 000 породица. Посетио је Лаос и јужни Вијетнам (Кошиншин), Тонкин (Северни Вијетнам). Обишао источну Кину (Санг Чу) на реци Јангценгјанг, двор у Кумбалуку. Видео је и Квинсај, највећи град на свету и простире се на 100 миља, са каналима, широким и поплочаним улицама, палатама, трговима, окружен језером и реком. У њему се производи со. Град Унгвем важан центар за производњу шећера. У покрајини Катазан помиње огромне змије велике тежине, дугачке и до 8 m, вероватно питони. Кублај кана описује као витког стаса, средњег раста, руменим уснама и повијеним носом. Седи на престолу изливеног од сребра. Глатко и непомично лице сјало је смеђе руменом бојом персијске јабуке. Бистре, црне очи без сјаја. Свечано одело украшено алемовима. Поред Кублаја стајао је велики војсковођа Пејен звани стооки, пред којим је дрхтала читава Азија. Племенити тибетански свештеник и аскета, први тибетански лама Пасепа са друге стране престола у жутој мантији са надземалским изразом лица. Чувен по натприродном моћи. Са десне стране син Кублај–кана принц Џингис (1243–1286) мрко румене пути. Леп и складно грађен као и његов отац. Са леве стране налазила се прва супруга великог кана. Мајка принца Џингиса. Лепа жена. Пејен, пуковник Когатај, државни саветници, дворски чиновници, судије, високи мандарини, официри, дворски астролози, дворске девојке и слуге. Пространа дворана блистала је од луксуза и моћи. Високи плафон сијао је у злату и сликама. Битке, војни тријумфи. Кублајев успон приказан од најбољих савремених сликара, змајеви, лавови и мозаици. Свемоћни Кублајев министар финансија и саветник Ахмак. Католички свештеник Бартоломео. Кинески књижевник Тае Пинг. Кублај кан је Марка слао у поверљиве мисије (изасланства) по Кини, острву Цејлону, Малабарским острвима и Индокини. Марко је 1290. године био на путовању по Индији. Постао је гувернер града Јанг чоу и 27

других градова области. Путовао по Тибету, Карацану и Јунану у југозападној Кини, провинцију Зардандон и престонице Јунг Шанг, град Нијен (Мијанмар), Бенгалију, град Хансигу, главни град истоимене провинције У провинцији Хансиг помиње људе који тетовирају цело тело сликама животиња. Одатле је путовао на североисток и кроз област Ар, Анам и Тонкан доспео до провинције Толаман (Тајпиенг) где помиње култ мртвих, затим Синзиф, главни град провинције Сечуан. Тјентек у којем се налази камен из којег се прави модроплава боја. Кроз град Сиденфу протиче река Јангценгјанг, која се рачва у многобројне рукавце, ширине до пола миље. Посетио Андијска острва и Јапанско море. Није сигурно да ли је посетио Ципанго (Јапан), о којем опширно пише. Али га први од свих Европљана помиње. То је велико острво, каже он, богато златом, бисерима и драгим камењем. На Тибету помиње шуме трски (бамбуса), реке у којима се испира велика количина злата. Помиње врсту црног камења (угља) које гори као дрво. Пропутовао је покрајину Се Чуан као земљу дивних шума, пуних лавова, медведа, срна, јелена и рисова. Дошао до Јангценгјанга. Каже да је највећа река на свету, дугачка 100 дана хода. Описао систем путева и канала, помоћу којих су везане са језерима велике и мале реке. Путовао је кроз густо насељене пределе покрајине Јунан. Посетио покрајину Мијен и град Аву (Мијанмар). Посетио је приморске градове покрајине Шантунг, прокрстарио целу јужну Кину. Описао град Квинсај са обимом од 100 миља и преко два милиона становника. Град саграђен на безбројним рукавцима Јангценгјанга. Наводи да протиче кроз више од 16 провинција и да се на њеним обалама више од 200 градова. Даје податке о другом великом граду јужне Кине. То је велико трговачко средиште Зајтон. Марко је путовао по Тибету, који је према његовим речима насељен лавовима, медведима и другим дивљим животињама. Марку захваљујемо и на првој вести о Јапану, која је дала подстицај морепловцима да од тада непрестано покушавају пронаћи најкраћи пут до острва. Марко у својој књизи тврди и да је видео острво Јапан. О Јужном мору је записао да је широко и велико и да има 7440 острва. Имају много алоје, црног и белог бибера. На Кублај-кановом двору помиње чаробњаке који пуне пехаре са вином, астрологе који успевају да одагнају кишу. Даје извештај о лову на китове.

Марко је био канов лични изасланик, посланик, службеник и тајни секретар. Као изузетно даровит и интелегентан младић уживао је посебну владареву наклоност. Током боравка у Кини говорио је, читао и писао три азијска језика (монголски, арапски и персијски), али обзиром да је вршио

одговорне послове у царству вероватно је знао и кинески. Кублај–кан га је слао у поверљиве мисије у све делове пространог монголског царства. Каракорум је био један од градова које је посетио. Около само пустиње и стеновите планине. Град црног песка. Служио је великим кановима као неприступачна престоница. Видео је како људи користе папирнати новац, како се штампа помоћу ваљка. Први пут је видео како угаљ гори. Видео је изворе нафте у Азербејџану (Баку) и Грузији. Веома детаљна су његова казивања о налазиштима каменог угља. Руднике у провинцији Шенси. На Суматри помиње мирођије и људождере. Подробно је описао краљевски рубин са Цејлона. Марко помиње и кинеске штапиће за јело, скупоцени порцелан и пиринач. Марко описује организацију поштанске службе каква у Европи није постојала. Канову брзу поштанску службу која је достигала од 300 до 400 km на дан и поштанским станицама на сваких 30 km. Од свих путника, Поло први каже, да Монголи за пиће користе млеко у праху, које разблажују са водом. Као грађанин Венеције, најмодернијег управног тела тадашње Европе, Марко се нарочито занимао за развијене облике градске управе и друштвено уређење тог огромног царства. Помиње кованицу новца, која се налази у главном граду Камбалуку. Описује детаљно начин добијања папирнатог новца прерадом дудовог дрвета. Густо насељена, изванредно обрађена јужна Кина нарочито се допала Марку. Наводи вредноћу, гостољубивост, уљудност ниских Кинеза са перчином. Посетио Чиандоу и одатле кренуо уз златоносну песком богату реку Бриус и стигао у југозападну планинску кинеску покрајину Јунан, чији се главни град Јоки налазио на обали језера дугачког 100 миља и веома богатог рибом. Наводи да из те покрајине потичу најбоље расе коња. Прелазећи преко планина на југу стигао је до Мијанмара, где се завршавало Кублајево непрегледно царство. На повратку се упутио на исток, прошао кроз покрајине Куангси, Хонан и Хопа преко Велике равнице и вратио се у главни град. Ни вековима касније ниједан Европљанин није упознао Кину тако темељно као Марко Поло. На другом путовању исто према југу стигао је у Квинсај, јужнокинески лучки град Хангчоу у Чекиангу. Марко је добро познавао Велику кинеску равницу и провинције Шанси, Нанси и Сечуан. Марко нарочито истиче лепоту кинескиња. По лепоти се нарочито истиче покрајина Унгрет. Забележио је да су порцелан и свила међу главним извозним производима. Према њему свештеници су имали велику моћ стварања чуда. Са радозналошћу је посматрао обичаје будиста, који су спаљивали мр-

тваке. Иако је био хришћанин са благонаклоношћу је гледао на различите религије у Монголском царству, нарочито хиндуизам будизам.

Породица Поло је изнајмила кућу у Камбалу, којом су могли располагати сви чланови породице. Налазила се између старог и новог дела града у старој четврти, близу куће књижевника Теа Пинга. Била је у стилу богатих Кинеза. Боравак у природи га је смиривао. Завршио је једну етапу. Кретање у кругу га је преварило. Мислио је да се вратио на почетну тачку. Сутра ће зарадити много новца, а прекосутра још више.

На обронку брегова западно од Камбалуа (Пекинга) висеће терасе са уклесаним скулптурама. Марко је седео за бамбусовим столом. Пред њим се простире бучан у ујурбан град Камбалу са сребрнатим, змијоликим завојима Хоангхоа. А на југу огромно царство. Брда на југу далеко на границама Малајског полуострва. Поло су на царском двору стекли велико богатство у драгуљима, злату, али су ипак осећали велику чежњу за домовином. Кублај–Кан им после дугих колебања дао допуштење и додељује златну плочу, неку врсту пасоша и кредитне картице, на којој је била урезана његова заповед да им треба пружити сигуран дочек у свим деловима његовог царства са потребном потпором. Снадбео их је са 14 бродова и 260 људи. Поклонио им много рубина, драгог камења велике вредности и да се бродови снабдевају залихама за две године. На пут крећу крајем 1291. из главног центра кинеске поморске трговачке луке Зајтон на југ.

Пошто су пловили око три месеца приморјем јужне Кине, Јужнокинеским морем, преко мореуза Малаке, Индокине и Индонезије, Малајског полуострва Марко Поло помиње Јаву и Суматру. На Јави у изобиљу расту бибер, каранфилић, мушкатни орах и други зачини. Записао је да се са Суматре не види северњача, нити звезде. Један од првих који помиње да на острву расту кокосови ораси из којих се добија слатка течност пријатног укуса. Палме из којих се добија нарочита течност, вероватно палмино уље. Добијање камфора и брашна из посебне врсте дрвета. Одавде су наставили пловидбу и пловили 18 месеци по Индијским морима. Пловили дуж Андаманских, Малабарских и Никобарских острва, на којима расту велике количине зачина, нарочито бибера. Описује обичај спаљивања људи. Прошли кроз Бенгалски залив. Стигли су до града Сумената и Кесмакоран (Индија), Оманско море (Индијски океан) ка обалама Арабије, Сокотора острва (Аденски залив), на југ ка Мадагаскару, до занзибарске обале, дуж афричке обале до луке Зејли, готово на самом улазу у Баб–ел–Мандебски мореуз. На острву Занзибар живе црнци, а од животи-

ња највише слоновима. Пловио је дуж обеле Јемена и Гадрау–мата, пристајао је у Адену, Ејџијеру, Дафару. Марко први од свих европских писаца спомиње Мадагаскар. На том острву помиње птицу Грифон огромне величине, слична орлу. Посећује Абисинију (Етиопија), помиње острво Сокотра (Јемен) и град Ормуз. У току путовања сазнали су за смрт Кублаја. Стигли на Цејлон острво рубина, сафира, аметиста, топаза и другог драгог камења. Прошли су поред рта Коморина. Посетио је градове Каил и Сан Тома, који се налази близу Мадраса. Помиње индијске Брамане, који су вегетеријанци, живе аскетским животом и дуго живе. Посетио је индијски град Астијар, где су становници жвакали лишће неког дрвета. Преко Персијског залива, Црног и Мраморног мора (Босфора), Ирана и Јерменије стигли су у град Трабезунт, одакле су пошли у Истанбул, затим у Негропонт и најзад у Млетке (Венецију), где су стигли после 24 године одсутности са великим богатством живи и здрави 1295. године угледали свој родни град.

За време њиховог одсуства прогласили су за Полове мртвим, да су наводно погинули негде у Монголији а рођаци се уселили у њихову кућу. Чудна одећа, непознати обичаји, нагласак венецијанског дијалекта, мешање кинеских, татарских и монголских речи. Скоро су готово заборавили свој матерњи језик, нису познали чак и њихови најближи рођаци. Изнуреног изгледа због дугог путовања. Ускоро је Марко Поло постао почасни грађанин Венеције и угледни члан већа радо виђен у дуждевој палати. Добио је надимак господин „Милион“ као и његова књига, спомињујући милионске градове, милионе поданика и милионске приходе Кублај кана.

Ђеновљани су 1298. године заратили са Венецијом. Далеко надмоћнија Венецијанска флота је доживела катастрофални пораз у поморској бици 8 септембра 1298. године код Корчуле која је трајала целог дана. Ђеновљански адмирал Лампа Дорта је заробио и окувао венецијанског главног адмирала дужд Андреа Дандола (умро септембар 1298). Том приликом Марко је командовао својом галијом. Пружио је храбар отпор, али је ипак тешко рањен и заробљен. Марко је послат у тамницу у којој се налазио ратни друг италијански књижевник Рустичело или Рустичијан (Rustichello) рођен у XIII веку из града Пизе. Марко му је причао о својим пустоловинама по Азији, које је овај записивао, па је тако 1299. године настала књига на француском језику „Књига господина Марка Пола о царствима и чудесима Истока („Livre des merveilles du monde“). Била је то вековима нека врста регионалне географије Азије. Дело Пола утицало је и на географске погледе света италијанског морепловца Кристифора Колумба

(1451–1506). Неколико стотина година од XIII до XVIII века. Маркова књига била је главна географска књига, приручник, којим се служио и Колумбо тражећи пут за преко Запада пут за Индију 1492. године. Велику улогу је одиграла у историји открића Новог света и откривање поморског пута за Индију. Књига је одиграла и значајну улогу у ширењу географских знања и представа током епохе великих географских открића. Њу су обилато користили Шпанци и Португалци у припремању својих поморских експедиција за изналажење поморског пута до Индије. Португалски истраживач Хенрик Морепловац (1394–1460) је детаљно проучио књигу Марка Поло и на основу тога изводи закључак да је пловидба око Африке могућа. Марко је први средњовековни путник који износи ту тврдњу. Марко је имао велики утицај на арапску и европску картографију. У XV веку служе се Половим подацима италијански картограф картограф Фра Мауро (1400–1464) и немачки картограф Мартин Бехајм (1459–1507), први у својој карти света из 1469, а други из 1492 године. Књига је у XVI и XVII веку коришћена као изванредно добар материјал за израду географских карата. Скоро целокупну географску терминологију из ове књиге унео је 1375. године Каталонац Крекес на познату Каталонску карту света. На њој се по први пут налазе представе Јапана, Мадагарскара и Занзибара. Половом књигом су се први користили каталонски географи. Лаурентијски портолан из 1351. године. Каталонска карта (атлас, портолан) света из 1375. године. И поред нетачности ове карте, предели средње и источне Азије рађени су на основу података из Полове карте. Италијански астроном Паоло Тосканели (1397–1482) се при изради своје карте света служио Марковим белешкама. Италијански картограф Ђакомо Гасталди (1500–1566) је у XVI веку израдио карту Азије користећи се највише подацима из Милиона. Географска опажања Марка отворила су нову еру у развоју географске науке. Марко је у августу 1299. године пуштен на слободу. Вратио се у Венецију, бавио се трговином. После тога више није путовао. Остатак живота провео је у Млетачкој Републици као веома богат и утицајан човек. Две године после тога 1300. године оженио се и Марко Поло. Супруга му се звала Доната Бадоер (1280–између 1333. и 1336). Била је то прелепа, млада жена из старе и угледне венецијанске племићке породице. Њерка трговца Витале Бадоера (око 1250–?). Из тог брака су потекле три ћерке. То су Фантина (1303–?), Белела (1304–1326) и Морета Поло (1305–око 1375).

Марко је био први путник, који је пропутовао целу Азију, од запада до крајњег истока, преваливши преко 30 000 миља, од тога барем једну трећину кроз пределе, у које до тада није ступила нога Европљанина. Подаци у његовом путопису сведоче о изузетном дару опажања и оштром расуђивању. Од њега и његових сапутника потичу први тачнији географски подаци о Азији и подаци о економским, трговачким и културним приликама на Далеком Истоку. Он први говори и о различитим народима Далеког Истока. Описује Тибет, Мијанмар, Лаос, Тајланд, Вијетнам, Јапан, Јаву, Суматру, Никобаре, Андамаре, Цејлон и Индију. Спомиње и далеке крајеве Сибира и арктичких обала, прича о саоницама са пасјом запрегом, о белним медведима и собовима и даје прве приближне податке о етиопском царству и острву Сокотри, о Занзибару и Мадагаскару. Марко је у кановој служби провео 17 година. У различитим мисијама пропутовао је покрајине Шанси, Шенсаи, Сечуан и Јунан све до Мијанмара и Вијетнама. Марко Поло је својим путовањем доказао да у Кини не постоји хришћанско царство Презвитера Јована, како су то сматрали у средњем веку у Европи.

Марко је 1270. године забележио у Кини коришћење испупчених сочива од стране старих људи за читање. Неку врсту наочара. Марко је видео Кинезе да носе наочаре (сочива од кварца или полудрагог камења) у Пекингу 1271. године. Неки сматрају да је донео је у Италију житна резанца (нудле) претечу италијанских пасти, сладолед и пињату, неку врсту пике и палачинки, коришћење угља за загревање купатила из Кине. Марко у својој књизи и помиње резанца, јер их је јео на двору Кублај–кана. Верује се да је Марко пренео из Кине у Италију петарде, јер су Италијани први у Европи почели да користе пиротехничка средства. Многи сматрају да је он унео барут у Европу. Коришћење керозина тунг за светиљке и намештај у XIII веку, појављују се у путопису Марка Пола. Неки сматрају (Скрини и Фортин) да је Марко из Кине донео наочаре. Марко је 1274. године забележио да је гинсенг коришћен у Кини. Унео је у Европу ту биљку из Кине, али је његова употреба одбачена. Марко је донео први у Европу турмерик. Ту биљку је он 1280 године описао као зачин и наводи да је слична шафрану. Открио је руднике азбеста на Уралу. Токсични симптоми селенијума били су познати пре проналаска овог елемента, када је Марко у XIII веку (1285) приметио у провинцији Шанси како умиру животиње једући тај минерал. Известио је о постојању огромне индијске памучне индустрије. Споменуо је ткање и предење памука и праву свилу у Кини и Индији. Један је од првих путника који спомиње кокосове орахе. Први је

представио Европи будистичку религију. Значајан је његов допринос са упознавањем новчаних, економских и финансијских прилика у монголском царству. Марко оставља и детаљан извештај о производњи морске соли. Државни монопол над златом, сребром и бисерима и драгим камењем, размену за папирне новчанице, регулисање фалсификованог новца, замену оштећених новчаница и доминантну улогу папирнатог новца у јавним приходима и потрошњи као и разноврсну тржишну размену. Венецијанац је обухватио и становиште израде папира, штампање, облик и величину, клише, скице прекривања и натписе, печате, жигове на папирнатом новцу. Папирни новац, који је Марко донео извршио је јак преокрет у финансијамa и трговини широм Запада. Помиње и персијске тепихе (ћилиме). Описује поступак добијања шећера. Описује вино од пиринча које пију Кинези. Он је при повратку са путовања у Јужнокинеском мору приметио комету, коју је описао на цртежу као „звезду облика вреће са великим репом“. Марко је то откриће саопштио италијанском астроному Пјетру Албану (1275–1316). Марко је видео и описао велики број животиња које су до тада биле непознате у Европи. То су кинески пас, мошусни јелен, јак (врста бивола) и једнорога. Та је животиња по њему и добила име. Зоолог Едвард Блит дао је име 1841 врсти дивље овце савијених рогова *Ovis Ammon Polii* по Марку Полу. Марко је први у Европу донео боје и мирисе Истока. Један је од првих Европљана који је видео разне егзотичне животиње, ка на пример носорога.

Венецијански трговац је имао битно и прецизно знање политичког и економског функционисања империје. Марко је описао тржиште као добровољно средство производње и размене, која води ка стварању материјалног богатства, обиља и благостања становништва. Марко Поло је донео у Европи идеју о папирном новцу, а неки сматрају да су његови описи угља, наочара и сложеног поштанског система довели до њихове широке употребе у Европи. Наводи се да је 1280. године Марко донео чај из Кине на двор индијског цара Харша Вардхана. Историја проучавања физичке географије Монголије почиње са путовањима Марка Пола. Први је Европљанин који је прешао цео азијски континент. Периказао је Европи кинеску цивилизацију која је далеко надмоћнија од њихове. Марко је у Италију донео рецепт који личи на оно што се данас зове шербет. Врста хладног пића из кога се веровано појавио сладолед.

Марко је обавио четири тајна путовања у Америку. Маркове ћерке су написале писма о тим путовањима. Откривена је карта (скица) која ука-

зује на то да је Марко Поло можда доспео до обала Америке 200 година пре Колумба. Карту је нацртао Марко пошто је пловио дуж Беринговог мореуза. На њој се виде контуре обале Аљаске и пролаз који га одваја од Азије (Сибира), четири века пре данског морепловца Витуса Беринга (Vitus Bering, 1681–1741). Карта се назива „Карта са бродом. Карта приказује део Кине, Јапана, источне Индије и Северне Америке.

Маркова колекција карата обухвата Карту североисточне Азије са топонимима, карту источне Азије са пловешим чамцем. Карта источне Азије допуњена текстом. Карта Фантине Поло обухвата Европу, Северну Африку и Азију са географском ширином и дужином и именом места. Карта Фантине Поло 2 представља источну Азију, морски пролаз и полуострво са групом острва. Топоними испод карте су слични онима из карте 1 Фантине Поло. То су Татарска, Јапан са неким острвима, Фусан (митска земља источно од Кине), источно море. Карта Фантине Поло 1 обухвата Европу, северну Африку и Азију са мрежом координата. Карту је потписала Фантина Поло са 1329 годином. Веома сличан облик координатне мреже је утврђен и на друге две карте у овој серији. Карта Морете Поло 1 обухвата Европу, северну Африку и Азију са координатном мрежом географске ширине и дужине. На њој стоји потпис Морете из година 1338. Карта Новог света Европе, северне Африке и Северне и Јужне Америке. Карта Морете Поло 2 обухвата јужну и источну Азију са Јапаном, Европу, северну Африку са мрежом координата. Имена све три ћерке Марка Пола се појављују на овим картама. На карти се помињу Антилска острва. На картама Морете Поло означено је једно од Канарских острва, Индија, Татарска, Јапан. Карта са бродом приказује део Азије, Индију и суседна истрва, острва Јапана и суседних острва, полуострво морских лавова, острва повезана са полуострвом јелена. Карта приказује Азију од Персијског залива до Јапанског мора. На њој су приказани Кина са градом Пекингом, Иран, Саудијска Арабија, Етиопија, Индија са реком Ганг. Према северу види се Ципанго (Јапан). Карте су цртали чланови Маркове породице и потичу из периода од XIII до XVIII века. Приватна колекција 14 јединствених углавном непознатих докумената који се односе на Марка Пола, његова путовања у Азију. Документи су део једног од власника колекције Росија или Росијеве колекције (Marciano Rossi). Обухватају карте које су цртали чланови Маркове породице. На основу карата се може изнети закључак да је Марко Поло путовао морем до Кине. Да је тамо добио податке од сиријских морепловаца. Да је уврстио кинеско знање о овим регионима као до-

каз кинеског текста на картама. Да су знатно пре путовања Беринга, ове области истражене и картиране од стране Марка и да су ове информације пренете на његове ћерке. Историјске забелешке о Марковим ћеркама су оскудне. Цела серија докумената садржи њихова имена и неку врсту коментара о путовањима њиховог оца. Најважније да је Марко Поло знао за постојање америчког континента (Новог света) два века пре Колумба. Поллове карте не изгледају као друге ране карте касног средњовековног периода. Чињеница да неки документи садрже античке топониме географије Птоломеја и друге карактеристике, као мрежу координата. Присутни су и романизовани кинески топоними на неколико докумената.

Марко наводи да је пловио до источног најудаљенијег дела дугачког полуострва спојеног са огромним копном. На том копну због хладноће, живе људи у округлим просторијама. Марко наводи да се полуострво налази 900° или 8 часова временске разлике од острва Мауританија. Ово указује да је Марко вероватно доспео до данашњих обала Аљаске и Вашингтона током својих путовања око Азије.

Марков тестамент потиче из 1323. године. Те године је тешко оболео. Да би написао и оверио тестамент његова породица је позвала Ђованија Густинијанија свештеника из Сан Прокола. Његову жену Донату и његове три ћерке је именовао за наследницама. Део имања је поделио и неким религиозним установама и братству којем је припадао. Отписао је велике дугове појединцима. Ослободио је свог татарског роба. Марко Поло је умро 8/9 јануара 1324. године у својој кући. Тачан узрок смрти није познат. Сахрањен је у цркви Свети Лоренцо у Венецији. Његов стриц Матео је имао петоро синова и једну ћерку по имену Марија. Када су сви синови умрли без потомства, она је одмах после смрти свог последњег преживелог брата, који је такође носио име Марко, оставила у наследство сву имовину њиховог оца. Са овим случајем, који се догодио 1417. године, породица је изумрла по мушкој линији, тако да је славно име Поло нестало.

Венеција је у знак сећања на славног путника дала име међународном аеродрому, два британска сателита. На Корчули се налази и музеј посвећен Марку Полу. Хотели по његовом имену се налазе на Флориди (Мајами), Филипинима (Давао, Манила), Хонг Конгу, Дубаију, Корчули, Тунису, Цебу, Оргигасу, Кини (Вухан, Ксиамен, Линџианг, Фошан). Статуа Марка Пола се налази у Монголији (Улан Батор). По Марку се зове брод Клипер, који је први опловио Земљу 1851. године за мање од шест месеци. Распоред авионских летова у Хонг Конгу се зове по њему.